

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ- 891-550 (092)
ТКБ-83-3 (2 тоҷик)
С-27

САМИЕВА НИСО ШАРБАТОВНА

ПОЭТИКАИ АШӢОРИ ШОИРИ МАРДУМӢ САИД ХОЛЗОДА

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ
аз рӯи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои
филология, дотсент
Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

Феҳристи ихтисораҳо	3
Муқаддима	4
Тавсифи умумии таҳқиқ	10
Боби I. Рӯзгор ва осори шоири мардумӣ Саид Холзода	
1.1. Рӯзгори шоир ва таъсири фолклор ба ӯ	15
1.2. Осори шоир ва иртиботи он ба фолклор	24
Боби II. Сохтор ва анвои жанрии ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода	
2.1. Анвои шеъри суннатӣ дар эҷодиёти шоир	29
2.2. Мавқеи жанри достон дар эҷодиёти шоир	67
2.3. Вазни ашъори шоир	89
2.4. Қофия ва радиф дар ашъори шоир	106
Боби III. Бадеъияти ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода	
3.1. Ҷойгоҳи санъатҳои маънавӣ дар ашъори шоир	112
3.2. Корбурди санъатҳои лафзӣ дар ашъори шеъри шоир	136
3.3. Забон ва сабки баёни шоир	145
Хулоса	158
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ	162
Рӯйхати адабиёт	164
Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия	177

Фехристи ихтисораҳо

С.Н. – Самиева Нисо

ДДОТ ба номи С.Айнӣ – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи

Садриддин Айнӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Тибқи гуфтаи фолклоршиносон ҳар матни фолклорӣ дар асл муаллифӣ дорад, вале аз сабаби саводи хондан ва навиштан надоштани муаллифи он, матн аз даҳон ба даҳон ба таври гуфторӣ паҳн мешавад. Дар натиҷа муаллифи аслии он номаълум монда, матн ба моли мардум табдил меёфт. Эҷодкорони аслии ҳамин матнҳои гуфторӣ шахсони боистеъдод ва дорои ҳофизаи қавӣ буданд. Онҳо дар мавридҳои муносиб бадоҳатан шеъре мегуфтанд, ки зуд ба дили мардум менишасту вирди забони ом мегашт. Шоирони мардумӣ (пажухандагон онҳоро «халқӣ» ҳам гуфтаанд) аз ҳамин гуна касоне буданд. Дар замонҳои гузашта ин гуна шоирони ноҳонда дар ҳар замон байни мардумони гуногуни олам буданд, вале ашъори онҳо сабт намешуд. Баъди ба вучуд омадани илми фолклоршиносӣ ҳамчун саромадони осори фолклорӣ пажухандагон ба сурудаҳои онҳо тавачҷуҳ менамоянд. Дар натиҷа ашъори ин навъ шоирони мардумии халқҳои олам аз ҷониби пажухандагон сабт ва мавриди пажуҳиш қарор гирифт. Дар гузаштаҳо тоҷикон баробари доштани адабиёти навишторӣ ва шоирони дар сатҳи баланди оламшумул доштан, дар байни омма шоироне доштанд, ки бо сабки мардумӣ шеър мегуфтанд, вале ба сабти осори онҳо аҳаммият дода намешуд. Ин гуна эҷодкорон дар гузаштаҳо бадоҳатан бо сабки омиёна эҷод менамуданд ва баъди омӯхтани хат осори худро кам-кам худ менавиштанд. Оид ба эҷодиёти шоирони мардумии баъзе қавму миллатҳои гуногуни олам, аз ҷумла Афғонистон, маншаи фолклорӣ доштани осори онҳо Р.Раҳмонӣ дар рисолаи худ «Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари)» изҳори назар намудааст [муфассал ниг.: Раҳмони 87, с. 3-8].

Адабиёти гуфторӣ яке аз бахшҳои муҳим ва пурбору пурғановати фарҳанги миллии тоҷикӣ буда, таърихи зухуру инкишофи он ба фарҳанги қабл аз исломии миллати мо пайванди ногусастанӣ дорад. Дар ин фосолаи тулони замонӣ адабиёти гуфторӣ вобаста ба пешрафти ҷомеа, ҳодисаю воқеаҳои хурду бузурги таърихӣ, ҳам аз лиҳози мазмуну муҳтаво ва ҳам, аз лиҳози шакл ва анвои адабӣ

тахаввул ёфта, ба як рукни муҳим ва побарҷои фарҳанги миллӣ мубаддал гардидааст. Дар осори гуногунжанри ин адабиёт маънавият, ормон, орзуо омол ва ахлоқу суннати миллӣ ҳифз ва аз насл ба насл ба таври гуфторӣ интиқол ёфта, то ба замони мо расидааст. Аз тарафи дигар, осори гаронарзиши адабиёти гуфторӣ бо роҳҳои гуногун ба адабиёти навишторӣ ворид гардида, ба яке аз сарчашмаҳои муҳимми инкишофи адабиёти классикию муосири тоҷик табдил ёфтааст. Дар таърихи адабиёти тоҷик шоир (аз ҷумла, шоири мардумӣ) ва нависандаеро пайдо кардан душвор аст, ки вай аз адабиёти гуфторӣ илҳом ва мазмуне нагирифта бошад. Гузашта аз ин, шоироне ҳам ҳастанд, ки бевосита аз миёни халқ баромада, эҷодиёташро бо сабк ва оҳангҳои адабиёти гуфторӣ манзури хонанда намудаанд.

Мавзуи мавриди назари мо, низ ба таҳқиқи хусусиятҳои поэтикии ашъори шоири мардумӣ - Саид Холзода ихтисос дорад, гувоҳи ин андеша аст. Аз ин рӯ, Саид Холзодаро чун намоёндаи адабиёти гуфторӣ ҳисобида, эҷодиёташро ки аз фазилатҳои адабиёти гуфторӣ низ бархурдор аст, бо диди ин ду адабиёт - гуфторӣ ва навишторӣ таҳлил ва таҳқиқ кардани он аз авлавиятҳои хос бархурдор буда, ба муҳиммияту мубрамияти мавзуи таҳқиқ далолат мекунад.

Шоирони мардумӣ (ё шоирони маҳаллӣ) шоироне мебошанд, ки ашъори худро асосан, бо сабку салиқаи мардумӣ эҷод карда, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: яке, онҳое, ки то ба охири умр хондану навиштанро ёд нагирифтанд ва ашъори онҳоро ҳешовандону муҳаққиқон сабт намуданд; барҳи дигар, онҳое, ки навиштану хонданро омӯхта, худашон ашъори хешро иншо мекунанд.

Саид Холзода ба гурӯҳи дуюм шомил аст. Ӯ на танҳо хондану навиштанро баъдан ёд гирифтанд, балки барои баргараф кардани маҳзи бесаводии солҳои бистуми асри гузашта ба мардум хатту савод омӯхтааст ва биноан, шоир тамоми эҷодиёташро мисли шоирони мардумӣ худ эҷод кардаву худ навиштааст.

Мавриди зикр аст, ки дар рушди адабиёти гуфторӣ дар баробари офаридаҳои муштараки мардумӣ, шоирон, наққолон, сарояндагон ва гӯяндагони мардумӣ нақши вижа доранд. Ин аст ки, аз оғози қарни XX то ба имрӯзҳо донишмандон, фолклоршиносон ва мардумшиносон мисли: А.Н.

Болдирев [35, с.36; 36, с.108], Я.И. Налский [69, с.3; 70, с.95-114; 71, с.194], Турсунзода М., [127, с.5-13; 128, с.228], Дехотӣ А. [5, с.472], Бузургзода Л. [3, с.80], Ҳусейнзода Ш. [142, с.173], В. Асрорӣ ва Р. Амонов [26, с.303], Раҳмонӣ Р. [90, с.534] ва дигарон дар баробари гирдоварӣ ва таҳқиқу нашри мероси адабии мардумӣ ба омӯзиши аҳволу осори шоирони мардумӣ мисли Карим Девона, Бобоюнус Худойдодзода, Юсуф Вафо, Сайидалӣ Вализода, Ҳикмат Ризо ва дигарон машғул гардида, шахсият ва эҷодиёти ин суханварони мардумиро барои доираи васеи аҳли адабу таҳқиқ ва алоқамандони адабиёти гуфторӣ муаррифӣ намудаанд. Аммо солҳои охир самти омӯзиши аҳволу осори шоирони мардумӣ дар фолклоршиносии тоҷик хеле суст шуд ва қорҳои зиёди омӯзиш, гирдоварӣ ва таҳқиқи аҳволу осори ин адибон ба таъхир афтод.

Яке аз чунин шоирони мардумӣ, ки рӯзгору осораш аз назари донишмандон, фолклоршиносон ва мардумшиносон дур мондааст, Саид Холзода мебошад. Ҳарчанд дар навиштаҳои Дехотӣ А. [5, с.472], Амонов Р. [22, с.792; 23, с.295], Сӯфиев А. [111, с.208; 112, с.202; 113, с.224; 114, с.208; 115, с.6; 116, с.272], Шермуҳаммадов Б. [150, с.326; 151, с.188; 152, с.342] ва дигарон оид ба эҷодиёт ва мақому мартабаи шоирии Саид Холзода ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд, аммо ҳеҷ кадоми онҳо рӯзгору осори шоирро ба таври ҷомеъ фаро нагирифтаанд.

Соли 2013 бори нахуст ашъори шоир дар шакли комил, таҳти унвони «Куллиёти ашъор» аз тарафи писари ӯ, профессор Саидрахмон Саидов ба зевари таъб ораста шуд, ки он дар шинохти комили аҳволу осори шоири мардумӣ - Саид Холзода иқдоми шоиста маҳсуб меёбад. Нуктаи муҳим дар зиндагиномаи шоир он аст, ки ӯ ба таври касбӣ ва фарогир ба таҳсили илм машғул нашудааст. Барои ин кори муҳим, ба Саид Холзода мушкilotи рӯзгори хонаводагӣ, зарурати кӯч бастанҳои пайдарпайи аҳли хонавода, аз як ноҳия ба ноҳияи дигар, аз як деҳа ба деҳаи дигар имкон надодааст. Вале шоир, ки дар он солҳо ҷавони хушзеҳн ва баҳуш буд, ҳар як қиссаю ривоят ва пораҳои шеърӣ аз ашъори шоирони гузаштаю муосир, ки аз модараш ва атрофиёни аҳли саводаш мешунид, дар хотир мегирифт ва ҳамин тавр, завқу солиқаи адабии

худро тақвият меод. Тибқи шаҳодати фарзандаш Саид Холзода ашъори зиёдеро аз эҷодиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Туғрал, Лоҳутӣ ва дигарон аз ёд медонист ва дар маҳфилҳои адабие, ки дар деҳаи Момоҳавоии ноҳияи Варзоб баргузор мешуд, намунаҳои ашъори шоирони мазбууро қироат мекард ва гоҳо дар пайравии эҷодиёти онҳо, бо лаҳни содаи мардумӣ шеър мегуфт. Илова бар ин, Саид Холзодаи ҷавон ба ашъори инқилобии Садриддин Айнӣ, Мунзим, Ҳамдӣ, Аҷзӣ, А. Лоҳутӣ, П. Сулаймонӣ алоқаи хоса зоҳир намуда, баъдан дар пайравии ин адибони маъруф ба таълифи шеърҳои дostonҳои алоҳидаи ба мавзӯҳои қолаби замон мувофиқ оғоз менамояд, ки ин иқдоми эҷодии шоир аз тарафи аҳли адаби ҳамон солҳо хуш пазируфта мешавад.

Нуктаи дигари муҳим дар рӯзгори адабию эҷодии Саид Холзода он аст, ки ӯ баъди чанде зиндагӣ дар деҳаи Момоҳавой бо ҳамроҳии ду-се нафар ҷавони илмдӯст ба шаҳри Хучанд рафта, дар курсҳои кӯтоҳмуддати маҳви бесаводӣ таҳсил намуда, баъдан як муддат ба касби омӯзгорӣ машғул мешавад, ки ин яке аз омилҳои муҳимми ҷиддан ба мутолиа ва эҷод машғул гардидани шоир мешавад.

Дар солҳои ҷанг ва баъдичангӣ Саид Холзода бо вучуди ба дӯш доштани масъулиятҳои гуногун, фаъолияти эҷодии худро идома медиҳад. Солҳои 1948-1949 намунаҳои ҷолиби ашъори шоир дар матбуоти даврӣ пайваста нашр гардида, шуҳрати адабии ӯро меафзояд. Соли 1954 аввалин достони шоир таҳти унвони «Ду ҳаёт» бо тавсияи Абдусалом Деҳотӣ дар шакли китоби алоҳида ба нашр мерасад, ки он роҳи Саид Холзодаро ба адабиёти тоҷик низ боз мекунад.

Дар марҳилаҳои баъдӣ эҷодиёти Саид Холзода аз ҳисоби эҷоди анвори гуногуни шеърӣ ва маҳсусан, дostonҳои тараннумкунандаи ормонҳои инқилоб ва соҳти нави Шуравӣ ғановат пайдо мекунад. Бояд гуфт, ки масири эҷодии Саид Холзода аз эҷоди анвори хурди шеърӣ оғоз гардида, тадричан то ба таълифи дostonҳои пурвусъати иҷтимоию инқилобӣ мерасад.

Ҷойи таъкид аст, ки Саид Холзода мисли ҳамаи адибони аҳди Шуравӣ фарзанди замони худ ва сарояндаю тарғибгари ормонҳои инқилоби Октябр буд. Бо вучуди ин, ашъори Саид Холзода ҳам аз нигоҳи анвори шеърӣ, сабку шеваи

баён ва ҳам аз нигоҳи тасвири руҳи замон ва воқеияти зиндагии он рӯзгорон чолибиятҳое дорад, ки таҳқиқи онҳо барои равшан намудани баъзе саҳифаҳои тозаии таърихи адабиёти тоҷики аҳди Шуравӣ муҳим аст.

Бо вучуди ин, рӯзгор ва осори шоири мардумӣ Саид Холзода дар фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии муосири тоҷик ба таври зарурӣ таҳқиқ нашудааст. Анҷом додани пажӯҳиши фарогири илмӣ дар мавриди поэтикаи ашъори шоири мардумӣ - Саид Холзода имкон медиҳад, ки ашъори ин шоири мардумӣ ба таври зарурӣ муаррифӣ шавад ва мақому мартабаи ӯ дар адабиёти гуфторӣ ба таври воқеӣ мушаххас гардад. Ҳадафи интихоби мавзуи мазкур ба ҳайси проблемаи таҳқиқоти диссертатсионӣ маҳз аз ҳамин ниёзи илмӣ ва хоса фолклоршиносии тоҷик сарчашма мегирад, ки он бори нахуст мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Саид Холзода, аз ҷумлаи шоиронест, ки ҳам дар сабки адабиёти гуфторӣ ва ҳам сабки адабиёти навишторӣ шеър гуфтааст. Дар ибтидо ӯ дар байни аҳли адаби кишвар ҳамчун шоири мардумӣ шуҳрат доштааст. Саид Холзода дар солҳои чилуми садаи ХХ дар қатори як гурӯҳ шоирони мардумӣ, мисли Ҳикмат Ризо, Ҳомид Саид, Қурбоналӣ Раҷаб ва дигарон ба майдони адабиёт ворид гардида, тавассути нашри пайвастаи ашъораш ба аҳли адабу хонандаи ҳамон солҳо муаррифӣ шуда буданд. Дар илми адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик оид ба рӯзгору осори шоир дар навишта ва пажӯҳишҳои Р. Амонов, Б. Шермухаммадов, А. Сӯфиев, В. Асрорӣ ва дигарон баъзе ишораҳо шудааст. Ин муҳаққиқон дар баробари баёни фикру андеша, дар маҷмуаҳои фолклорӣ, баёзҳо ва намунаҳои анвои назми фолклорӣ, ки ҷоп шудаанд, Саид Холзодаро ҳамчун шоири мардумӣ муаррифӣ намуда, намунаҳои шеърро ба нашр расонидаанд.

Фолклоршинос С.Норматов [79, с.2] дар рисолаи «Образи В. И. Ленин дар фолклори тоҷик» дар мавриди достони «Ду ҳаёт» ва достонҳои дигари шоир, ки дар онҳо образи доҳии меҳнаткашон тасвир шудааст, ибрози назар намуда, шоирро дар сафи адибони «Ленинноманавис» мегузорад. Вай дар ин таҳқиқоти

арзишманди худ, дostonҳои «Имдоди Ленин» ва «Инқилоб»-и Саид Холзодаро баррасӣ намуда, аз он намунаҳои зиёд мисол меоварад.

Таҳқиқоти муфассалтареро дар мавриди аҳволу осори Саид Холзода, хангоми таҳияи «Куллиёти ашъор»-и шоир С.Саидов ба анҷом расонидааст, ки он бо номи «Саид Холзода ва мероси адабии ӯ» ҳамчун сарсухан дар оғози китоби мазкур ба таъъ расидааст. Дар ин пажухиш, рӯзгори шоир аз даврони кӯдакӣ то охири умр, мушкилоти зиндагӣ, хичрати шоир аз як ноҳия ба ноҳияи дигар, наشري ашъору ба майдони адабиёт ворид гардидани ӯ, иштироки Саид Холзода дар чорабиниҳои адабии сатҳи иттифоқу ҷумҳурӣ, ошноӣ ва ҳамкориҳои эҷодии ӯ бо адибони дар он солҳо маъруфи тоҷик М. Турсунзода, А. Дехотӣ, С. Улуғзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода ва дигарон маълумоти арзишманд оварда шудааст.

Бояд гуфт, ки Саид Холзода бо даъвати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон соли 1957 дар даҳаи адабиёти тоҷик дар Москва иштирок мекунад ва дostonи «Ду ҳаёт»-и ӯ ба забони русӣ таҳти унвони «Две жизни» тарҷума гардида, ба хонандагони кишвари паҳновари Шуравӣ манзур шудааст.

Дар пажухиши С.Саидов дар мавриди дostonҳои шоир, хасоиси жанрию сабкии ашъори ӯ ба таври мухтасар изҳори назар шудааст. Бо вучуди ин, ҳаёт ва эҷодиёти Саид Холзода сарфи назар аз маҳбубияти адабиаш дар солҳои 50-90-и садаи ХХ ба таври зарурӣ омӯхта нашудааст. Бисёре аз лаҳзаҳои зиндагии фардӣ ва иҷтимоии шоир, нашру интишори таълифот ва махсусияти поэтикию адабии ашъори Саид Холзода ба таҳқиқ ва омӯзиши муфассалу фарогир ниёз дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи нақшаи илмӣ ва мавзӯҳои пажухиши кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ дар солҳои 2016-2023 таҳқиқ ва таълиф ёфтааст. Мазмун ва мундариҷаи диссертатсия, натиҷаҳои бадастомадаи бандҳои дахлдори нақшаю барномаҳои кафедра дар солҳои мазкур нишон медиҳад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии таълифи диссертатсия омӯзиши амиқ ва фарогири рӯзгору осори Саид Холзода ва муайян кардани хусусиятҳои поэтикий ашъор ва мақому ҷойгоҳи ӯ дар адабиёти тоҷики садаи ХХ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Зимни таълифи таҳқиқоти мазкур баррасии масъалаҳои зеринро вазифаи муҳимми таҳқиқот мешуморем:

1. Таҳқиқи ҳаматарафаи зиндагиномаи шоир дар робита ба муҳимтарин ҳодисаҳои воқеаҳои замон ва таъсири фолклор ба ӯ;

2. Пажӯҳиши мероси адабии шоир вобаста ба замон, муҳити эҷодӣ ва иртиботи он ба фолклор;

3. Баррасии масоили марбут ба сохторшиносӣ ва анвои шеърӣ ашъори шоир;

4. Омӯзиши мақому ҷойгоҳи жанри дoston дар эҷодиёти шоир ва вижагиҳои адабию ҳунарии дostonҳои ӯ;

5. Таҳқиқи авзони ашъори Саид Холзода, мақому ҷойгоҳи навҳои қофия ва радиф, шеваҳои истифода ва ҳунари адабии шоир;

6. Баррасии мавқеи саноеи адабӣ, маҳорати истифодаи санъатҳои маънавию лафзӣ ва нақши онҳо дар фароҳам омадани сабки адабии шоир;

7. Пажӯҳиши вижагиҳои қорбурди забон, мақом ва ҷойгоҳи вожаҳои китобӣ ва мардумӣ дар матни шеъру дostonҳои Саид Холзода.

Объект ва сарчашмаҳои таҳқиқ. Адабиёти гуфторию навиштории муосири тоҷик, назми шоирони мардумӣ ва хоса ашъори эҷоднамудаи Саид Холзода.

Предмети таҳқиқ. Дар радифи баррасии зиндагинома, фаъолияти эҷодӣ, хусусиятҳои жанрию сабки ва арзишҳои ғоявию бадеии ашъори Саид Холзода, инчунин нашрҳои мухталифи осори шоир, ки дар солҳои гуногун ба чоп расидаанд ва «Куллияти ашъор» (нашри соли 2013) ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Мо зимни таҳқиқи диссертатсия асосан, ба осори илмии донишмандону муҳаққиқони ватанӣ - Р. Амонов, В.Асрорӣ, Б. Шермуҳаммадов, Н. Файзуллоев, С.Саидов, Р. Раҳмонӣ, С.Қосимӣ, Д. Раҳимӣ ва дигарон таъя намудем.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси методҳои муқоисавӣ-таърихӣ ва типологии илмҳои фолклоршиносии адабиётшиносии таълиф гардидааст.

Навгони илмии таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар фолклоршиносии адабиётшиносии тоҷик нахустин паҷуҳиши монографӣ ва фароғири илмист, ки рӯзгору поэтикаи ашъори Саид Холзодаро ба ҳайси як шоири мардумӣ муаррифӣ менамояд. Муҳимтарин лаҳзаҳои зиндагӣ, масири ба ҷаҳони шеърӯ адаби тоҷикии солҳои 50-90-и садаи ХХ ворид гардидани шоир бори аввал ба таҳқиқ омадааст. Дар диссертатсия баррасӣ гардидани вижагиҳои шакли мазмунӣ, адабию ҳунарии ашъори дар давраҳои гуногун офаридаи Саид Холзода, омезиши суннатҳои адабии классикии фолклорӣ дар эҷодиёти ӯ иқдоми нахустин мебошад. Ба таври кулӣ, паҳлӯҳои асосии рӯзгори иҷтимоӣ ва адабии Саид Холзода дар диссертатсия мавриди таҳқиқи комили фароғир қарор гирифта, шахсияти адабии ӯ ба ҳайси як шоири тавоно ва воқеии мардумӣ муаррифӣ мешавад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Омӯзиши аҳволу осори шоирони мардумӣ, таҳқиқи қиёсии эҷодиёти онҳо ба хоҷири ба таври илмӣ собит намудани мақому мартабаи адабӣ ва ҳунарии онҳо аз ҷумлаи масоили умдаи илми тоҷик мебошад.

2. Таҳқиқи муфассал ва мудаллали марҳилаҳои асосии рӯзгори Саид Холзода таъсири воқеоти замон ба зиндагии иҷтимоӣ ва иртиботи фолклор бо эҷодиёти шоир буда, ҳамчунин, нақши ҳаводиси таърихӣ ва ҷорабинҳои адабии сатҳи иттифоқу ҷумҳурӣ дар эҷоди ашъори ҷудогона ва дostonҳои маъруфи шоирро нишон додан низ ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

3. Нишон додани заминаҳои иҷтимоӣ ва ҳаётии муҳтавои дostonҳои «Ду ҳаёт», «Имдоди Ленин», «Инқилоб» ва ғайра аз эҷодиёти шоир ҷолиб ба назар

расида, инъикоси ғояҳои инқилобӣ ва озодихоҳӣ дар асарҳои мазкур ва дар ин замина мушаххас намудани мақому ҷойгоҳи дostonҳои номбурдаи Саид Холзода дар адабиёти муосири тоҷик аз масоили муҳимми диссертатсия аст.

4. Дар доираи диссертатсия баррасӣ ва таҳқиқ намудани махсусияти ғоявию поэтикаи дostonҳои тарчимаиҳолии «Ишқи модар» ва «Саргузашти ҷабрдида»-и шоир, ки муҳтавояшон ба рӯзгори худи муаллиф ва аҳволи хонаводаи ӯ дар солҳои душвори Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва давраи барқароркунии баъдичангӣ иртиботи бевосита дорад, аз масоили муҳим ба ҳисоб меравад.

5. Дар ҷараёни таҳқиқ равшан гардид, ки Саид Холзода аз суннатҳои адабии гузашта, поэтика ва балоғати классикии форсии тоҷикӣ огоҳии комил дошта, аз суннатҳои адабӣ дар таълифи анвои шеърӣ дoston, ғазал, рубой ва жанрҳои дигари фолклорӣ ба таври зарурӣ истифода намудааст.

6. Зимни баррасии муфассал собит гардид, ки Саид Холзода ба анвои дostonҳои мардумӣ, ки бо лаҳну шеваи фолклорӣ суруда мешавад, тавачҷуҳи хоса дошта, бо офаридани силсилаи дostonҳои дорои мазмун ва муҳтавои иҷтимоӣ дар сафи шоирони мардумии дostonсаро қарор мегирад.

7. Таҳқиқи ҷанбаҳои адабӣ ва ҳунарии ашъори Саид Холзода нишон медиҳад, ки шоир дар баробари адабиёти гуфторӣ ба адабиёти навишторӣ, хоса ба ашъори шоирони гузашта ва муосираш тавачҷуҳи вижа дошта, дostonҳои худро дар пайравии шоирони маъруфи тоҷики садаи ХХ офарида, дар ғановати ашъори инқилобӣ иҷтимоии замони худ нақши муассир гузоштааст.

8. Ҳунари шоирӣ Саид Холзода дар истифодаи аносирӣ поэтикаи меъёрӣ, қофияву радифҳои содаю равон, авзони хушоҳанг ва серистеъмоли арӯзи суннатӣ равшан ба назар мерасад.

9. Ашъори ҳамосӣ ва лирикии шоир аз нигоҳи истифодаи санъатҳои лафзӣ маънавӣ, сарватҳои забони зиндаи мардумӣ, сабку шеваи баёни содаю равон ва дилангези адабиёти гуфторӣ ҷолиби тавачҷуҳ мебошанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Диссертатсия дар самти омӯзиши аҳволу осори шоирони мардумии садаи ХХ, вижагиҳои ҳунари ва адабӣ

эҷодии онҳо иқдоми шоиста мебошад. Махсусан, омӯзиши фарогири ҷанбаҳои шаклию мазмунӣ, анвои адабӣ, сабку забони ашъори шоирони мардумӣ, таъсирпазирии онҳо аз адабиёти навишторӣ ва гуфторӣ, истифодаи суннатҳои адабиёти классикӣ ва фолклори тоҷик дар ашъорашон ҳам аз нигоҳи назарӣ ва ҳам аз лиҳози амалӣ муҳим мебошанд.

Натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқоти мазкур барои таълифи китобҳои дарсӣ, дастуру васоити таълимӣ, таълифи рисолаҳои магистрӣ ва номзадӣ, таҳияи мақола ва маърузаю гузоришҳои илмӣ перомунӣ назми гуфтории тоҷик, аҳволу осори шоирони мардумӣ ва иртиботи адабиёти гуфторӣ бо адабиёти навишторӣ судманд доништа мешавад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва масъалаҳои диссертатсия дар доираи нишондоди ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ мавриди таҳлилу баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар ҳаллу фасли масоили пешгузошташуда меъёрҳои илмӣ аз назарияи адабиёт, матншиносӣ, таърихи адабиёт, сабкшиносӣ, назмшиносӣ, фолклоршиносӣ ва нақди адабӣ истифода гардидааст.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Мавзӯ ва масъалаҳои асосии дар диссертатсия таҳқиқшаванда аз тарафи муаллиф бо машварати роҳбари илмӣ тарҳрезӣ гардидааст. Муаллиф бо таҳқиқи рӯзгору поэтикаи ашъори Саид Холзода боз як шоири мардумии камомӯхташударо дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ намуда, мақом ва ҷойгоҳи ӯро дар адабиёт ва фолклори тоҷик муайян кардааст. Бори нахуст дар диссертатсия зиндагинома, марҳилаҳои асосии эҷодиёт, шебу фарозҳои рӯзгори иҷтимоию адабӣ ва хусусиятҳои бадеии ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода мавриди пажӯҳиши алоҳидаи монографӣ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия ва мақолаю гузоришҳои илмии муаллиф натоиҷ ва бардоштҳои илмии таҳқиқи мавзӯ пешниҳод шудааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни аз 30.01.2024 суратҷаласаи № 7 мавриди баррасӣ қарор гирифта, барои дифоъ пешниҳод шудааст.

Мазмуни асосии диссертатсия дар конференсияҳои ҷумҳуриявии ДДОТ ба номи С.Айнӣ (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ зери унвони «Пешвои миллат-Пешвои Наврӯз» бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ (15.03. 2023) дар мавзуи «Тасвири баҳору Наврӯз дар эҷодиёти Саид Холзода». – Душанбе, 2023. –С.308-312 ва (Маводи конференсияҳои илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба гиромидошти Рӯзи Рӯдакӣ ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар мавзуи «Қофия ва радиф дар ашъори Саид Холзода». – Душанбе, 2023. -№2. - С.180-186) ироа гардидааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи диссертатсия 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақола дар китобу нашрияҳои гуногун ба таъб расидааст, ки рӯйхати онҳо дар охири автореферат ва рисола оварда шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои амалии таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия иборат буда, ҳаҷми умумии диссертатсия 177 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

Боби I.

Рӯзгор ва осори шоири мардумӣ Саид Холзода

1.1. Рӯзгори шоир ва таъсири фолклор ба ӯ

Ручуъ намудан ба рӯзгор ва осори Саид Холзода бо назардошти он ки бори аввал ба таҳқиқи монографӣ кашида мешавад, аз аҳаммияти хос бархурдор аст. Зеро барои ворид шудан ба асли матлаб мо бояд пеш аз ҳама, аз ҳасби ҳоли шоир ва осори бозмондаи вай воқиф бошем, чунки зиндагиномаи ҳар як адиб ба осори ӯ таъсиргуздор аст.

Пас аз ғалабаи Инқилоби халқии Бухоро (с.1920) дар миёни мардуми тоҷик шоироне ба майдони адабиёт ворид шуданд, ки осорашон ба мавзӯҳои анъанавии адабиёти классикии форсу тоҷик ва ҳам ба мавзӯҳои рӯзмарра-инқилоб, озодии занон, ба мактабҳо ҷалб намудани занону духтарон, маҳви бесаводӣ ва ғайра бахшида шуда буданд. Бояд гуфт, ки аксари ин шоирони мардумӣ аз хатту саводи замони Шуравӣ бебаҳра бошанд ҳам, аммо мавзӯҳои осорашон ба замона мувофиқ буданд. Дар ин давра, шоирони маъруф, мисли: Карим Девона, Бобоюнус Худойдодзода, Юсуф Вафо, Саидалӣ Вализода, Ҳомид Саид, Ҳикмат Ризо, Саид Холзода, Қурбон Ҷалил ва дигарон зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Осори аксари ин шоирони мардумӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба нашр расида, пешкаши хонанда мегардиданд. Ин шоирон дар эҷодиёти худ анъанаҳои назми классикиро идома дода, ҳар кадоме махсусияти ашъори худро доштанд.

Воқеан, Саид Холзода (1916-2002) чун намояндагони барҷастаи адабиёти гуфтории тоҷик эътироф шуда, осораш зимни баррасии дostonҳои халқӣ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Аз осори шоир ва маводи бойгонии ӯ фолклоршинос Сангин Норматов дар китоби «Образи В.И.Ленин дар фолклори тоҷик» (1967) достони «Ду ҳаёт» (1953), «Две жизни» (1957) истифода намудааст.

Маълумоти муфассал ва дақиқро дар бораи рӯзгор ва осори шоири мардумӣ Саид Холзода мо аз «Куллиёти ашъор» [99, с.5] пайдо намудем.

Мутобиқи маълумоти ин сарчашмаи муътамад Саид Холзода «10-уми майи соли 1916 дар деҳаи Марзичи Заҳматобод (ҳоло ноҳияи Айнӣ) дар оилаи касиби мӯзадӯз Холи Такфонӣ чашм ба олами ҳастӣ кушодааст» [99, с.5]. Дар ин сарчашма таъкид мешавад, ки «...волидайнаш дар синни ҳафтсолагии писари нахустинашон Саидбек аз водии Фалғар ба водии Ҳисор кӯч бастаанд. Сабаби асосии ин амали волидаини ӯ дар тангии маишат, набудани манбаи даромади оила, гуруснагӣ, қаҳтсолии замони тоинқилобӣ дар деҳаву ноҳияҳои кӯҳистон, аз он ҷумла водии Фалғар маҳсуб меёфт» [99, с.5].

Шароити бади рӯзгори пешазинқилобии халқи тоҷик бешак, ба ҳаёти шоир низ таъсир гузоштааст. Ин ҳолати ниҳоят ҳузнангези рӯзгори шоирро мо дар достони «Ишқи модар» мушоҳида мекунем. Шоир дар ин достон замони кӯдакии худро ба хотир оварда, нақл кардааст, ки: «Модарам дар деҳаи Марзич дар хонаи Юсуфбой шабу рӯз нон мепухт ва оқибат ба бемории сахте гирифтор шуд. Ӯ падарамро ба назди худ хонда, аз ӯ хоҳиш кард, ки духтари холаашро, ки дар ҳамон хонаи бой низ хизмат менамуду шабашро дар хонаи мо рӯз мекард, ба никоҳи худ дарорад. Гӯё ӯ мурданаширо пешакӣ ҳис карда бошад, мехост, ки писари ягонааш баъд аз сари ӯ бесоҳиб намонад» [99, с.5]. Шоир ин ҳолати бади рӯзгори сахту шуми волидаини худро дар достони ҷавуззикр чунин ба тасвир овардааст:

Дар дил намонда буд ҳеч,
Ӯро мадори гуфтор.
Рухсора зард гашта,
Монанди коҳи девор [21, с.172].

Инқилоби Октябр (1917) ва Инқилоби халқии Бухоро (1920) шуълае дар рӯзгори тираву тори мардум гардид. Мардуми меҳнатзадаву азияткашидаи кӯҳистон омадани аскарони сурхро ҳамчун рамзи раҳой аз мушкиливу тирагӣ дониста, бо онҳо ҳамкорӣ менамуданд. Падари шоир Холи Такфонӣ дар сафи ин мардуми меҳнатзада бо як ҷаҳон шодиву сурур бо аскарони сурх ҳамкорӣ

намудааст. Ин маълумоти шарҳиҳолии шоирро мо аз достони «Ду ҳаёт» пайдо мекунем. Ин ҷо таъкид мешавад, ки падари шоир арзу доди мардуми камбағалу азияткашидаи водии Фалғарро ба аскарони сурх расонида, дар мубориза бар зидди мири Фалғар ва мири Масчоҳ ба аскарони сурх кӯмак намудааст:

...Ними шаб буд вақти хоб,
Додом ба ӯ дод ҷавоб.
Гуфто, ки: «Эй хонадон,
Аз дунё хабар дорӣ?
Аскари сурх ҳам омад,
Имрӯз расид дар Ёрӣ!
Ман хат мебарам он ҷо,
Мефаҳмонам ҷо ба ҷо»...
Баъд гуфт ба ӯ камандир:
Гапи маро ба гӯш гир.
Ҷамроҳи мо сафар кун,
Гаҳ-гаҳ моро хабар кун» [21, с.66].

Баъдтар, аҳли хонаводаи шоир дар деҳаҳои Такфон, Урметан, Вешканд зиндагӣ карда, роҳи Ҷисорро пеш мегиранд. Ба андешаи падари шоир, зиндагӣ дар водихо, бахусус дар Ҷисор имконияти бештаре дошт, ҳарчанд Холи Такфонӣ барои таъмини як пора нон ба мӯзадӯзӣ, мардикорӣ, подабонӣ машғул шуда, оиларо аз марг раҳо медихад, аммо андешаи аз кӯҳистон ба води Ҷисор рафтан ӯро ором намегузошт:

Ӯ гуфт: «Дар ин бандагӣ,
Мемурем ба гандагӣ.
Кӯчида Ҷисор мерем,
Дар шабҳои тор мерем.
Дил гушнаю зор мерем.
Лучу дилафгор мерем».
Гиряҳои бисёр кард,
Хест кӯчамонро бор кард.

Рӯ ба чониби Ҳисор,
оҳ рафтем шабҳои тор... [21, с.38].

Мушкилоти сафар, машаққати роҳ ва роҳҳои мушкилгузар бо маҳорати хос дар фасли аввали достони «Ду ҳаёт», ки «Ёди рӯзҳои аламноқ» ном дорад, хеле ҷаззоб ва таъсирбахш ба қалам дода шудааст. Мавзӯҳои мушкилгузари ҷуғрофие, ки дар роҳи ағбаи Анзоб вучуд дошт, мисли Нови мурдаҳо, Дуотеба, Сиёҳма, кӯпруки Сайфиддин, Зиддӣ, ки барои омадани оилаи онҳо мушкилот эҷод намудааст, дар достон хеле ботафсил ва реалӣ тасвир мешавад:

Рафтем Нови мурдаҳо,
Додом гуфтанд мундаҳо.
Лекин аз гуруснагӣ
Дар қар-қар шуд рӯдаҳо.
Дуотеба сар кардем,
Харамонро чар кардем.
Љуллу ҷиғелҳомонро,
Маҷбур тори сар кардем...
Расидем дар Сиёҳма,
Ба сад биму воҳима.
Як ҷӯби сиёҳ ларзон,
Дар рӯйи об овезон... [21, с.38-39].

Бо саҳтию душвориҳои зиёд аҳли оилаи онҳо аввал ба деҳаи Ҳушёрӣ ва пас аз он ҷо ба деҳаи Широтола меоянд ва дар хонаи Ҳочисодиқ ном бой ба хизмат медароянд:

Ҳочисодиқ ном як бой,
Соҳибмулку соҳибҷой.
Ў даҳҳазор гӯсфанд дошт,
Дар хонааш шаш зан дошт
Дар хизмати ҳамон бой,
Додои ман гирифт ҷой [21, 41- 42].

Андешаи ба Ҳисор рафтани ва ба зиндагии осонтаре рӯз гузаронидани ҳамеша падари шоирро ҳеҷ ором намегузошт. Ҳамин буд, ки пас аз чанд муддат аҳли оилаи онҳо ба деҳаи Шайнаки Ҳисор мераванд ва дар ҳаскапае зиндагӣ ихтиёр мекунанд ва модари шоир - Бибиоиша пас аз бемории тулонӣ аз олам мегузарад. Марги модар барои Саидбеки 8-9- сола талафоти бузург буд. Падараш аҳли хонаводаро аввал ба деҳаҳои Алхучу Сарикӯтали ноҳияи Варзоб ва пас ба деҳаи Момоҳавоии ҳамин ноҳия меоварад ва он чоро манзили доимии худ қарор медиҳад. Падари шоир дар ин деҳа ба подабонӣ ва мӯзадӯзӣ машғул мешавад. Пас аз вафоти модар падари Саидбек низ аз олам мегузарад.

Пас қалби пургудозаш,
Аз қор бархӯрушид.
Ӯ аз ҷаҳон ба ҳасрат,
Он лаҳза чашм пӯшид [21, с.39].

Ҳамин тавр, «...бори вазнини зиндагӣ ба дӯши Саидбеки 12-13- сола меафтад, чунки ӯ дар оила фарзанди аз ҳама қалон буд ва ду бародару хоҳаракаш ҳоло хеле хурдсол буданд. Дигар ин ки ӯ илоҷе надошт, зеро пас аз вафоти падараш «нон» гуфта, нола кардани додаракони хурдсоларо ӯро маҷбур мекунад, ки чорае андешад» [99, с.11]. Шоир ҳолати руҳии бародарони хурдсолонро чунин баён кардааст:

Бародарони хурдам,
Нон гуфта кардан нола.
Оби ду чашмашон рехт,
Дидам мисоли ҷола [21, с.10].

Бори гарони зиндагӣ бар дӯши Саидбек афтод ва тақрибан, чор сол дар ҳамин деҳа подабонӣ кард. Бадбахтии дигар дунболи хонаводаи онҳо мерафт; додараконаш дар синни хурдсолӣ аз олам гузаштанд ва модарандару хоҳараш танҳо монданд.

Панди модар пайваста дар гӯши Саидбек садо меод, ки ба ҳама мушкилиҳо нигоҳ накарда, илоҷе карда хонад, худомӯзӣ кунад, чун марди боору номус ба камол расад. Ба андешаи шоир, модараш «камтар саводхон буд»

аз ин рӯ, тавонистааст, завқи ӯро ба адабиёт, аз ҷумла адабиёти гуфторӣ ва ашъори адибони классикии форсу тоҷик бедор намояд. Шоир ба ин маънӣ дар достони «Ишқи модар» чунин хабар додааст:

Оре, модари азизам камтар саводхон буд,
Аз одамони деҳа ӯ нақлу қиссадон буд [21, с.11].

Маълум мешавад, ки «...модари шоир Бибиоиша зани босавод буда, аз намунаҳои осори гузаштагон огоҳии хуб доштааст, инчунин қиссаву ривоят ва афсонаҳои халқии зиёдеро аз ёд медонистааст. Ба писари ягонааш Саидбек аз ҳамон ду-сесолагиаш ҳар шаб дар вақти аз кор фориғ афсонае ҳикоя мекард ё пораи шеърӣ аз Саъдӣ, Фирдавсӣ ва Ҳофизу Туғрал қироат намуда, ба ҳамин васила завқи ҳавасӣ ӯро ба адабиёт аз ҳамон синни кӯдакӣ ба вучуд оварда буданд» [99, с.11]. Саидбек баъд аз ҳодисаи нохуше, ки Ҳангоми подабониаш рӯй дода буд, аз деҳаи Момоҳавой ба Душанбе меояд, вале дар Душанбе имконияти кор пайдо намудан ба ӯ муяссар намешавад. Пас, ҳамроҳи чанд нафар писарбачагони зарафшонӣ аввал ба водии Фалғар ва баъд аз он ҷо ба Хучанд мераванд. Дар шаҳри бостонии Хучанд дар курси семоҳаи маҳви бесаводӣ таҳсил намуда, ба сифати муаллим ба деҳаҳои дурдасти Фалғар ва Яғноб фиристода мешавад. Вале баъд аз як соли муаллимӣ, бо сабабҳои номаълум муаллимиро тарк намуда, ба деҳаи Момоҳавоии ноҳияи Варзоб бармегардад, чунки он ҷо ӯро хоҳару модарандараш интизор буданд.

Адабиётшинос С.Саидов дар зимни маълумоти худ дар бораи С.Холзода таъкид мекунад, ки: «Боре аз падарам пурсидам, ки чаро фаъолияти муаллимиашонро идома надодаанд? Қиблагоҳам чунин посух доданд, ки ...ман дар деҳаҳои Яғноб, Хишортоб ба марду занҳое, ки ба модару падарам ҳамсол буданд, дарс медодам, калимаву ҳарфҳое, ки дар тахтаи синф ё рӯйи дафтар навишта мешуданд, онҳо ба забони яғнобӣ байни худ шарҳ медоданд ва ҳатто баъзе калимаҳои ғайриодобро истифода намуда, механдиданд. Ман дар давоми се моҳ забони яғнобиро пурра аз худ карда будам, вале онҳо аз ин беҳабар буданд, хандаву тамасхури онҳо ба ман хуш наомад, бинобар ин хоҳиши минбаъд муаллимӣ намудан маро тарк намуд» [99, с.13].

Шароити зиндагӣ ба Саидбек имкон надод, то дар ягон мактабе таҳсил намояд, ӯ ба таври худомӯзӣ хату савод мебарорад. Хотираи қавӣ ба шоир имкон додааст, ки ҳамаи ҳодисаву воқеаҳои дидаву нақлу ривоятҳои аз модараш шунидаро дар хотирааш нигоҳ дорад. Шоирони мардумӣ таъкид мекунад, фолклоршинос А. Суфиев онҳоеанд, ки таълими расмии мадраса ва мактабро надидаанд ва аз рӯйи истеъдод ва маҳорат бо услуби авомона ва ба ин ё он шеваи маҳал эҷод менамоянд. Карим-Девона, Бобоюнус Худойдодзода, Саидалӣ Вализода, Ҳикмат Ризо, Юсуф Вафо ва Ҳомид Саид намояндагони барҷастаи фолклори тоҷиканд [113, с.128].

Саид Холзода низ дар ягон мактабе расман таҳсил накардаю аз ягон шахси босавод таълим нагирифта бошад ҳам, бо алифбои кириллӣ ва форсӣ-арабӣ хондаву навишта метавонист. Намунаҳои боқимондаи мероси адабиашон асосан, бо хатти кириллӣ ва қисман арабӣ навишта шудаанд. Шоир дар дostonҳои тарҷумаиҳолиаш «Саргузашти ҷабрдида» ва «Ишқи модар» ба таври манзум ҳикоят мекунад, ки охири солҳои бистум ва ибтидои солҳои сиюм ҳангоми подабонӣ дар деҳаи Момоҳавой аксари рӯзномаҳои он вақтаро, ки бо хатти форсӣ ва лотинӣ ба табъ мерасиданд, аз паси пода, ҳангоми истироҳати пода, нисфирӯзӣ нишаста мутолиа менамудам:

Шавқи ман бар китоб зиёда буд,

Хонданам беш аз пайи пода буд [21, с.12].

Тавассути рӯзномаҳои онвақта чун «Овози тоҷик», «Тоҷикистони Сурх» ва маҷаллаи илмӣ-адабии «Барои адабиёти сотсиалистӣ» шоир қариб аксари ашъори инқилобии Мунзим, С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, П. Сулаймонӣ намунаҳои ашъори А. Ҳамдӣ, Сиддиқии Аҷзӣ ва чанде дигаронро хонда аз ёд кардааст.

Ҳофизаи пурқувват ба шоир имкон додааст, ки ғазалҳои Ҳофиз, Бедил, Туғрал, Лоҳутӣ, дostonҳои ҷудогонаи «Шоҳнома»-и Фирдавсро аз ёд намояд. «Ҳамин хотираи модарзодӣ ва худодод ба ӯ имконият додаст», менависад С.Саидов - «падарам дар баробари ашъори адибони классикӣ, намунаҳои насри ривоятию халқӣ, динию мазҳабӣ, аз ҷумла: «Қуръон», «Чаҳоркитоб» ва

киссаҳои «Амир Ҳамза»-ю «Меъроҷнома»-ро ҳам рӯнавис ва ҳам аз ёд карда будаанд» [99, с.10].

А. Суфизода ба масъалаи қувваи бузурги ҳофизаи шоирони мардумӣ таваққуф намуда, таъкид мекунад, ки «...ҳофизӣ, шеърғӯӣ ва дostonсароӣ дар фарҳангу адаби мардуми тоҷик таърихи қадима ва тулонӣ дорад ва ин касбу пешаро намояндагони боистеъдод ва шоиртабъ тараннум менамоянд. Сарояндаи шеър ва махсусан, дostonи қаҳрамонӣ бояд қувваи бузурги ҳофиза, хотираи қавӣ ва истеъдоди комили шоирӣ дошта бошад. Бе чунин хислатҳои мавзун дostonсаро шудан аз имкон берун аст.

Хушбахтона, аз байни халқи тоҷик шоирон ва дostonсароёнӣ зиёде ба камол расидаанд, ки онҳо дар тули садсолаҳо мардумро лаззати маънавӣ бахшидаанд ва фарзандони ватанро далерӣ ва қаҳрамонӣ илқо намудаанд» [115, с.6].

Саҳифаҳои мухталифи рӯзгори ибратбахши Саид Холзодаро метавон аз дохили ашъораш ҷустуҷӯ кард, ки ӯ ин саҳифаҳоро асосан, дар таркиби дostonҳои «Ишқи модар», «Саргузашти ҷабрдида» баён кардааст. Саид Холзода дар дostonи «Ишқи модар» ба синни шашсолагиаш ишора мекунад:

Будааст синну солам,

Расо ба шашсола [21, с.172], ки дар он айём модараш ба беморӣ гирифтور будааст, ки ба ин нукта байтҳои баъдии дoston гувоҳӣ медиҳанд, ки ӯ қувваи ҳофизаи қавӣ доштааст.

Дар дostonи «Саргузашти ҷабрдида» шоир дар оғози он байтеро овардааст, ки дар вақти таълифи асар панҷоҳу шашсола будани шоирро нишон медиҳад:

Рӯзу шабу солу соати моҳ,

Бигзашту бирафт шаш ба панҷоҳ.

Водии ҳаёт тай намудам,

Ман сайри канори вай намудам [21, с.187], ки ин ҷо ифодаи «шаш ба панҷоҳ» - 56 (панҷоҳу шаш)-ро мефаҳмонад, яъне дар ин дostonҳо саҳифаҳои рӯзгори шоир мавқеъ доранд.

Саид Холзода дар достони «Саргузашти чабрдида «бо мухотаб ва мурочиат ба қалам аз монологҳои маъмулӣ ва дохилӣ истифода карда, аз рӯзгори мушкили кӯҳна ба зиндагии нав гузаштан ва тадричан ба ободкориҳо ва илмомӯзӣ машғул гардидани мардумро бо чашми ибрат мушоҳида карда, ҳамин мавзӯро ба тасвир гирифтааст:

Халқе, ки авомияш будӣ хос,

Имрӯз назарнамою бишнос.

Дар баҳри ҳунар ҳунарнамоянд,

Дар олами кашфу ихтироянд... [21, с.193].

Дар маҷмӯъ, дар таркиби ашъори Саид Холзода ва хусусан, дostonҳо саҳифаҳои гуногуни зиндагияш баён гардидаанд, ки ба хонанда маводи хуб медиҳанд.

Саидбек то солҳои чилум аввал дар сохтмони канали ГЭС-и Варзоб, баъд чун колхозчии колхозии ба номи Куйбишев дар қорҳои гуногун ширкат меварзад. Соли 1942 оиладор шуда, соҳиби шаш фарзанд мегардад. Шоир солҳои пас аз ҷанг ба ҳайси назоратчии шуъбаи молияи ноҳияи Варзоб ба қор даромада, дар ин вазифа то соли 1956 қор мекунад. Ӯ соли 1968 аз деҳаи Момоҳавой бо аҳли оила ба деҳаи Чорбоғ мекӯчад ва дар вазифаҳои масъули колхозии ба номи Куйбишев то солҳои 1990 қор кардааст.

Саид Холзода соҳиби се писар ва се духтар ва 46 набераву абера буданд. Саид Холзода қордахуми апрели соли 2002 аз олам чашм пӯшидааст. Мазораш дар деҳаи Чорбоғи ноҳияи Варзоб воқеъ буда, зиёратгоҳи хешу ақрабо ва мухлисони адабиёт аст.

Аз муҳтавои ҳолномаи шоири халқӣ Саид Холзода маълум мешавад, ки давраи кӯдакиаш хеле душвору ҳузнангез будааст, вале аз хурдсолӣ қиссаву ривоят, афсона ва панду андарзҳои модарашро ба гӯш гирифта, барои саводомӯзӣ мустақилона талошу худомӯзӣ намудааст. Худомӯзии пайваста ва таъсири фолклор шоири зираку ҷӯяндаро ба мурод расонидааст, ки ин маъниро аз мероси адабии ӯ дармеёбем.

1.2. Осори шоир ва иртиботи он ба фолклор

Саид Холзода ба шеърнависӣ асосан, аз нимаи дуҷуми солҳои сиюм шуруъ карда бошад ҳам, аввалин шеърҳои ӯ дар рӯзномаю маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ байни солҳои 1948-1949 ба таърифи расидааст. Маҷмуаи осори шоирро С. Саидов ба шакли «Куллиёт» мураттаб сохта, аз тариқи нашриёти Бухоро дар соли 2013 чоп карда, дастраси хонанда намуд, ки он аз дoston, манзума, ғазал, маснавӣ, ҳаҷвиёт инчунин номаҳои манзум ва жанрҳои махсус ва дигари фолклорӣ, аз қабилӣ рубоӣ, суруд ва ғайра иборат аст.

Аз муҳтаво ва сохтори ашъори шоир маълум мешавад, ки ӯ бо вучуди аз мактабу тадриси махсус нагузаштан, дар натиҷаи худомӯзӣ ва мутолиаи ҷиддӣ аз мазмуну назокати назми классикии форсу тоҷик хеле огоҳ будааст. Биноан, осори бадеиро бо риояи сохту таркиби худ хеле огоҳона ба риштаи тасвир кашидааст.

Мо аввал кӯшидем, миқдор ва ҳаҷми шеъру манзумаҳо, рубоию ғазалҳо, маснавиҳо, шеърҳои ҳаҷвӣ, номаҳои манзуму сурудҳои Саид Холзодаро ба тартиб баррасӣ намоем. Вале ҳарчанд мураттиби «Куллиёти ашъор» С. Саидов дар асоси маводи бойгонии шоир соли эҷоди «Шеъру манзумаҳо»-ро муайян намуда бошад ҳам, вале дар вақти таҳияи китоб хронологияи он дуруст риоя нашудааст. Бинобар ин, мо шеъру манзумаҳои шоирро аз ҷиҳати миқдори мисраъҳо ва шакли қофиябандию анвои жанр ба таври зайл муайян намудем.

Барои хубтару бештар ошно шудан ба ҷамъи осори адиб ҷадвали зайл пешниҳод мегардад.

т/р	Номи асар	Қисм	Миқдори байт	Соли таълиф	Жанр
1.	Ду ҳаёт	қ.1. «Ёди рӯзҳои алампнок»	1440	1954	Дoston (дар вазни ҳичо)
1.	Ду ҳаёт	қ.2. «Партави ҳаёти нав»	272	1959	Дoston (дар вазни ҳичо)
2.	Таассуроти Москва		566	1960	Дoston (дар қофиябандии маснавӣ)
3.	Имдоди Ленин		154	1967	Дoston (дар

					қофиябандии маснавий)
4.	Чоҳқан зери чоҳ		123	1967	Достон (дар қофиябандии маснавий)
5.	Ишқи модар		472	1958	Достон (дар қофиябандии маснавий)
6.	Саргузашти ҷабрдида		223	1971	Достон (қофиябандии маснавий)
7.	Инқилоб		1380	1972-1977	Достон (қофиябандии маснавий)
8.	Ёди шаҳидони zilzilaiи Ҳисор		150	1988	Достон (қофиябандии маснавий)
9.	Шарҳи замона		16	1966	Манзума (омехта, қофиябандии якдармиён)
10.	Ватан-Модар		36	1972	Манзума
11.	Варзоби азиз		16	1965	Шеър
12.	Ба қавл вафо мекунем		13	1966	Шеър
13.	Аризаи манзум		16	1966	Шеър
14.	Мешиносам		18	1972	Суруд
15.	Қаҳрамондухтар		8	1951	Суруд
16.	Мактуб		16		Номаҳо
17.	Нома	Номаи 1	16	1965	Нома
18.	Нома	Номаи 2	18	25.02.1965	Нома
19.	Нома	Номаи 3	17	18.09.1966	Нома
20.	Нома	Номаи 4	19	16.02.1967	Нома
21.	Номаи манзум		23	6.06.1976	Дар шакли маснавий
22.	ГЭС-и Норақ		12	1977	Шеър (дар шакли мусаммани мураббаи таркиббанд)
23.	Муродхонаи сулҳ		18	1965	Суруд (дар шакли қофиябандии якдармиён)
24.	Ёрирасонӣ омадем		14	1967	Суруд
25.	Ёри ҷасур		12	1968	Суруд (дар шакли қофиябандии рубой)
26.	Омад баҳор		20	1971	Суруд (дар шакли қофиябандии

					рубой)
27.	Фелетон ба маҷаллаи ҳаҷвии Хорпуштак		28	1972	Шеърҳои ҳаҷвӣ
28.	Шикоятҳои чорпоён		63	1967	Шеърҳои (дар шакли қофиябандии маснавӣ)
29.	Биё бо мо сари қор		20	1966	Суруд (қофиябандии маснавӣ)
30.	Аризаҳои шикоятӣ		12	1966	Маснавӣ
31.	Забона дорад		10	1967	Ғазал
32.	Тоҷикистон		8	1998	Ғазал
33.	Шаби висолам омад		5	1965	Ғазал
34.	Соли нав муборак		14	1964	Суруд
35.	Фатҳи қайҳон		55	1968	Манзума (дар қофиябандии маснавӣ)
36.	Баҳори умр		44	1972	Манзума (қофиябандии қитъа).
37.	Бобои қиссагӯ		44	1972	Манзума
38.	Ҳаёл		56	1968	Манзума
39.	Баҳори кӯҳсорам		182	1982	Манзума
40.	Варзоб		18	1966	Суруд (қофиябандии мусаммани мураббаъ)
41.	Таронаи қолхозчӣ		10		Суруд (қофиябандии маснавӣ)
42.	Набераҳои бобо		25	1988	Суруд (қофиябандии рубой)
43.	Ид муборак		14	1977	Суруд (қофиябандии яқдармиён)
44.	Мурочиат бо дил		14	1985	Маснавӣ
45.	Ҷайзи баҳор		12	1965	Суруд (қофиябандии рубой)
46.	Дар меҳмонӣ		15	1965	Суруд (қофиябандии қитъа)
47.	Ман пионерам		9	1973	Суруд (қофиябандии маснавӣ)
48.	Раъйи писар		28	1970	Манзума
49.	Қалам қунам		7	1975	Маснавӣ
50.	Ҳомаи ман		19	1985	Манзума
51.	Ҳома		34	1982	Манзума

52.	Гуфтори гузаштагон		8	1976	Суруд (кофиябандии маснавӣ)
53.	Омад баҳори тобон		8	1974	Суруд (кофиябандии маснавӣ)
54.	Мо насли тоҷиконем		9	1968	Суруд (кофиябандии маснавӣ)
55.	Ман тоҷики озодам		26	1972	Суруд (дар кофиябандии яқдармиён)
56.	Арзу илтимос		15	1963	Суруд
57.	Ҳазли дӯстона		12	1963	Маснавӣ
58.	Арзи ҳол		20		Шеър (мусаммани мураббаъ)
59.	Аризаи шикоятӣ		12	1966	Шеъри ҳаҷвӣ
60.	Ленини вафодор		10	1970	Суруд (кофиябандии маснавӣ)
61.	Мақсади деринаям		7	1962	Ғазал
62.	Кӯр кунад чашматро		12	1960	Маснавӣ
63.	Дар ҳаёт		22	1968	Суруд
64.	Ба модарам		62	1958	Манзума
65.	Мероси аҷдодон		20	1964	Манзума
66.	Номи нек		6		Суруд (кофиябандии яқдармиён)
67.	Шеъри ҳаҷвӣ		10	1975	Шеър
68.	Фард		1		
69.	Рубой		256		

Дар «Куллиёти ашъор»-и шоир, ки аллакай зикраш рафт: 9 шеър-190 байт, 8 достон-4780 байт, 12 манзума-596 байт, номаҳо-109 байт, 23 суруд-331 байт, 5 маснавӣ-57 байт, 4 ғазал-30 байт, 64 рубой-256 байт, 1 фард-1 байт чамъоварӣ шудааст, ки чамъулчамъ 6350 байтро ташкил медиҳад.

Чуноне ки дар муқаддима ишора намудем, шоирони мардумӣ шоироне мебошанд, ки осори хешро бо сабку услуби мардумӣ эҷод карда, асосан ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: гурӯҳи аввал онҳое мебошанд, ки то ба охири умр хондану навиштанро ёд нагирифтанд ва осори онҳоро хешовандону муҳаққиқон сабт намуданд; гурӯҳи дуюм бошад, онҳое ҳастанд, ки навиштану хонданро омӯхта, ҳудашон ашъори хешро иншо кардаанд.

Аз баррасӣ ва пажӯҳиши масоили рӯзгор ва осори Саид Холзода маълум гардид, ки ӯ ба гурӯҳи дуҷуми шоирон шомил аст ва таъсирпазирии бевоситаи фолклор ба осори ӯ ба чашм мерасад. Ӯ на танҳо хондану навиштанро ба дараҷаи зарурӣ медонист, балки барои бартараф кардани бесаводии замони худ ба мардум хатту савод омӯхта, тамоми эҷодиёташро амсоли шоирони мардумӣ худ эҷоду иншо кардааст.

Ҳамин тавр, дар эҷодиёти шоир шеър мувофиқи мавзӯ – мухтаво, вижагии жанрӣ ва умуман, танумандии беруниву дохилии худ аз ҷониби муаллиф номгузорӣ гардида, дар «Куллийёт»-и ӯ ҷобачогузорӣ шудаанд. Мо дар ин қисмати диссертатсия асосан, ба равиши корбарии мураттиби «Куллийёт»-и шоир таъкиқ кардаем. Ин равиш ба мо имкон дод, ки тамоми эҷодиёти шоирро аз рӯйи мухтаво ва ҳаҷми шеър фаро бигирем ва дар бораи вижагиҳои ҳар яке аз онҳо дар бобҳои баъдӣ баҳсҳои алоҳида сурат хоҳад гирифт.

Боби II.

Соҳтор ва анвои жанрии ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода

2.1. Анвои шеъри суннатӣ дар эҷодиёти шоир

Саид Холзода ба шеърнависӣ асосан, аз солҳои 1948-1949 оғоз кардааст, ки намунаҳои бехтарини он дар рӯзномаю маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ба таъби расидаанд. Саид Холзода вобаста ба вазъи иҷтимоии худ афкори ахлоқӣ, иҷтимоӣ, тасвири манзараи дилрабои табиат, васфи меҳнат ва меҳнаткашон, тасвири ҳаёти пурмашаққати пешазинқилобии халқи тоҷик, Инқилоби Октябр ва дамидани субҳи озодӣ, тасвири симои доҳии пролетариати ҷаҳон В.И.Ленинро дар жанрҳои мухталифи адабӣ манзури хонанда намудааст.

Фардбайт - аз жанрҳои хурди шеъри суннати тоҷик буда, маънои луғавиаш ягона ва танҳо аст. Шакли ҷамъаш фардиёт, муфрадот аст. Худуди жанрии фард ҳамагӣ аз як байт иборат аст, мисраъҳои гоҳе ҳамқофия ва гоҳе якдармиён, яъне аз қофия озод меояд. Фардбайт дар мавзӯҳои гуногун, вале бештар ишқӣ, ахлоқӣ, шикоятӣ ва амсоли инҳо гуфта мешавад [97, с.129; 68, с.41].

Ҳунари шоирии С.Холзода дар ҳама жанрҳои адабӣ ба назар расад ҳам, дар эҷодиёти ӯ танҳо як фард маълум гардид, ки он ба мавзӯи муҳаббат ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии аввали солҳои 60-ум, яъне ба коинот парвоз намудани аввалин инсон бахшида шудааст. Шоир бо ифтихор аз ватани маҳбуби паҳновари Шуравӣ, баҳусус аз Москва бо амри ҳукумати вақт ба Моҳ парвоз намудани инсонро ба риштаи тасвир кашидааст:

Фалакпаймои мо мушак, ҳаме бешубҳаю бешак,

Зи қутби Моҳ бар Зухал нишон бигрифт аз Маскав [21, с.376].

Аз жанрҳои дигаре, ки дар эҷодиёти шоир мавқеи муайянеро ишғол кардааст, рубоӣ ба ҳисоб меравад. Рубоӣ дар луғат ба маънои чор, чоргона шарҳ ёфтааст. Дар истилоҳ шеърест, ки аз 4 мисраъ ва ду байт иборат буда, дар шакли қофиябандии **аа аа; аа ба** суруда мешавад. Рубоӣ ҳамеша бо ҳиҷои дароз

оғоз меёбад, дар 24 вазни шаҷараҳои аҳрам ва аҳраби баҳри ҳазаҷ эҷод шудани он таъйин гаштааст [123, с.49-50;152, с.79].

Дар рубоӣ шаклу мазмуни ғоявӣ ба ҳам мутобиқат мекунад. «Бо ҳиҷои дароз оғоз шудани сухан боиси мутантанию мухташам садо додани он шудааст. Шарти асосии рубоӣ он аст, ки дар вай ягон ҳолат, қонуният, умуман ягон чизи зиндагӣ натиҷаи судманду ибратомез ҳосил шуда бошад» [97, с.131].

Миқдори рубоӣҳое, ки шоир эҷод кардааст, 64 адад буда, ҳама дар шаҷараҳои вазни аҳраби баҳри ҳазаҷ эҷод шуда, мавзӯҳои даврони Шуравии солҳои пас аз ҷанг ва маҳсусан, солҳои 60-80 дар онҳо инъикос гардидаанд. Масъалаҳои мубрами адабиёти ин давра дар иншооти машҳури замона ғаёлона ширкат доштани замон, тасвири ҳусну ҷамоли онҳо, дар ишқ устувор будан, меҳнатдӯстӣ ва ҳунармандӣ, аз иқболи баланд болидани духтари тоҷик ва тасвири хизматҳои Ленин дар озодии замон ва ободии ватанро дар бар гирифтаанд, чунончи:

Ҳамешабаҳор, кори ту пурсамар аст,

Ҳар як қадаме, ки мениҳӣ, дар зафар аст.

Ҳар фазлу фазилате туро ёр шудааст.

Аз марҳами азими Ленин падар аст [21, с.367].

Ду чашми ту гуфтам, ки сияҳангур аст,

Ҳарфе бизинӣ чу шаккари занбӯр аст.

Дар минбари қаҳрамонзанони ватанам,

Дидам рӯят чун моҳи нав пурнур аст [21, с.368].

Шоир фарзанди замони худ аст, аз ин рӯ тасвири замон дар шеъри замони Шуравӣ лаби майгун, pistaдаҳон, норпистон, мурчамиён, бераҳму кофиру бадкеш, ҳамаи зулфу ду абрӯ, думи мори маҳбуба бештар сифатҳои замони меҳнаткаш, ки дар майдони ҳарбу зарби меҳнати сотсиалистӣ қаҳрамониҳо мекарданд, бештар ба назар мерасад. Ҳарчанд шоир дар рубоии зерин маҳбубаро бо суннати қадима, яъне қашро ба сарви баланд монанд карда бошад ҳам, аммо бештар меҳнату талоши ӯ тавсиф шудааст:

Ин муъчизаҳо муборак, эй сарви баланд,
Озод шудаем зи меҳнати белу каланд.
Коридаю ҳам расондаю мечинем,
Бо мошинаҳоҳамеша шоду хурсанд [21, с.367].

Раҷаб Амонов таъкид мекунад, ки «рамз» ҷиҳатҳои гуногуни робитаи эстетикӣ рӯбоиро бо воқеият намудор месозад ва ба ҷумлаи он навъҳои санъати тасвир дохил мегардад, ки ҷаҳонбинии мардумро бо вусъат ва амиқии тамомаш инъикос мекунад. Фикру андеша ва эҳсосоти бо таъсири воқеаҳои мухталифи муҳит дар вучуди инсон ба амал омада, асоси рамз қарор мегирад. Он дар заминаи идрок ва таҳқиқи хусусияти ҷизҳо, ҳодисаҳо ва эҳсоси сифатҳои онҳо ба вучуд меояд [31, с.7].

Таҳқиқи рӯбоиёти Саид Холзода нишон дод, ки шоир аз рамзҳои Моҳу ситораҳо – ифодакунандаи равшанӣ ва бузургӣ, зебӣ, падару модар - рамзи муҳаббати бендоза нисбат ба фарзанд, ғамхору меҳрубон, Мачнун - рамзи дар ишқ ба ҷунуни расидан, Фарҳод- нишонаи садоқат, ағба-рамзи мушкилӣ ва азоби мардум, биҳишт-рамзи ободӣ ва осоиштагии мулк истифода намуда, афкорашро рангину бадеъ ва шиному дилкаш кардааст. Масалан, шоир дар рӯбоии зерин шаҳри Душанберо рамзи биҳишт медонад:

Имрӯза биҳишти ман Душанбе бошад,
Аз ҷони ширин бароям беҳ бошад.
Сарчашмаи бахту умри ширину ҳаёт,
Бар мардуми шаҳру мардуми деҳ бошад [21, с.374].

Аз намунаҳо аён мегардад, ки шоир пурра аз зарфиятҳои жанрии рӯбой истифода карда, андешаҳоашро ба вачҳи аҳсан дар меъёрҳои таъйиннамудаи он ғунҷонида тавонистааст. Дар «Куллиёт»-и Саид Холзода қонунмандии жанри мухталифанд. Ба ин маъно, дар ҷунин шеърҳо аз талаби муайяни шеърӣ устувор нест ва аз ин хотир мо онҳоро манзума номидем. Шоир ба ҷунин шеърҳои худ вобаста ба мазмуну муҳтавоашон номҳои зайро мувофиқ донистааст. Аз ҷумлаи онҳо: манзумаҳои «Мероси аҷдодон», «Ба модарам», «Хома», «Хомаи ман», «Баҳори кӯҳсорам», «Хаёл», «Бобои қиссагӯ», «Баҳори умр», «Фатҳи

кайҳон», «Ватан-модар», «Шарҳи замона», «Раъйи писар», мебошанд, ки мавзӯҳои гуногунро фаро гирифтаанд.

Мусаллам аст, ки вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии давр ба ҳар як фарди хушёру зирази ҷомеа таъсири худро мегузорад. Таъсири бештарро аз ин вазъу ҳолат аҳли қалам - баҳусус шоиру нависандагон эҳсос мекунанд. Шоир бештар аз чунин ҳолати бади рӯзгор ба дод меояд ва натиҷаи ҳодисаву воқеаҳои дидаву шунидаашонро бо обу ранги бадеӣ тасвир мекунанд. Манзумаи «Хаёл» андешаҳои якшабаи шоирро дар бар мегирад, ки ўро айёми гузашта домангир мекунад. Шоир андешаҳои рӯзгори гузашта ва тамоми саҳифаҳои зиндагии худ ва мардуми тоҷикро як-як пеши назар меоварад, ки дар рӯйи бистараш паҳлӯ ба паҳлӯ чарх мезад ва ин ҳолро завҷааш мушоҳида намуда, кӯшиш мекунад, ки шоирро тасаллӣ диҳад. Чунончи:

Дар паҳлӯи рост ҳамсарам буд,
Хуфтида ба ҷамъи кӯдаконам.
Бедор шуду ба нармиям гуфт:
«Ин гуна чарой хонадонам?... [21, с.326].

Гуфтам: «Ба кафам диҳед шамшер,
То ҳамлаи рустамона созам.
Аз мурдаи золимон, палидон,
Сад пуштаю сад сағона созам...» [21, с.326].

Шоир дар ин ҷо гузаштаи деҳа, ноҳия, шаҳри Душанберо пеши назар оварда, ба рӯзгор ва осудагии худу фарзандонаш ва ҳамсоҳояш муқоиса карда, аз хаёл ба ҳақиқат бармегардаду таскин меёбад.

Дар манзумаи «Баҳори кӯҳсорам» бошад, шоир табиати дилфиреби кишварро ба «чор бародари ҷаҳонгард» ташбеҳ додааст:

Ин чор бародари ҷаҳонгард,
Дорои таровату насиманд.
Ҳар як ватане ба рӯйи дунё,
Ин чор насиму фасл дорад [21, с.329].

Фасли зимистонро ба бародари калонӣ монанд кардааст, ки дар пушта кӯҳу камар гашта, ҳамаҷоро бо чатри сафед пинҳон мекунад:

Акои калонашон зимистон,
Меғурраду барф меборад.
Дар ҳар диҳу водиҳои моён,
Хиргоҳи сафед меғузорад.
Ҳар қуллаи кӯҳ гашта пинҳон,
Дар чатри сафед менамояд [21, с.329].

Фасли дуҷум баъди зимистон – баҳор аст. Шоир баҳорро бародари дуҷум менамояд:

Аз ҷумлаи ин бародарон боз,
Акои дуҷумашон баҳор аст.
Дар файзу фазилаташ баҳо нест,
Шуҳ аст, валею беқарор аст [21, с.330].

Шоир аз зебоиҳои фасли баҳор аз борони нарм-нармакаш, аз дамидани сабзаву себарга, шукуфтани гулу гармии хуршеду ҳавои мусаффои баҳориро бо маҳорати хос тасвир мекунад. Шоир пайдарҳам ба тасвири тобистон мепардозад. Дар идомаи тасвир, шоир тирамоҳро бародари чорумӣ хондааст, дар баробари фасли ғунучини ҳосил будан, таъкид мекунад, ки мошинҳои пахта дар роҳ аст ва онҳо хирманҳоро пур мекунанд. Агар касе, ки тобистон кор накунад, он гоҳ зимистон фиреб меҳӯрад. Хулосаи шоир дар шакли тағйирёфтаи мақоли халқии «Ҳар кас кор намекунад, намехӯрад» боварибахш ва самимӣ баён шудааст:

Оне, ки нишаст бо фароғат,
Худ фанду фиреб хӯрд бисёр [21, с.330].

Дар манзумаи «Бобои қиссагӯ» образи лирикӣ худи шоир аст, ки ҳангоми баргаштан аз кори саҳро дар сояи лаби бед аз зебоии фасли баҳор ҳаловат бурда, як лаҳза хобаш бурдаст. Сипас, дасту рӯяшро шуста, як даста пионеронро, ки ҳамроҳи вожатияшон (сарвари пешоҳангон) ба наздаш омадаанд, чунин тасвир мекунад:

Бо одати ҳарвақта,
Аввал саломам карданд.
Чизе, ки дар таомул,
Буд эҳтиромам карданд.
Чун ҳалқаи сатурнӣ,
Атрофам гирд карданд.
Аз ман чизе меҳостанд,
Боз он чо вирд карданд [21, с.324].

Шоир ин ҳама хушбахтиҳои бачаҳои даврони Шуравиро аз баракати сиёсати Ленинбобо медонад:

Ин даври ин давронро,
Ленинбобоятон дод.
Дар иқлими чун оина,
Рахшон чилюятон дод [21, с.324].

Дар осори шоирони замони Шуравӣ, мавзуи зан-модар мавзуи марказӣ буда, паҳлуҳои гуногуни зиндагии занони озоду баробархуқуқ бештар мавриди баррасӣ қарор меёфт. Анқариб ҳамаи шоирони касбӣ ва мардумӣ дар офаридаҳои хеш ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Саид Холзода дар манзумаи «Ба модарам» аз рӯзгори ноосудаи пешазинқилобии мардуми қашшоку машаққатзадаи кӯҳистон нақл мекунад. Дар оғоз аз модари камсавод, аммо қиссагӯи хеш хабар медиҳад. Сипас, ба тасвири зиндагии ноосуда мепардозад, ки дар он қаҳрамони лирикӣ «ман» хеле ҷаззоб тасвир шудааст. Ҳолати руҳии кӯдаке, ки ҳамеша хонавода гирифтори мушкилӣ асту ҳанӯз ба як минтақаи зист одат накарда, ба қисмати дигари кӯҳистон кӯч мебанданд ва ин кӯдак бо атрофиён бо мушкилӣ унс мегирад, боз хонавода тарки ин маҳалла мекунад, тасвир мешавад, ки чунин тасвири психологӣ дар шеърҳои шоирони мардумӣ ва касбӣ камтар ба назар мерасад. Дар ана ҳамин гуна муҳити тоқатфарсо ягона василаи осоиши хонавода- қиссагӯиҳои модар аст, ки шаб тифлакони дар ваҳму ҳарос гирифтورشуда, ки аз мушкилии роҳ хобашон

намебарад, модар қиссаҳои мекунад. Орзуи ормони модар ин аст, ки мардум муқимӣ гашта, соҳиби замин гарданд:

Меғуфт: «Хонаи зулм,
Дар ду ҷаҳон хароб аст».
Зеро ки охи музлим,
Чун барқ дар шитоб аст.
Рӯзе расад, ки қавме,
Ояд муқим гардад.
Бе ҷоҳу бемақонон,
Соҳибзамин гардад... [21, с.362-363].

Дар манзума тасвири Инқилоби рус, ба ҳама расидани заминӣ мақон, ки орзуи деринаи модар аст, нишон дода, бо муҳаббат дар бораи бародари бузурги рус, ташкили мактаб ва ҷалб гардидани мардум ба он шукргузорӣ кардааст:

...Хомӯшу бо фароғат,
Ҳаргиз ба ҷо нашинам.
Аз корҳои дида,
Достон офаринам [21, с.364].

«Раъйи писар» манзумаест, ки дар он шоир дар бораи нишони зиндагӣ-фарзанд ва раъйи ӯ суҳан меронад. Шоир анъанаи кӯҳнаи мардумро, ки писарро аз духтар боло медонанд, саҳт танқид мекунад. Ҳамзамон, як навъ мунозираи писару падарро меорад, ки падар меҳонад, писарро хонадор кунад:

Агар розӣ шавӣ, ба хоҳиши ман,
Арӯсат менамоям хостгорӣ.
Муроди ман шавад ҳосил ба олам,
Ту ҳам бо ӯ ғубори дил барорӣ... [21, с.347].

Аммо писар хоҳиши падарро рад мекунад. Дар аввал ин радди писарро падар ҳамчун эътироз қабул карда, аз ӯ каме меранҷад, аммо чун раъйи писарро падар мешунавад, хушнуд мешавад, зеро писар меҳонад, барои такмили дониши омӯхтааш боз ба зинаҳои болотари илм расад:

...Раҳи илму фунун бас душвор аст,

Дихад анчом варо гар пухтакор аст.

Расй, бар қуллаи фатху умедат,

Падар хонад ба ту роҳи сафедат [21, с.348].

Дар манзумаи «Фатҳи кайҳон» шоир аз усули қадимаи афсонаҳои халқӣ истифода намуда, дар бораи афсонаи Симурғ ва дар паси кӯҳи Қоф зиндагӣ доштани ӯ, парвози баланду муъҷизаҳои ин мурғи афсонавӣ сухан меронад. Шоир орзуи садсолаҳо дар қалб парваридаи мардуми одиро, ки маҳз ба шарофати Инқилоби Октябр амалӣ мешавад, чунин ба қалам додааст:

Овард Ленин ба қудрати хеш,

Симурғи аҷоибе ба мо пеш.

Гулғула фиканд вай ба афлок,

Сақфи фалака намуда ӯ чок.... [21, с.316].

Дар қисмати хотимавии манзума шоир худро дostonсаро номида, таъкид мекунад, ки чун фарзанди замона аз шукргузори чунин ватану мулки обод канора буда наметавонад:

Чун шоири дostonсароям,

Аз гуфтаи ӯ кучо бароям?

Акнун ба қаторашон равонам,

Бо амри ҳамин дили ҷавонам.

Албатта муяссарам кунад вақт,

Дар қуллаи ӯ расонадам бахт [21, с.317].

Манзумаи «Хома» як навъ гуфтор байни муаллифу қалам аст, ки шоир алоқаи зичи байни худ ва қаламро ба риштаи тасвир кашидааст. Қалам ҳамнавову ҳамсадои қалби шоир аст, ки аз сирру асрори вай воқиф мебошад ва як навъ монологи зоҳирӣ дар байни шоир ва воситаи навиштан, яъне қалам аст. Ғаму дард, шодиву сурури шоир ба василаи қалам рӯйи қоғаз меояд:

Ман гуфтаму навиштам,

Ту ашк ҷола кардӣ.

Дурдонаи рӯйи қоғаз,

Бар ман ҳавола кардӣ... [21, с.351].

Шоир робитаи худ ва қаламро то лаҳзаҳои охирини нафас пайваст медонад:

Ман ҳастаму ту ҳастӣ,
То лаҳзае нафас ҳаст.
Гавҳар ба саҳфа киштан,
Ману туро ҳавас ҳаст [21, с.351].

Андешаҳои шоир дар манзумаи «Ҳомаи ман» идома меёбад. Ба қалам мурочиат намуда, онро мисли силоҳ дар майдони набарду корзор истифода кардааст, ки дар шеърӣ муосири тоҷик дар ашъори Ҳ. Юсуфӣ («Вақти он аст, эй қалам»... – С.Н.Ш.) ба мушоҳида мерасад. С. Холзода низ ҳамин гуна мурочиат ба ҳомаи хеш дорад, ки дар тасвири ҳақиқат бурро бошад, бар зидди беадолатиҳо бичангад ва дар нест кардани дурӯғу фитна чун алмос бурранда гардад ва дар манзумаи «Ҳомаи ман» дар радифи монологи зоҳирӣ монологи ботинӣ шоир ба назар мерасад, ки ӯ ба қалам мурочиат мекунад, ки бештару хубтар нависад:

Некаст ба некиаш рақам кун,
Рӯйи сифаташ сифот зам кун.
Алмос шаву синони сӯзон,
Қалбучигари фалак бирезон... [21, с.349].

Манзумаи «Баҳори умр» як навъ мазмуни шарҳиҳолӣ дошта, шоир дар бораи дар синни 58-солагӣ ба навиштани ин манзума пардохтанаш ишора мекунад. Нишон додани синну соли шоир дар шеър анъанаи қадимаи адабиёти классикӣ буда, мо онро зимни омӯзиши осори гаронмояи шоирони классики тоҷику форс Абулқосим Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Низомии Ганҷавӣ ва дигарон мушоҳида намудаем:

Бар даври чархи айём,
Бигзашт то ба алҳол.
Аз умри ин камина,
Панҷоҳу ҳашт имсол... [21, с.319].

Сипас, шоир ба накли саргузашти хеш пардохта, он чиро ки аз саргузаронидааст, баён мекунад, неку бади рӯзгор, аз корҳои анҷомдода каноатманд ва аз амалҳои, ки ба сомон нарасонидааст, афсӯс меҳӯрад.

Шоир ба тасвири табиат ба саҳро баромадани чорво, даву този баррачаҳои навзод, давидани гӯсолаҳо, парвози паррандаҳо ва ба тасвири нағмасароии булбулон дар шохсорон мепардозад.

Инъикоси ҳолатҳои дилгиркунандаи замони амирӣ, бераҳмӣ, қатлу ғорат, таҷовузи духтарон аз ҷониби бойҳои маҳаллӣ, паҳн намудани овозаҳои дурӯғ дар бораи давлати Шуравӣ, ки гӯё ба хотири аз байн бурдани дину диёнати мо омада бошанд, даъват ба ягонагӣ ва мубориза бар зидди беадолатиҳо, дар роҳи ҳақ ғазо кардану бошарафона вафот кардан мавзуи манзумаи «Шарҳи замона» аст:

Он зулму ситам ба сурати абри сиёҳ,
Пайваста гирифта рӯйи Хуршеду Моҳ.
Селоби ғам фақат биборид аз он,
Хушкид замини зиндагӣ сӯхт гиёҳ [21, с.287].

Аз мероси арзишманди Саид Холзода хулоса кардан мумкин аст, ки дар баробари тараннуми ишқу меҳнат, ҳусни ёру диёр, тасвири ҳолати бади зиндагии мардуми бечораи тоҷик пеш аз Инқилоби Октябр низ ба назар мерасад.

Манзумаи «Ватан-Модар» дар шакли мусаммани мураббаъ бо такрор шудани мисраи чорум «Ватанҷонам - Ватан Модар» эҷод шудааст. Ин манзумаро метавон давоми мантиқии манзумаи «Шарҳи замона» донист, зеро дар он тасвири рӯзгори пешазинқилобии мардуми тоҷик инъикос ёфтааст:

Занону духтарон мерос,
Буд бо куртаи карбос.
Зери чодари ифлос,
Ватанҷонам Ватан-Модар.
Ба ёд ояд ҳамон рӯзам,
Ҳамон рӯзи сияҳрӯзам.

Мисоли шамъ месӯзам,

Ватанҷонам Ватан-Модар [21, с.289].

Манзумаи дигари шоир, ки «Мероси аҷдодон» унвон дорад, аз 20 байт буда, дар он соҳибсухан аз мероси гаронбаҳои аҷдоди худ бо фахр ёд кардааст, ки саршори ишқу муҳаббат ва панду андарз муаррифӣ шудааст. Ба таъкиди худӣ шоир, ин мероси гаронмоя насли навро дар руҳияи нек тарбия мекунад, зеро он чун дурдонаҳо аз қабри асрҳо ба мо омада расидааст ва ҳеҷ кӯҳнаву нодаркор намешаванд. Аз таъкиду бардоштҳо ва маърифатҳосилкунии шоир бармеояд, ки ӯ донандаи хуби осори гузаштагон аст ва ин силсилаи офарандагии пандҳои нодиру омӯзандаро давом додааст:

Аз ин намуна мерос,

Мо дар ифтихор ҳастем.

Меҳонему медонем,

Ҳам дар он қатор ҳастем [21, с.366].

Тавре ки мебинем, шоир дар манзумаҳо мавзӯҳои актуалии замонаро пайгирӣ карда, онҳоро ба такрор ба маърифати ниёгон ва донишу бардоштҳои шоирона ҳаллу фасл намуда, дар либоси бадеӣ манзури хонандаи соҳибзавк гардонидааст.

Аз жанрҳои маъмули дигари адабӣ, ки шоир афкори хешро дар меъёрҳои нормативии он ҳунармандона ғунҷонидааст, ғазал мебошад. Дар ғазали классикон ва шоирони муосири тоҷик ҳам ҳиссиёти ишқӣ ва ҳам ҳиссиёти граждани ифода ёфтаанд. Мирзо Турсунзода дар бораи ғазалҳои классикии тоҷикӣ ҳаққонӣ қайд кардааст: «Он эҳсосоте, ки аксар дар зери пардаи рамзу киноя ва ба таври фардӣ-индивидуалӣ дарк намудани ҳаёт пинҳон аст, дар ҳақиқат ҳиссиёти одамони пешқадаме буд, ки дар қалби мардум «ҳисси накӯ» бедор мекарданд» [128, с.96].

Ҳаҷми ғазал одатан, аз 5-7 то 14 байт мешавад. Қофиябандии он схемаи аа, ба, ва... дорад. Байти аввали ғазал – матлаъ (аз калимаи «тулуъ»-сар задан, баромадани офтоб) ҳамқофия омада, сонӣ ҳар мисраи тоқи он озод ва ҳамаи мисраҳои чуфташ ба матлаъ ҳамқофия мебошанд. Байти охири ғазал, мақтаъ

(аз калимаи – «қатъ»)- бурида шудан, ба итмом расидан) ном гирифтааст, бо тахаллуси шоир ба анҷом мерасад [42, с.244;141, с.36].

Саид Холзода дар эҷоди жанри ғазал таъби болида доштани худро собит намудааст. Дар ғазали «Мақсади деринаям» мебинем, ки шоир тамоми унсурҳои ғазали истилоҳиро риоя намуда, дар 7 байт намунаи жанри мазкурро эҷод кардааст. Мавзуи ғазали мазкур иҷтимоӣ буда, дар мақтаи он ҳусни тахаллус оварда шудааст:

Ҳар саҳар хезам агар пеш аз тулӯи офтоб,

Кори колхоз меравам бо дӯстонам бошитоб...

Ҳамчу Ленини муаззам пуштибон Холзода дошт,

Ёфта буд аз партия илҳами ӯ ҳам обутоб [21, с.359].

Жанри дигаре, ки дар эҷодиёти шоир ҷойгаҳи вижа дорад, маснавӣ аст. Маснавӣ–калимаи арабӣ, ду-ду, дугонӣ гуфтан аст. Маснавиरो пешиниён «мудаввач, издивоч, чуфт карда шуда» ҳам номидаанд. Ҳамчун жанри хурди ғиноӣ, маснавӣ шакли шеърест, ки ҳар мисраи он дар қофияи чуфт -аа, бб, вв. суруда мешавад. Маснавӣ метавонад эпикӣ ва лирикӣ бошад. Маснавии лирикӣ метавонад, аз ду байт то 1090 байт зиёдтар шавад. Мавзуи марказии маснавӣ ахлоқ, ҳикмат, ишқу муҳаббат, фалсафа, тасаввуф буда метавонад [97, с.131].

Маснавиҳои шоир «Кӯр кунад чашматро», «Ҳазли дӯстона», «Мурочиат бо дил», «Аризаи шикоятӣ», «Қалам кунам», номгузорӣ гардидаанд ва ҷунони аз унвонҳои пайдост, мавзӯҳои насихат ба фарзанд, дӯстӣ, озодии мардум ва ғайраро дар бар дорад.

Маснавии «Қалам кунам» ду давраи ҳаёти шоирро дар қиёс ифода намуда, соҳибсухан шукргузор аз он аст, ки дирӯза деҳқони қамбағал имрӯз соҳиби мулку ҷой, молики қаламу китоб аст ва хомӯширо барои худ авло намедонад:

Хомӯш дигар наменишинам,

То ки асаре биофаринам.

Зулму ситами ситамгаронро,

Бедодгарии он замонро.

Бо теги қалам қалам кунам боз,

Занги алам аз дилам равад соз [21, с.348].

Шеъри «Ҳазли дӯстона» ба номи раиси колхоз буда, шоир дар он андешаҳои пандуахлоқии худро баён мекунад. Инсон агар садри мансаб бошад, он гоҳ ҳама барояш дӯст мешаванд. Шоир ин дӯстони нониро кинояомезона «зоғу аккаву гургу рӯбаҳи маккор» меномад, ки бо чомаи «дӯстӣ» худро оростаанд:

Ман ба чашми хеш дидам, дар ин даврони қор,

Кист ёру кист бадқор, кист танбал, муфтаҳор.

Зоғ ёру акка ёру гург ёру рӯбаҳи маккор ёр,

Хун кунад булбул агар чанде чигар, хор аст хор [21, с.357].

Шеъри «Ҳазли дӯстона» дар шакли қофиябандии маснавий навишта шудааст. Шеъри «Ҳазли дӯстона» дар шакли қофиябандии мусаммати мураббаъ эҷод гардидааст, ки аз 6 банди чормисрағӣ иборат аст. Банди охири ин мусаммати мураббаъ чунинаст:

Қони ман Абдулғанӣ –дӯсти азизи безавол,

Илтимосе мекунам, ҳаргиз намегардӣ малол.

Дӯстон бар дуягон доим бигӯянд, арзу ҳол,

Ман навиштам инчунин шаш байтро баҳри мисол [21, с.357].

Дар маснавии «Мурочиат ба дил» шоир бо рӯзи лирикӣ ба дил мурочиат мекунад. Талош миёни шоиру дил мисли маҳбубаву ёр аст:

Далолатгар, тӯй эй дил, ба қорам,

Тӯй табъи зарифу мушқборам.

Ту бо ман соз дил, ман бо ту созам,

Ки шояд қам шавад сӯзу гудозам....

...Чӣ гӯӣи дил қунам онро ҳимоя,

Ба душман ҳамла созам бериоя [21, с.344].

Мавзуи ягонагии марзу буми Ватани советӣ, садоқат ба ин Ватан дар осори С.Холзода зиёд ба назар мерасад. Дар маснавии «Кӯр қунад чашматро» шоир аз он хатари ба хоки Шуравӣ расида, кишваре, ки сарвари он Мао (роҳбари вақти Қумхурии мардумии Чин – Мао Сзе Дун – С.Н.Ш.) ном дошт, ишора мекунад.

Шоир бо ифтихор аз ғалабаи халқи Шуравӣ дар муқобили душмани ғаддор Гитлер ва шикасти шармандавори ӯ, боло рафтани нуфузи давлати Шуравӣ сухан кардааст:

...Дасти нопок намудасти дароз,
Нони ин сурфаи мо гирӣ ба тоз.
Чун ту Гитлер намуд тирасарӣ,
Даст бубридамаш бохабарӣ... [21, с.359].

Тавре ки аён мегардад, шоир дар маснавигӯӣ низ дасти тавоно дошта, сухани худро бо маҳорати том дар ин жанри шеъри классикӣ низ ҷо дода тавонистааст. Афкори расо, забони шево ва тасвироташ марғубанд.

Суруд яке аз қадимтарин жанри фолклорӣ аст, ки матни он пайваста бо оҳанг аз ҷониби сарояндагони касбӣ ва ҳаводорон иҷро мегардад. Таърихи дурударози суруд далолат ба он мекунад, ки ин жанр аз замони қадим то имрӯз зинда ва мавриди истифода аст.

Дар «Луғатнома»-и Алиакбари Деҳхудо суруд ба маънои мухталиф шарҳ ёфтааст: «Суруд-пахлавӣ «срут» (srot), срут (srut), балучӣ (sarodh), афғонӣ (sorod) авесто (sraota) ба маънии сурудан ва сароидан... Хонандагӣ ва гӯяндагии мурғон ва одамиён, нағма, ғиноъ, гӯяндагӣ ва хонандагӣ. Нағма ва овоз...» [159, с.1216-1217].

Ба андешаи фолклоршиносон Равшан Раҳмонӣ ва Қосимӣ Саъдӣ дар суруд се нукта муҳим аст: «оҳанг, садо ва матн. Агар яке аз инҳо набошад, суруд ба вучуд намеояд» [90, с.210].

Суруд тарона аз жанрҳои маъмули адабиёти гуфторӣ ва навишторӣ буда, аксари онҳо бо савту оҳанги мусиқӣ мувофиқ меоянд ва сароида мешаванд. Бинобар ин, яке аз хусусияти жанрии суруд тарона содагию самимияташ ба мавзӯ ва вазну оҳанги мусиқӣ ҷӯр омадани вай мебошад [95, 48]. Бояд таъкид кард, ки илова ба ин суруд хусусияти сафарбаркунӣ, даъватӣ низ дорад. Ин хусусияти суруд таронаҳо барои ҳама синну соли бачаҳо ва калонсолон муҳимманд.

Ин чо як нуктаро бояд таъкид кард, ки суруд дар вазну оҳанги халқӣ суруда шуда, ҳаҷмаш ба андозаи ғазал мувофиқ меояд, аз ҷиҳати поэтикӣ бошад, ғазал як навъи анъанавии қофиябандӣ дорад, вале сурудду таронаҳо метавонанд, ки ба қофиябандии ғазал, маснавӣ, мусаллас, мураббаъ, қитъа, рубоию дубайтӣ ва дигар жанрҳои лирикӣ мувофиқ эҷод шаванд [95, с.49].

Мо ҳамаи вижагӣ ва ин хусусиятро дар мисоли сурудҳои Саид Холзода мушоҳида менамоем. Масалан, агар суруди «Мо насли тоҷиконем» дар қофиябандии мусаддас дар банди аввал омада бошад, банди дуюм ва сеюм қофиябандии мураббаъ гирифтааст, «Ман тоҷики озодам»-дар қофиябандии якдармиён (аб, аб), омада, «Омад баҳор» - дар қофиябандии – рубоӣ (ааба), «Файзи баҳор» низ дар қофиябандии рубоӣ (ааба), суруди «Гуфтори гузаштагон» - дар қофиябандии маснавӣ (аа, бб), «Номи нек» - қофиябандии якдармиён (ба, ва) ва ғ., суруди «Омад баҳори тоҷик» дар қофиябандии маснавӣ аа, бб ва ғ., суруди «Ман пионерам» дар қофиябандии – маснавӣ аа, бб, суруди «Варзоб» бошад, аз 9 банди чормисраӣ иборат буда, банди аввал дар қофиябандии мусаммати мураббаъ аст ва дар бандҳои дигар мисраи чорум тағйир меёбад. Қофия шакли мусаммати мураббаи таркибандро мегирад аа аб, ааав, аааг ва ғ. ва суруди «Таронаи колхозчӣ» боз дар қофиябандии маснавӣ аа, бб омадааст. Дар суруди «Набераҳои бобо» танҳо чор мисраи аввал дар қофиябандии ааба (рубоӣ) омада, минбаъд дар шакли омехта абаб, аббб, ааба, абва омадааст. Суруди «Ид муборак» дар қофиябандии ааба, якдармиён абаб, аа ба ва ғ. қарор дорад.

Дар «Куллиёти ашъор»-и Саид Холзода 21 суруд оварда шудааст. Сурудҳои «Мо насли тоҷиконем», «Омад баҳор», «Гуфтори гузаштагон», «Номи нек», «Ман пионерам», «Дар меҳмонӣ», «Файзи баҳор», «Набераҳои бобо», «Варзоб», «Соли нав муборак!», «Дар ҳаёт», «Арзу илтимос», «Ид муборак!», «Ёри часур», «Омад баҳори тобон», «Мешиносам», «Ман тоҷики озодам», «Муродхонаи сулҳ», «Ёрирасон омадем», «Таронаи колхозчӣ», «Ленин вафодор», аз ҳамин ҷумлаанд. Дар «Куллиёт»-и шоир сурудҳои «Қаҳрамондухтар» ва «Биё бо мо сари қор» ҷой нагирифтааст, ки мо зимни

тахқиқ суруди «Қаҳрамондухтар»-ро аз маҷаллаи «Занони Тоҷикистони Советӣ (Душанбе, 1951, № 3, с.4) ва суруди «Биё бо мо сари кор»-ро аз рӯзномаи «Маориф ва маданият» (1966. 22 март №35, с. 4) пайдо кардем.

Дар суруди «Мо насли тоҷиконем» шоир дар бораи даврони Шуравӣ ва як қатор дастовардҳое, ки дар равнақи илму дониш ба даст омадааст, бахусус баландшавии сатҳи зиндагии мардумро нишон додааст:

Мо ҳам насли ҷавонем,
Фарзанди тоҷиконем.
Дар арсаи Ленинем,
Муъчизаофаринем [21, с.353].

Дар ин суруд ифтихор аз замону макон ва рушди зиндагии мардуми тоҷик тавсиф шудааст.

Суруди «Ленин вафодор», ки ба ифтихори садсолагии доҳии пролетариат В.И.Ленин эҷод шудааст, шоир зиндагии осоишта, озодии занон, ба мактаб ҷалб шудани духтарон, пешрафти ҳаёти иқтисодии мардумро тараннум карда, ҳамаи ин тағйиротро баракати сиёсати ленинӣ ва шуълаи инқилоб дониста, чунин фармудааст:

Октябр ки моҳи беназир аст,
Муъчизаи Ленини қабир аст.
То умр бувад ба хотири шод,
Мо номи Ленин биоварем ёд.
Гӯем, ки эй азиз устод,
Садсолагият муборакат бод [21, с.358].

Суруди «Ман тоҷики озодам» ифодакунандаи як навъ ҳолати руҳии шоир аст, ки С.Холзода дар он аз рӯзгори ободу озоди мардуми тоҷик баъди инқилоб, баробархуқуқии марду зан, ободии мулк, нвқл мекунад:

...Он тоҷикем имрӯз,
Ободӣ офаранда.
Қалби Замину Осмон,
Дарёю кӯҳ даранда.

Мушт зад ба ҳар замине,
Хоки сияҳбишуд зар.
Занҳо қатори мардон,
Пурзӯранду тавонгар... [21, с.355].

Дар суруди «Омад баҳор» шоир аз омадани баҳор, тағйир ёфтани табиат, об шудани яху рангину гулпӯш гардидани замин, боридани борону ҳосили фаровон рӯёндан шодӣ мекунад:

Борони ганчу гавҳар,
Дар ҳама ҷо баробар.
Борид, боз гардид,
Маҳсули кори мо зар [21, с.305].

Дар баробари тасвири табиат, ҳамзамон шоир аз зиёд шудани рамаи колхоз, зиёд шудани чарогоҳҳо, дар кишвари дилафрӯз ба меҳнат машғул будани мардуми хушбахти замони Шуравӣ, шукргузорӣ аз сулҳу осоиштагии мамлакат хабар дода, орзуманди ободии ватанаш ва кӯр гардидани чашми душманонаш намудааст:

...То сулҳи мо шавад зӯр,
Дунё зинав гирад нур.
Чашми ҳасуди душман,
Дар ҳар кучо шавад кӯр.
Файзи баҳор шоён,
Доим ба рӯйи моён.
Фатҳу зафар ҳамеша,
Бошад аз они моён [21, с.306].

Ин мавзӯ минбаъд дар суруди «Файзи баҳор» идома ёфта, оҳанги шӯху ҷолибе пайдо намудааст. Шоир баракати зиндагиро аз баҳор медонад, ки дуруст аст:

Файзи ватан баҳор аст,
Боғу чаман баҳор аст.
Арзонию амонӣ,

Дӯстон аз баҳор аст... [21, с.345].

Ҳамзамон, Саид Холзода ба мавзуи баҳор, зиндашавии табиат, шукуфтани гулу дамидани майсаи лаби чӯй, хандидани офтобу боридани борони найсон, сабзпӯш гардидани сайёраи замин дар суруди «Омад баҳори тобон» андешаҳояшро муассиру хотирмон ва воқеӣ баён кардааст:

Дар ҳар кучо фурӯ рехт,

Гилро ба зар биомехт.

Гардид замин намнок,

Майса баромад аз хок... [21, с.353].

Суруди «Гуфтори гузаштагон» фарогири масоили омӯзиши мероси ниёгон аст. Шоир бо ифтихор осори гузаштагонро хушобуранг, бо мусиқӣ чӯр ва саропо панду андарз хонда, онро аз самими қалб бо вачд тавсиф кардааст:

...Меросии кул аз он ки дорем,

Аз ин ҳама дам дар ифтихорем.

Хонем, шунавем, обу рангаш,

Бо уду рубобу тору чангаш.

Ёбем ҳаловату хузураш,

Чун гул шукуфем дар хузураш [21, с.352-353].

Дар суруди «Номи нек» қаҳрамони лирикӣ худро пайрави ишқи покбозон меномад ва ба василаи ишқ худро ба некномӣ мерасонад:

Чун равшании даврам,

Дар остон шафақ нест.

Қуз васфи номи некаш,

Дигар маро сабақ нест [21, с.352].

Мавзуи фавқуззикр дар суруди «Дар ҳаёт» идома меёбад. Образи лирикии «ман» дар ин суруд нобаробариҳои замони амирӣ, беҳуқуқии инсон, ҷабру ситами бойҳо, зиндагии тоқатфарсои мардуми бечораро баён карда, шукр аз он мекунад, ки имрӯз соҳиби хату савод аст ва хушбахтона, зиндагии осоишта дорад:

...Ман ҳам аз он қабила,

Халқи ҳуқуқпастам.

Ҳоло ки дар замонам,

Марди қалам ба дастам [21, с.361].

Дар суруди «Дар меҳмонӣ» шоир қувваи ободкори ҷавонони харангониро ба риштаи тасвир кашида, зимнан онҳоро ба меҳнати зарбдор даъват намуда, таъкид мекунад, ки беҳтарин давраи умри инсон ҷавонӣ аст:

Баҳори мо наврасгулон,

Ин давраи ҷавонӣ аст.

Илму ҳунар омӯхтан,

Савту сурудхонӣ аст [21, с.346].

Суруди «Набераҳои бобо» ифодакунандаи эҳсоси бобоест, ки аз ҳаёти хушбахтонаи набераҳояш меболад. Субҳгоҳон ҳангоми ба мактаб раҳсипор шудани онҳо назорат мекунад, боварӣ дорад, ки онҳоро ояндаи нек интизор аст:

Мадори қуввати дил,

Нури ҷашми раҳшонам.

Ояндаи шуморо,

Умедвори калонам.

Шумо мактаб меоед,

Ҳаррӯз саҳари пагоҳ.

Хонам дар сари роҳ,

Хуб менамоям нигоҳ...

Зеро мактаб мехонед,

Гиред илму идрок.

Коргар мешавед, олим,

Роҳбарҳои шуҳратнок [21, с.341-342].

Дар суруди «Соли нав муборак!» шоир ҳолати ҷашнгирии соли нави мелодӣ, ки дар замони Шуравӣ яке аз ҷашнҳои бузурги кишвар буд, тасвир кардааст. Соли нав бо омадани Бобои барфӣ ва ороиши арчаи солинавӣ ҳамеша дар дили бачаҳо суруру шодӣ меоварад. Шоир дар ин шеър ба боварҳои кӯдакона, мисли омадани Бобои барфӣ аз кӯҳ, аз дурии Моҳу Мирӣх,

пӯстинашро таконда, ба назди бачаҳо ба боғчаву мактаб бо тухфаҳо омаданашро тасвир мекунад. Ҳамзамон, шоир гузаронидани чашни Соли навро дар тамоми муассисаҳои таълимии мактабӣ ва томактабӣ қайд намуда, таъкид мекунад, ки насли наврас бояд аз дилу чон хонад, то Бобои барфӣ низ аз онҳо розӣ бошад:

Гирд- гирди арча хонему бозем,
Бобои барфин гӯему тозем.
Эй насли озод, дар мулки обод,
Бобои барфин аз мо шавад шод [21, с.315].

Мавзуи Ватанро шоир дар тамоми жанрҳои адабие, ки дар онҳо қувваозмӣ кардааст ҷо дода, пешкаши хонанда намудааст. Ин мавзуи марказии тамоми осори мансуру манзуми адабиёти асри ХХ-и тоҷик аст. Шоиреро пайдо кардан муҳол аст, ки дар осори ӯ тасвири манзараҳои зебои Ватан, ифтихор аз гузаштаи мардуми ин сарзамин дида нашавад. Саид Холзода дар баробари сурудани қудратмандӣ ва тавоноии Ватани бузургу паҳновари Шуравӣ, ба мавзуи Тоҷикистон низ тавачҷуҳ намудааст. Шоир шоҳиди ободкориҳои замони Шуравӣ, пош хӯрдани ин давлати бузург ва ҳамзамон, соҳибистиклолии Тоҷикистон гардидааст. Соҳибистиклолӣ ба андешаи шоир боис гардидааст, ки Тоҷикистони моро дар арсаи байналмилалӣ шиносанд. Нигоҳ доштани русуми беҳтарини тоҷикона, идомаи мантиқии мероси гузаштагони мо мебошад, ки мардумони ин сарзамин бо меҳнаткашию меҳмоннавозӣ шуҳрат доштанд. Шоир ин ҳама ободию осоиштагиро аз сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон медонад:

Урфу расму меҳри меҳмондӯстӣ,
Буд ин мероси аҷдодони мо.
Ин дурахшу тозагии ин диёр,
Омада имрӯз аз Раҳмони мо [21, с.314].

Саид Холзода дар суруди «Варзоб» тасвири табиати зебои Варзобро, ки манбаи илҳами шоирон мебошад, таърифу тавсиф намудааст. Бахусус, шоироне, ки дар шаҳри Душанбе ва атрофии он зиндагӣ кардаанд, Варзоб

барои онҳо манбаи илҳому эҷод будааст. Шоир Варзоб, ҳавои софу беғубораш аз ганҷу кон, обҳои маъданию шифобахшаш, мардумони меҳнатдӯсту меҳнатқарин ва минтақаҳои тамошобобашро бо меҳру муҳаббат дар суруди «Варзоб»-аш чунин тавсиф мекунад:

Мулки хушманзари ман,
Санги ту гавҳари ман
Гарди хокат зари ман.
Марди майдонам Варзоб.

Чӣ сон хуррамзаминӣ,
Зебою дилнишинӣ.
Ҳастӣ дар нозанинӣ.
Боғи гулонам Варзоб.

Сад чашма аз ҳар соят.
Оби равони широсоят.
Гар кас нӯшад меосояд,
Пурганҷу конам Варзоб

Кӯҳҳои пур аз тарма-т,
Боду ҳавои нармат.
Ҳам Хоҷа-Оби гармат,
Дихад дармони Варзоб [21, с.339-340].

Мусаллам аст, ки сурудро аз ҷиҳати мазмун ва мавзӯ ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ғарибӣ, ватандӯстӣ, маишӣ, маросимӣ, ҳазлу шӯҳӣ чун қардани мумкин аст. Дар ашъори Саид Холзода бештар сурудҳои иҷтимоӣ, ватандӯстӣ, мавсимӣ ба назар мерасанд.

Дар суруди «Ид муборак!» шоир қашни 60-солагии Инқилоби Октябрро ба ҳама мардуми кишвар табрик гуфта, сайри таърихӣ ба гузаштаи торику пурмашаққати мардум менамояд, ки мардуми бечора дар зери теги зулму

истисмори чанд тан бойи бераҳм неъматҳои моддӣ меофариданд ва худашон аз он бенасиб буданд. Бо ғайзи Инқилоби Октябр тоҷику турк ва миллатҳои дигар аз даҳони гургонузолимони турксифат раҳо шуданд. Суруди «Ид муборак!» аз 7 банди чормисрағӣ иборат буда, бандҳои 1, 4, 7 бо баъзе дигаргунӣ (тағйирот) ба ҳайси нақарот оварда шудааст. Аз назари устухонбандӣ ба мусаммати мураббаи таркиббанд шабеҳ аст. Дар банди аввал омадааст:

Иди ҳаёти инсон,
Бахту наҷоти инсон.
Шастсолағӣ муборак!
Эй Октябри дурахшон [21, с.342].

Пас, дар банди дуюм таъкид мешавад, ки то Инқилоби Октябр мардуми тоҷику турк мисли рама дар зери зулми гургон буданд:

То субҳи ту дамидан,
Аҷдоди тоҷику турк.
Монанди рама буданд,
Он золимон чун гург.
Аз ҷумла дар банди шашум мехонем:
Чӣ хуш муяссар гардид,
Бар халқҳои ин водӣ.
Дари меҳнат кушодӣ,
Ҳаёти ширин додӣ [21, с.343].

Пас, дар банди нақарот таъкид мешавад, ки ин рӯз барои мардуми тоҷику турк рӯзи муборак аст:

Иди ҳаёти халқон,
Рӯзи наҷоти деҳқон.
Шастсолағӣ муборак!
Эй Октябри муаззам [21, с.343].

Дар суруди «Арзу илтимос», ки мазмуни иҷтимоӣ дорад, шоир ба вакили ҳукумат муроҷиат мекунад, чунки ба намояндаи давлат - депутат бовар дорад. Замони Шуравӣ пайдо намудани масолеҳи сохтмонӣ ба василаи ҳукуматҳои

маҳаллӣ амалӣ гардонида мешуд. Аз ин рӯ, шоир аз ин вакил хоҳиш менамояд, ки барои гирифтани шифер - болопӯши хона барояш кӯмак намояд:

Бори дигар омадам наздат фароз,
Дастӣ ёриро намо сӯям дароз.
Гар бичунбонӣ бурути хешро,
Шод созишоири дилрешро [21, с.356].

Суруди дигари шоир бо номи «Биё бо мо сари кор» дар таркиби «Куллиёти ашъор»-и шоир бо сабаби номаълум ҷой дода нашудааст. Ин сурудро дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» (1966. 22 март №35, с. 4) пайдо намудем. Ин суруд дар шакли қофиябандии маснавий навишта шудааст. Дар маснавий бо омадани баҳор аз нав шудани табиати дилфиреб, абру борон, баромадани сабзаву себарга оғози ҳаёти навини заминро рӯзгори деҳқон оғоз шуда, сипас колхозчидухтарро ба кори саҳро ҷалб менамояд:

Тамошо мекунад колхозчидухтар,
Машомаш мешавад чун гул муаттар.
Зи файзи ин баҳори босаховат,
Бигирад ҷонварҳо ҳам малоҳат.
Ту аз боди баҳорӣ баҳра бардор,
Агар хоҳӣ, биё бо мо ба саҳро [18, с.4].

Суруди дигар низ дар таркиби «Куллиёти ашъор»-и шоир бо сабаби номаълум ҷой дода нашудааст. Ин сурудро дар рӯзномаи «Занони Тоҷикистон», (1951. № 14, саҳифаи 4) пайдо намудем. Дар суруди «Қаҳрамондухтар» шоир аз духтари соҳибҷамоле сухан кардааст, ки дар майдони кишту кор паҳлавон аст, ўро бо сифатҳои «паҳлавондухтар, ҷолоку хушёр, далеру бахтиёр, фаҳри замон» ном мебарад. Мавзуи асосии суруд тараннуми ҳаёти осоиштаи замони Шуравӣ ва тарғиби духтарони меҳнаткаши тоҷик дар майдони пахтазор аст:

Биё, эй паҳлавон духтар,
Ба меҳнат қаҳрамон духтар,
Кунем иҷро плон духтар,
Туй фаҳри замон духтар... [23, с.4].

Дар суруди «Ёри часур» дар бораи солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣқаҳрамонӣ ва шуҷоатмандии мардумони Шуравӣ дар майдони кишту қор, иншооти бузурги сохтмонӣ дида мешуд. Саид Холзода ба маҳбуба чун «ёри часур» мурочиат намудааст, зеро майдони набард – майдони пахта ўро интизор аст:

Чин пахтаи чононаро,

Ободии ҳар хонаро.

Панҷсад ҳазори тоннаро,

Бар давлати худ бисупор... [21, с.304].

Дар сохтори замони Шуравӣ зинаҳои тарбиявии «октябрат, пионер, комсомол ва коммунист» буд, ки ба ҳам робитаи ғоявӣ маънавӣ доштанд. Ҷамзамон, ҳар як давраи он хусусиятҳои ба худ хос низ дошт. Суруди «Ман пионерам» ифодакунандаи моҳияти зинаи дуҷуми сохтори сиёсии Шуравӣ аст:

Ман пионери далерам,

Дар ғайрат мисли шерам.

Дафтар қалам ба дастам,

Дар фикри хондан ҳастам... [21, с.346].

Саид Холзода чун фарзанди замони ҳеш аст ва дар осораш меҳнату ҳаёти қолхозиро тарғибу ташвиқ намудааст. Масалан, шоир дар «Таронаи қолхозчӣ» дар бораи тарзи ҳаёти хушбахтонаи мардуми Шуравӣ нақл мекунад, ки бо барпо шудани қолхоз мардум зиндагии осудаву хонаи обод доранд. Барои аҳли меҳнат деҳқонону қорқарон тамоми шароити хуби зиндагӣ муҳайё қардидааст. Ҷама соҳиби обу замин қардида, дар хонаи худ, Ватани худ, осуда зиндагӣ мекунанд. Шоир дар баробари зиндагии осоиштаи деҳот аз ободии Душанбе низ ёд мекунад, ки ин бесабаб нест. Шоир як умр дар деҳаи наздики Душанбе зиндагӣ қардааст ва ободии шаҳрро тез-тез дида метавонист. Аз ин рӯ, равшании шаҳрро бо нури иличӣ (ҳадаф қурӯзонақҳои барқӣ - С.Н.) дида, ифтихор мекунад ва қолхозашонро аз он қам наредонад:

Шаҳри ободам шаҳри Душанбе,

Дорам азизаш аз қону тан беҳ.

Бо нури Илич сар то сарам ғарк,
Колхозам аз вай кам мекунад фарк.
Сад нозу неъмат дар хона дорам,
Саҳни тамошост дар телевизорам.
Афсона бошад сад ганчи Қорун,
Ганчи ман имрӯз аз ўст афзун [21, с.341].

Суруди «Муродхонаи сулҳ» ба шаҳри ҷавону зебо - Душанбе бахшида шудааст. Шоир аз ободию чароғон шудани шаҳр, кӯчаҳои васею мумфарши он, гашту гузори озоди духтарони хушбахт, сабзу гулпӯш гардидани кӯчаву хиёбонҳои ин шаҳри зебо бо ҳаяҷон сухан мекунад:

Аз синаи тоҷикон барояд,
Ҷӯшида ба дар таронаи сулҳ.
Душанбеи ман, модари ман,
Гардида муродхонаи сулҳ [21, 302].

Суруди «Ёрирасонӣ омадем», ки 12-уми октябри соли 1967 ба таърифи расидааст, аз 7 банди чормисраи иборат мебошад. Шеър дар оҳанги сурудҳои давлаткунандаю сафарбаркунанда эҷодшуда, бандҳо дар жанри мусаммати мураббаи тарҷеъбанд қарор доранд, чунки мисраи охири ҳамаи бандҳо «Ёрирасонӣ омадем» дар ҳама бандҳо айнан, оварда шудаанд. Ин оҳанги сафарбаркунанда барои дуруст ифода намудани моҳияти мавзӯ, яъне ёрии насли наврас, донишҷӯён, коргарон ва дигар корхонаҳо барои сари вақт ғунучин намудани ҳосили пахта хеле мувофиқ интихоб шудааст. Шеъри мазкур ҳолати руҳии ҳамаи кӯмакрасонҳоро ифода мекунад:

Мо ҳам зи халқи қобилем,
Аммо ба ту мо қоилем.
Мо баҳри ёрӣ шомилем,
Ёрирасонӣ омадем... [21, с.303].

Ё ин ки дар банди шашум, шоир пахтачиниро аз забони чинакчиён ба тӯйи онҳо, эътибору обрӯйи онҳо монанд мекунад, ки воқеа чунин аст:

Айёми ҷустуҷӯи мост,

Ин пахтачинӣ тӯи мост.

Дар чашн обурӯйи мост,

Ёрирасонӣ омадем [21, с.303].

Дар суруди «Мешиносам» аҳли санъат тасвир шудааст. Шоир ҳунармандро бо ташбеҳҳои «сарви дар боғ раста, навдаи меваи иқбол баста», «кабки хушрафтор», «моҳи равшан», «ғизолчашму чобук» тасвир кардааст. Аҳли ҳунар миёни мардум эҳтиромдоранд ва ана ҳамин эҳтироми мардумро шоир аз номи худ ба ҳунарманд ибраз доштааст:

Намеранҷӣ агар аз пурсу посам,

Тараҳҳум кун ба арзу илтимосам,

Ту нашносӣ маро, ман мешиносам.

Тамошо кардам он рухсори зебо...

Агар дорӣҳавою майли дидан,

Дабистонҳо гузоштан лола чидан.

Навои кабку мурғонро шунидан,

Биёӣ, мешавад, бисёр зебо [21, с.293].

Мактуб аз қадимтарин жанри адабиёти классикии форсу тоҷик аст. Нома (мактуб) дар ҳама давру замон ифодакунандаи ҳолати руҳӣ, вазъи саломатию аҳволи иҷтимоии мардум буд. Бинобар ин, «Номанигорӣ, аз ҷумлаи нахустин ниёзҳои мубодилаи афкор ба навиштан будааст, аз замонҳои қадимтарин мавриди таваҷҷуҳи гирифтааст» [73, с.3]. Сайри таърихии нома шаҳодат ба он медиҳад, ки гузаштагонӣ мо пас аз ихтирои хат ба номанигорӣ таваҷҷуҳи хоса доштанд, ки оғози он ба давраи Ҳахоманишиён рост меояд ва минбаъд дар адабиёти мо ривож ёфт, ки далели он «Мактуби Тансар», «Мактуби Меванча» ва ғ. мебошад. Дар осори шоирони классики тоҷику форс нома хеле зиёд ба назар мерасад. Ба андешаи муҳаққиқон Ҷӯрабек Назрӣ ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ «Дар саросари «Шоҳнома» ҳудуди 120 нома ва пайғом омада, ки ҳар кадом дар ҷойи худ ва мутобиқи иқтисоди хати услуби асар эҷод гардиданд» [69, с.196]. Анъанаи номанигорӣ дар адабиёти муосири тоҷик низ идома дошта, намунаи барҷастаи он мактубҳои С. Айнӣ ва Абулқосими Лоҳутӣ мебошанд.

Ҳамзамон, номаи машҳури Садриддин Айнӣ «Мактуби кушода ба рафиқ Толис» баёнгари ин ҳолат аст [26, с.400].

Илова бар ин, Садриддин Айнӣ дар китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён» дар фасли «Хонадони хушбахт» 17 мактуби фарзандони Муҳаммадҷусуфро ба тафсил овардааст, ки аҳаммияти таълимию тарбиявӣ ва донишандӯзӣ доранд (хонадони Муҳаммадҷусуф ва мактубҳои онҳо ба ҳамдигар) [1, с.29].

Муҳаммад Муъин дар «Фарҳанги форсӣ» ва Алиакбари Деҳхудо дар «Луғатнома»-и худ мафҳуми номаро шарҳ додаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» нома ба маъноҳои: 1. Навиштае, ки ба касе ё ҷое мефиристанд, мактуб, хат, рукъа, китоб, асар. 2. Номаи аъмол, рӯйхати корҳои неку бади касе, тибқи ривоёти динӣ, ки гӯё фариштаҳо ба ҳисоб гирифта, рӯзи қиёмат ба дасти соҳибашон месупоранд: номаи камол – шаҳодатнома дар бораи тамои қардани мактаби миёна. 3. Номанавис- нависандаи нома, номанигор ва ғ. [166, с.836-837]. Дар «Фарҳанги Амид» истилоҳи нома ба маънои навишта, қоғаз, навишта шуда; 2. Номаи сиёҳ – киноя аз шахси гунаҳкор ба маънии рӯзноманавис ҳам меғӯянд [168, с.843].

Ҳусайн Воизи Кошифӣ доир ба нома ва номанигорӣ дарборӣ ва давлатӣ номаҳои расмиро ба аркон ва қисматҳои зерин тақсим намудааст: Ифтидох, сифат, алқоб, сипоси Худой, зикри котиб, арзи таҳният, изҳори ахлоқ, шарҳи шавқ, зикри замони котиб, зикри макони котиб, эҳтимом, унвон.

Бояд гуфт, ки дар нома ҳадафи асосӣ ба муҳотаб гуфта мешавад. Дар забони тоҷикӣ маъмулан, ба ҷои нома «мактуб» ва «хат»-ро истифода мебаранд. Адабиётшинос М. Нарзиқул дар китоби «Нома ваноманигорӣ» дар бораи таърихи нома ва номанигорӣ андешаҳои ҷаҳонро баён карда, чунин таъкид кардааст: «Зери мафҳуми адабиёти эпистолий (эпистолярная литература) осори адабие фаҳмида мешавад, ки дар қолаби нома ва ё дар асоси мактубот тасниф шудаанд. Ҳамин тавр, фаҳмиши комилан дурусту замонавии «адабиёти эпистолий» ду ҷиҳат дорад: мавҷудияти шакли «нома» ҳамчун муомилоти расмиву ғайрирасмии адабиву эстетикӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад» [73, с.241].

Номаҳои манзум дар адабиёти классикии форсу тоҷик зиёд ба чашм мерасанд. Ин жанр дар адабиёти гуфторӣ камтар ба назар мерасад, аммо дар осори шоири мардумӣ Саид Холзода ин навъи мактуб дида мешавад. Шоир ба фарзандаш Саидрахмон, ки дар адои вазифаи фарзандии худ пеши Модар - Ватан дар кишвари пахновари Шуравӣ хизмати аскарӣ мекард, шаш мактуб навиштааст. Азбаски Ватан-Модар аст, ба андешаи шоир хизмати онро сарбаландона ва фарзандвор ба анҷом расонидан лозим аст, яъне мақсад ва вазифаи ҳар як шаҳрвандро, ин адои хизмати сарбозӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳ медонад. Дар мактубе, ки ба писараш Мулломуқаддас навиштааст, аз унсурҳои номанигории тоҷикона истифода карда, фарзандро дар руҳияи хизмати арзанда ба Модар-Ватан намудаашро тақозо кардааст. Дар адабиёт бештар истилоҳи Модар-Ватан истифода мешавад, аммо шоир дар ин мактуб амри Ватанро амри падар дониста, аз ин амр саркашӣ накарданро барои фарзанд зарур медонад:

Панди падаронаи маро гӯш намо,

Худбиниву манманӣ фаромӯш намо.

Ин хоки азиз ҳам туро чун падар аст,

Ҳукме, ки падар кунад, туро ҳаст раво [21, с.294].

Дар ҷодаи худ шоири мардумӣ Саид Холзода низ ба фарзандони худ ҳамчун панднома чанд номаҳои манзум навиштааст.

Агар дар номаҳои классикии мо оғоз ба номи Худову наъти пайғамбар шуруъ шавад, талаботи замони Шуравӣ имкони зикр кардани матлаби болоро намедод, аз ин рӯ Саид Холзода дар номаи якуми худ ба писараш Саидрахмон аввал саломи худро ба фарзанди азизаш, ки ӯро муниси ҷонаш, гавҳари камоли умраш мешуморад, бо лабони пур аз шаҳду шакар мерасонад ва баъд матлабашро ифшо месозад. Ин нома маҳз ба он фарзанде, ки дар хизмати Ватан-Модар (Ватани советӣ) буду сӯйи волидайн мактуб (нома) навиштааст, равон намуда буд. Номаи ӯ бо тараққиёти техникаи замон тавассути тайёраҳо (самолёт) ба дасти падар расидааст. Шоир омадани мактубро ба кабутаре, ки рози писари аскарашро ба волидайн расонидааст, ташбеҳ мекунад. Аз омадани

пайғоми писар, падар шоду фирӯз мегардаду сатр бо сатр ва бо як меҳри беандоза мактуби чигарбандашро мехонад. Дар вақти хондани мактуб падар аз як меҳри беандозаи фарзанд нисбат ба Ватан-Модар хабардор шуда, далерию шуҷоатмандиашро дар ин самт истиқбол намуда, бозгашт ба хона ва ризоияти худу модари фарзандашро иброз доштааст:

Баҳри модари ягонаи хеш,

Хизмат бинамо беш аз пеш.

Фарзанди азизам Саидрахмон,

Орзуи ту хондан аст, хуб хон [21, с.295].

Дар номаи дуюм, сухан дар бораи мактуби Сидрахмон меравад, ки падари ӯ ба даст хома гирифта, ба он ҷавоб гардонад. Шоир дар мактуб писарашро ба деҳқоне, ки дар саҳро донаеро мекорад ва суханҳое, ки фарзанд ба падар навиштааст, мисли донаҳое, ки ба гавҳар баробаранд, нишон додааст. Дар ин ҷо суханони писарашро ба кишту кори деҳқон ташбеҳ кардааст. Падар дар мактуби ҷавобии худ ба писараш, ки шабҳо дар фироқи ишқу эҷод аст, ғамхорона насиҳат мекунад, ки ҳоло айёми баҳри Ватан хизмат намудан, аз командирони худ дониш андӯхтан аст ва инро вазифаи муқаддаси фарзандии худ ҳисобад. Дар ин бобат, падар ба писараш ёдрас менамояд, ки савганди аскарӣ хӯрдааст, ҳатман онро риоя намояд. Дар мисраъҳои охири нома ба Саидрахмон дар расидан ба боғи орзую муродаш роҳи сафеди мисли ширро (покизагӣ, меҳанпарастӣ) орзу мекунад:

Мурғи ҳавасат биболад озод,

Дар мавҷи фазою ишқу эҷод.

Роҳат бишавад сафед чун шир,

Соҳиб шавадат ҳамеша дастгир [21, с.296].

Номаи сеюми шоир, «Панднома ба фарзанд» номида шудааст. Дар ин нома падар таъкид менамояд, ки ин нома пур аз панд буда, аз номи падар ба фарзанди азизаш бирасад, ки аз гирифтани пайғоми падар рӯйи писар нуронӣ гардад. Шоир таъкид мекунад, ки дар кишвар боду ҳавои беғубор, ҳама шоду масрур ҳастанд. Аз гирифтани номаи писар пурқувват гашта, шукргузорӣ аз

шароити иқтисодии хона карда, таъкид мекунад, ки онҳо сарбаланд ҳастанд. Шоир таъкид мекунад, ки ҳукми падарро писар бо сабр амалӣ намуда, кӯшиш ба хизмат кунад, муҳлати адои хизмати Ватан-Модар хеле наздик расидааст. Рӯзе мерасад, ки бахт ба писараш насиб гашта, Саидрахмон ба зодгоҳи худ расида, андуҳи дили волидайнро барорад. Барои расидан ба ин рӯзҳо сабру таҳаммул лозим аст. Дар мавриди худ падар ба писараш Саидрахмон таъкид мекунад, ки аз насиҳатҳои ӯ наранчида, боз саломии аз самими дил гуфтаи хоҳару бародару модари мушфиқро қабул намояд. Дар нома аз саломат будани аҳли хонавода, хушбахтии Саидрахмон ва осудагии ӯро таъкид менамояд. Пас ӯро то дидор дар паноҳи Худои ғамхору меҳрубон мегузорад ва таъкид мекунад, ки ӯ навиштани номаи ҷавобиро фаромӯш насозад:

Осуда бидор хотири пок,

Бинвис ту ба мо хати шакарнок.

То он нафасе насиби дидор,

Моро бикунад Худои ғамхор [21, с.297].

Шоир номаи чорумро аз тавсифи боду ҳавои тозае диёри зебои Варзоб, гармию нармии баҳори нозанинаш, файзу сафои кӯҳсоронаш оғоз бахшида, ба васфи шаҳри азизи тоҷикон - Душанбе гузашта, пас он ба фарзандаш Абдурахмон дар бораи сиҳватию саломатии ду бародар ва се хоҳари ботамизу модари мушфиқаш, ки ба ӯ шири пок дода, Абдурахмонро бузург намудааст, иттилоъ дода, салом меғӯяд. Дар давоми нома, авҷи рушду тараққиёти Душанберо ба авҷи шукуфони фасли баҳор монанд карда, пас иқрои шудааст, ки расмҳои фиристодаи писараш марҳами захми дили волидайн, бақуввату бомадор шудани дили онҳо боис гаштааст. Падар дар нома аз аҳволи волидайн хавотир накашидан, ғам нахӯрданро таъкид карда, ҳамаро як тараф гузошта, ҳамонадои хизмати Ватан намуданро махсус таъкид менамояд.

Номаи манзуми дигари Саид Холзода ба писари хурдиаш Музаффар бахшида шуда, бо чунин рубоӣ шуруъ мешавад:

Бо номи ту хат навиштани сар кардам,

Аз ашки қалам саҳифаро тар кардам.

Ин манзара гулзору худам чавонам,

Гулзора ба шеъри худ мунаввар кардам [21, с.299].

Ибораҳои зебои шоиронаро мисли «тар кардани саҳифа», «рехтани ашки калам», «гулзор шудани сафҳаи холӣ», «чавон шудани ҳавсалаи худ дар чунин гулзор», «бо шеъри худ мунаввар сохтани гулзор» ба қор андохтааст. Тавре мебинем, дар ин рубоӣ шоир бо самимият ва меҳри пуршӯри падарона манзараи мактубпоии худро ба риштаи тасвир кашида, ба сабки рубоӣи халқӣ моил гаштааст. Пас аз рубоӣ номаи манзум дар жанри маснавӣ давом ёфтааст, ки падар ба писари азизаш, ки меваи умри ӯ мебошад, хурсанду ризо будани худро беҳадду қанор нишон додааст. Шоир ризомандии худро аз писари аскараш Музаффар қаззобу дилқаш тасвир кардааст:

Фарзанди азизу қону дилбанд,

Ман аз ту ҳазор бор хурсанд.

Мактуби ту ҳар гаҳе ки ояд,

Қувват ба дилам зи нав дарояд.

Аз шодӣ даме ба худ намоям,

Оям сари номаро кушоям.

Чашмам биафтад баноми некат,

Бо вирду саломи хуш алекат.

Чашмам шавад аз чароғ равшан,

Саҳрои дилам мисоли гулшан...

Имрӯз вазифадор ҳастам,

Мардонаю устувор ҳастам.

То аҳди Ватан ба ҷо наорам,

Аслиҳа ба ҷо намегузорам [21, с.299].

Дар ҳамин лаҳза чашмони падар мисли чароғ равшан гашта, чеҳра ва дили ӯ ба гулшан табдил меёбад. Ҳар як каломи ӯро ширинтар аз асал меҳисобад. Аз суҳанҳои бо лутфу бо эҳтироми Музаффар ба рӯи падар сурхӣ медамаду ба куртаю ҷомаҳо намеғунҷад, суҳанони навиштаи Музаффар ва ба хидмати Ватан-Модар омода будани ӯ, мардонагиро бо аҳди худ устувор буданашро

ифода мекунад. Дар ҷавоби ин суханҳо падар иброз намудааст, ки ӯ низ аз ин хел фарзанди бонангу номусаш ифтихор мекунад ва мегӯяд, кишваре, ки Музаффар дар он чашм ба олами ҳастӣ кушодааст, макони шердилон буда, мардумаш далеру шучоъ ҳастанд. Шоир сарфарозии худро аз рушду такомули кишвараш, ки то фазо ва ба Зухраю Моҳ роҳ кушодаанд, даврони беҳтарин мехонад. Пас, ба Музаффар таъкид менамояд, ки ҳар супорише, ки Ватан диҳад, бо хидмати поки арзанда ӯ чони худро низ дарег надорад ва Ватанро ба модари азиз монанд мекунад. Дар охири нома хомае, ки дар даст дошт ва суханҳое, ки дар рӯйи қоғази сафед кошт, навбатро ба Музаффар дода, бо чашми интизор ба ҷавоби нома буданаширо чунин таъкид мекунад:

Акнун суханам дар ин нома,
Шуд хатм зи таҳрири хома.
Навбат ба шумо азиз дода,
Чашмам ба ҷавобаш кушода [21, с.300].

Номаи дигар ба писари дуҷум Мулломуқаддас буда, аз 17 байт иборат аст. Мактуб бо мисраъҳои:

Мактуби саломатӣ туро аз падарат,
Аз боду ҳавои дилкушои ватанат.
Аз ҷониби хоҳарону ҳам модари ту,
Аз номи акои тую ҳам додари ту... [21, с.293].

оғоз меёбад. Шоир дар ин мактуби манзум фарзанди худ ва кулли аскаронро насиҳат мекунад, ки дар ҳифзи Ватан-Модар содиқона хизмат намоянд.

Хулоса, шоир анъанай номанигории адабиёти классикиро идома дода, дар чор номаи ба фарзандон навиштааш бо истифода аз саноеъи бадеӣ матлаби хешро хотирмонанд баён намудааст, ки дар айни ҳол, номаҳои шоир аҳаммияти хоси тарбиявӣ низ доранд.

Шеърҳои ҳаҷвӣ. Дар эҷодиёти шоири мардумӣ Саид Холзода шеърҳои ҳаҷвӣ низ нақши муҳим доранд. Ба гурӯҳи шеърҳои ҳаҷвӣ «Фелетон ба маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» (25. 09. 1972), «Шикоёти чорпоён» (асари тамсилӣ), (1967), «Шеъри ҳаҷвӣ» (1975), «Аризаи шикоятӣ» (1966) ва амсоли

инҳо дохил мешаванд, ки аз ҳунару истеъдоди ҳаҷвнигории шоир дарак медихад.

Масалан, шоир бо истифода аз ибораи ҳаҷвию маҷозии «ялаливу ялало»-и халқӣ ба ҳайси нақорат дар «Шеъри ҳаҷвӣ» истифода бурда, ба суроғаи маҷаллаи танқидиву ҳаҷвии «Хорпуштак» чунин менависад:

Ялалию ялалию ялалию ялало,
Нест мисли мудирӣ анбор дар дуздӣ бало.
Тон-тона мезанад аз чаву гандум ялало,
Нест парҳезе варо аз ҳаққи мардум ялало.
Донаи ӯҳеч соле кам наояд ялало,
Ҳикмате дорад, ки доим мефизояд, ялало [21, с.312].

Дар ин шеър чуноне ки мебинем, суҳан дар бораи мудирӣ анборе меравад, ки муфтхӯру ҳаққи мардумхӯр аст ва ҳамёнаш ҳамеша аз ҳисоби мардум пур, шӯхиомез «дар ҳисоби ҳандаса чемпион»-аш меномад:

Гӯядаш ҳар кас мудир бас кордон аст ялало,
Дар ҳисоби ҳандаса як чемпиён аст, ялало [21, с.312].

Ин мудирӣ анбор дар дуздӣ беҳамто буда, чизҳои дуздидашро ба номи муш навишта, зиндагиашро пуркайфу сафо мегузаронад. Шоир мудирӣ анборро ба гурбае, ки «мав» шудаасту ба чортараф фарёд карда мегардад, монанд кардааст. Аз ҷумла:

Гурбае, ки мав шавад, ҳар ҷо хурӯшон ялало,
Мезанад тӯҳмат бари бечора мушон ялало.
Ҳар кучо анборчӣ бошад, дер муддат ялало,
Мекунад айшу маишат, кайфу роҳат ялало.
Ҳой, дӯстам ёри мо шав, Хорпуштак ялало,
Ҳам калон хор бизан, якбора ҳуштак ялало [21, с.312].

Шеъри «Фелетон» аз 14 банди чормисрағӣ иборат буда, дар шакли қофиябандии якдармиёну омехта омадааст, дар маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» нашр гардидааст. Танҳо мисраъҳои охири бандҳо хусусияти таъкидӣ ва танқидӣ

доранд, ки шоир бо ин усули баён дар ҳар банд симои манфури мудирӣ райпо ва дигар ҳаммаслакони ӯро маҳкум менамояд:

Дар ҳуди райони мо,
Ҳаст як мудирӣ райпо.
Ин хел як муши дупо,
Дар анбори деҳқон не.

Худаш ҳам хело актив,
Раҳбари чанд копратив.
Дар суҳанрони латиф,
Гӯшт доранд устухон не...

То кай ба ин хиёнат,
Аз пулу моли давлат.
Райпо намояд савлат,
Пурсиш зи роҳбар не [21, с.307].

Шоир барои аз ин бало раҳонидани мардум ба маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» муроҷиат мекунад ва умедвор аст, ки ҳар чи зудтар ин дуздони дупоро дастгир намуда, ба маҳкама кашад.

Дар шеъри «Хорпуштак» шоир бо усули нақли қиссаҳои қадима аз ҷаҳолияти мудирӣ савдои ноҳия хабар медиҳад. Аз дасти ин мудир «читу сатин», «чойнику пиёла» дар мағозаҳои давлатӣ не, балки дар дасти савдогарони чапдасташ дар бозор ба фурӯш гузошта шудааст:

Чою чойник дар бозор,
Бо читу тики бисёр.
Фурӯхта мешад ҳар бор,
Гӯё ҳисоби он не...
Аз дасти ин хел дуздон,
Калламушони дӯқон.
Ҳеч гоҳ як моли арзон,

Лоиқи деҳқонон не [21, с.307].

Дар мусаммати мураббаъи таркиббанди «ГЭС-и Норақ» шоир бо ифтихор аз нерӯгоҳи обию барқии Норақ сухан мекунад. Воқеан, дар сохтмони ин нерӯгоҳ тамоми аҳолии кишвар ва ҷавонони ҷумҳуриҳои бародарии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дӯстона камари ҳиммат бастаанд. Мавзуи тасвири ин қаҳрамоноҳо дар майдони корзор, фарҳодвор кандани кӯҳи Нор ва аз синаи ин кӯҳ гузаронидани обпартоҳо, сохтани платинаи мустаҳками нерӯгоҳ, аз як кишлоқаки хурд ба шаҳри бузурги тавлидкунандаи нерӯи барқ табдил додани Норақ дар ашъори шоирони ин давра мавзуи марказӣ буд. Дар шеъри Ҳикмат Ризо муждаи ба фаъолият оғоз намудани ин нерӯгоҳ «Эй рафиқон, кори Норақ сар шудааст» [13, с.18-19] бо хушнудӣ дода мешавад, дар шеъри «ГЭС-и Норақ»-и С.Холзода ин мавзӯ тақвият меёбад. Шоир бо ифтихор аз қудрату дасти тавоноӣ созандаи мардуми Шуравӣ сухан мегӯяд:

Муждагонӣ, рафиқон Норақ гардон мешавад,
Ин барои насли инсон роҳати ҷон мешавад.
Онҷунон нури Илич бар мо фаровон мешавад,
Ки надида дар ҷаҳон бинанда ҳайрон мешавад.

Эй хушо, кишлоқи Норақ шаҳр мегардӣ калон,
Ҳеҷ кас мислат надида дар гузашти сад замон.
Рафт акнун номи ту аз як забон бар сад забон,
Номи ту сардафтари таърихи даврон мешавад...

Фаҳр кун, эй Тоҷикистони азизу номдор,
Паҳн шуд имрӯзҳо овозаат бар ҳар канор.
Пуртабассум гашта дӯстонат дар ҳар диёр,
Баҳри ту Холзодаат шеърӯ ғазалхон мешавад [21, с.301].

Дар замони Шуравӣ анъанай иҷроӣ нақшаи ҳокимияти маҳаллӣ дар бораи ғунучини пахта, ҷамъоварии паҳм, пилла, супоридани барзиёди ширу ғалладона, коҳу беда барои ҷорво расм гардида буд. Дар шеъри «Ба қавл вафо

мекунем» як навъ аз ичрои ҳамин гуна супоришҳои партиявӣ ҳисобот додан ба тасвир омадааст. Дар шеъри мазкур ду ҳадаф баррасӣ шудааст: аввал ин ки варзобиҳо қавл медиҳанд, ки имсол меҳнаткашони ноҳия тамоми нақшаҳоро сарбаландона иҷро намоянд:

Пурзӯр шуд равнақ кушод,
Сафҳои чорвопарварон.
Чорво фузун шуд аз плон,
Аз ғайрати номоварон.
Чамъ оваридем беталаф,
Садҳо ҳазор банди алаф [21, с.290].

Ҳадафи дуюми варзобиҳо кӯмак ба пахтакорони регарӣ қарор дорад:

Мо ҳам миёро бастем,
Бо шафқату меҳру вафо.
Як лаҳза ҳам аз поятон,
Акнун наместонем қафо.
Чида ба давлат биспурем,
Он сап-сафед тиллоятон.
То барзиёд иҷро шавад,
Ҳамӯҳда ҳам плонатон [21, с.291].

Баробари тасвири ватани бузурги Шуравӣ дар адабиёти муосири тоҷик, инчунин тасвири ватани аҷдодӣ, макон ва зодгоҳ, тасвири манзараҳои зебои табиат, канданиҳои фойданоки зеризаминӣ, обҳои шифобахши мусаффову ширин, табиати дилфиреби маконҳои алоҳидаи Тоҷикистон низ нақши бориз дорад. Варзоб ҳамчун макони табиати зебо дар ашъори Саид Холзода махсусан, дар шеъри «Варзоби азиз» бо муҳаббати хоса аз дашту дамани гулпӯш, кӯҳҳои сар ба фалаккашидаи пурбарф, обҳои софу ширин, мардумони меҳнатқаринаш ёд мешавад:

Варзоби азиз дорем,
Садҳо тухфаҳо дорад.
Дашту дамани зебо,

Боғу меваҳо дорад....

Кӯхҳои баланд дорем,
Сар бар фалаки осмон.
Сар то ба сараш маъдан,
Ганҷаш пуру бепоён...

Хуш фасли баҳоронаш,
Ҳарчо шуда овоза.
Ҳам боду ҳавояш низ
Ҷонро бикунад тоза [21, с.289-290].

Саид Холзода дар шеъри «Аризаи шикоятӣ» кӯшидааст, ки симои манфури бригадири дузду ғоратгарро фош кунад. Аслан, аризаро бо наср ва бо услуби расмӣ-коргузорӣ анҷом медиҳанд. Шоир дар ин ариза аз бригадири бемасъулият, ки ҳангоми ҷамъоварии коҳу бедона бепарвой зоҳир менамояд, ҳамчунин аз ронандаи макқори дузди, ки алафҳои колхозро дуздида мефурӯшад, нақл мекунад. Бӯриев раиси колхозро хушдор медиҳад, ки агар пеши роҳи ин амалро нагирад, зимистон чорвои колхоз талаф меёбад:

Ҳар биригада хӯчаини хеш аст,
Як шофири ботураш ба пеш аст.
Онҳо шабу рӯз дар хурӯшанд,
Медӯзданду бурда мефӯрушанд...
Бикшой рафиқ Бӯриев чашмат,
Сӯям бинигар ҳам ба ҳашмат
Ин силсила то ба кай бимонад,
Корд бар гулӯи мардум равонад [21, с.313].

Шеъри «Арзу ҳол»-и шоир дар навъи қофиябандии мураббаъ омада, дар ду забон - бо забони узбекӣ ва тоҷикӣ эҷод шудааст. Шоир дар шеъри «Арзу ҳол» матлабашро бо забони узбекӣ ба Ғанӣ ном каси масъул баён карда, аз ӯ лутфу эҳсон ва одамият талабидааст. Вале, Ғанӣ ба шоир кӯмак накардааст:

Арзу ҳолим ушбу даргоҳинга келтирдим Ғанӣ,
Барчадан ҳимматбаланду меҳрубон севди сани.

Ўйладим шад айласан мен хастаи Холзодани,
Лутфу эҳсонинг қанӣ, идбору одобинг қанӣ [21, с.357]?

Ин шеъри шоир дар санъати муламмаъ буда, аз санъатҳои лафзиест, шоир дар ин шеър ду мисраъро ба тоҷикӣ ва ду мисраъро ба узбекӣ меорад. Агар мисрае ба туркӣ ва мисрае ба тоҷикӣ бошад, мулламаи макшӯф (кушода), вагарна муламмаи маҳҷуб (пӯшида) меноманд. Дар забони гуфтугӯӣ чунин шеъри ба ду забон гуфташударо ширу шакар ҳам мегӯянд [147, с.118]. Шеъри шикоятӣ «Арзу ҳол» дорои чунин хусусият мебошад, ки дар боло ишора намудем:

Бекасу бе ошно, бечора дур ман бир ғариб,
Чархи макқори фалак келтурди мундай айланиб.
Беракан тақдирға, нону намак қилган насиб,
Мунга иззо чекмас эдим мен эликбешга кириб [21, с.357].

Аз намунаҳои таҳлилшуда бармеояд, ки Саид Холзода чун шоири тавоно ва фарзанди замони худ афкори адабӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва рӯзмараи хешро андархури замон дар либоси зебои бадеӣ бо дарназардошти меъёрҳои анвои адабии шеъри суннатӣ, мисли ғазал, маснавӣ, манзума ва жанрҳои вижаи фолклорӣ – фардбайт, рубой, суруд ва ғайра манзури хонанда намудааст. Онҳо чи аз ҷиҳати шакл ва чи аз ҷиҳати мазмун ҷолибу ҷобили омӯзишанд. Шоир дар татбиқи меъёрҳои шеъри классикӣ ба муроди эҷодии хеш расидааст. Ин аст, ки ағлаби ашъори вай бо иловаи хизмати таърихӣ худ то имрӯз низ аҳаммияти тарбиявӣ хешро аз даст наводааст.

2.2. Мавқеи жанри достон дар эҷодиёти шоир

Достон аз жанрҳои маъмули инкишофёфтаи адабиёти классикӣ ва адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб меравад [68, с.24], вале дар бораи достони халқӣ ва марҳилаҳои инкишофи он дар адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик асари махсусе таълиф нашудааст. Фолклоршиносон зимни баррасии рӯзгор ва осори шоирони мардумӣ баъзан, ба эҷодиёти шоирони алоҳида тавачҷуҳ намуда, достонҳои офаридаи ин ё он шоирро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

Дар сафи шоирони мардумӣ Карим Девона, Ҳикмат Ризо, Бобоюнус Худойдодзода, Қурбоналӣ Раҷаб - шоир ва гуруғлисаро, Қурбон Чалил – шоир ва гуруғлисаро, Одина Шакар – гуруғлисаро, Сайдалӣ Вализода-шоир ва гуруғлисаро, Ҳакназар Кабуд- гуруғлисаро, Юсуф Вафо, Ҳомид Саид, Саид Холзода низ ном бурда мешаванд.

Саид Холзода аз шоирони мардумиест, ки 80 дар сади мероси адабии ӯро жанри достон ташкил медиҳад, ки каме аз ҳамафони ӯ ба ин ҳад достон навиштаанд. Достонҳои ӯ «Ду ҳаёт» (дар ду қисм), «Ёди рӯзҳои аламноқ», (қисми аввал), «Ду ҳаёт «Партави ҳаёти нав» (қисми дуюм), «Таассуроти Москва», «Имдоди Ленин», «Чоҳкан зери чоҳ», «Ишқи модар», «Саргузашти чабрдида», «Инқилоб» (қисми якум), «Инқилоб», «Сарнагун шудани аморати Бухоро» (қисми дуюм) ва «Ёди шаҳидони зилзилаи Ҳисор» мебошанд. Мутолиаи достонҳои мазкур нишон медиҳад, ки шоир дар достонсароӣ маҳорати тамом дорад. Достонҳои Саид Холзода дар мавзӯҳои ҳаёту зиндагии мардуми одӣ ва қаҳрамониҳои онҳо ҳикоят мекунанд. Маҳз Саид Холзода бо навиштани достонҳои худ дар адабиёти гуфтории муосири тоҷик равияи тозаеро ба ҳукми анъана даровардааст. Достонҳои Саид Холзода дар асоси ҳодисаву воқеаҳои реалӣ эҷод шудаанд. Он ҳодисаву воқеаҳое, ки шоир дар достонҳояш тасвир кардааст, аз забони шахси воқеӣ шунида шудааст. Яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти Саид Холзода ин тавсифи ишқи Ватан, сохтмони

роҳҳои нав, ободии шаҳру деҳот, талоши мардуми одӣ барои озодӣ, мубориза бар зидди синфи ҳоким, тантанаи инқилоб ва амсоли ин мебошанд.

Саид Холзода нахустин достони худ «Ду ҳаёт»-ро соли 1953 эҷод намудааст, ки бори аввал соли 1954 дар шакли китобча дар ҳаҷми 40 саҳифа ба таърифи расонидааст. Нашри достони мазкур ба шоир шуҳрат овард. Аз ҷумла, шоир Абдусаломӣ Дехотӣ дар мақолааш бо унвони «Адабиёти бачагона диққати фаровон меҳода» дар баробари «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзода ва қисми 1-2 «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ пешниҳод кардааст, ки достони «Ду ҳаёт»-и Саид Холзода низ дар шакли китобчаи ранга барои бачаҳо ба таърифи расонида шавад. Чунки тавассути чунин асарҳои ёддошти бачаҳо ба сарнавишти халқи худ ва симоҳои мондагори он ошно мешаванд. Месазад, ки ҳамаи паҳлуҳои ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода омӯхта шуда, дастраси хонандагони сершумор шавад [9, с.206].

Ин достон шарҳиҳолӣ буда, аз ду қисм иборат аст. Қисми якуми он «Ёди рӯзҳои алампнок» ном дошта, 16 байти аввалаш дар бораи вазъи бади иқтисодии оила сухан меравад. Дар байтҳои баъдина шоир сабаби аз Марзич ба Ҳисор кӯч бастанӣ хонавода ва мушкилоти роҳ, аз ағба гузаштани аҳли хонавода, то ба Ҳушёрӣ расидани онҳо, бо пораи талқон (куфтаи гандуми бирён - С.Н.) ноништа кардан, ба хизмати Ҳочисодиқ ном марди сарватманд машғул шудани онҳо нақл мешавад. Бо вучуди меҳнати тоқатфарсои зану шавҳар хонавода бо як луқма нони ҷавин таъмин набуд:

Шабу рӯз кор мекарданд,

Меҳнат бисёр мекарданд.

Лекин аз нони ҷавин,

Намешудем мо таъмин [21, с.42].

Дар достон бедодгариҳои бойҳои маҳаллӣ, ки мардумро зӯран ба хизматгории ройгон ҷалб мекарданд тасвир шудааст. Ин амал як амри воқеии замони амирӣ буд. Шоир дар ин қисмат аз тағои худ Ашур ёд мекунад, ки дар аввал саркашу нотарс буд ва аз дасти Қорӣ-амалдор ба мардикорӣ кашида шудааст. Ҳолати хузнангези гиряву нолаи модар, бераҳмии амалдорон дар

ҳолати бурдани Ашур тасвир мешавад. Шоир амалдори маҳаллӣ Қорино ба гови нухшорӣ ташбеҳ дода мегӯяд:

Бархест эшони Қорӣ,
Мисли гови нухшорӣ.
Сувор шуд он амалдор,
Аз бойҳо шуд миннатдор [21, с.43].

Ашӯр бо машаққати зиёд то Лучоб расид, аммо аз чавру зулми бойҳои маҳаллӣ ба танг омада, исён кард, ӯро ба зиндон андохта, гирифтори чавру бедодӣ карданд ва баъд аз даҳ рӯз Ашӯр аз дунё чашм пӯшид. Аввалин эътирози падар ба бой, бегуноҳ кушта шудани Ашӯр аст. Бой бар ивази меҳнати ҳафтмоҳа як миқдор чави митахӯрда ва мушунги пашшахӯрда медиҳад. Ин тасвири умумиятдодашудаи рӯзгори ҳазорон камбағали бенаво буд, ки амалдорон бо онҳо чунин муносибат мекарданд. Мардуми бечора фикр мекарданд, ки дар шаҳрҳои бузург зиндагӣ осон аст, аз ин хотир роҳи Самарқандро пеш мегиранд, аммо зиндагӣ дар Самарқанд низ осон набуд.

Соли 1957 дар ҳаёти Саид Холзода хушбахтиерӯй дод, шоирро барои иштирок ба даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик ба шаҳри Москва даъват намуданд. Ба ифтихори даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик достони «Ду ҳаёт»-ро соли 1957 бо унвони «Две жизни» ба забони русӣ тарҷума кардаанд. Сафари шоир ба шаҳри Москва, иштироки ӯ дар анҷумани адибони Умумиииттифоқ руҳи вайро болида гардонид. Ин боиси он шуд, ки шоир соли 1959 қисми дуюми достони «Ду ҳаёт»-ро бо унвони «Партави ҳаёти нав» ба анҷом расонид.

Шамсиддин Маҳкамов дар бораи ин дoston фикрхояшро баён намуда, андешаҳои Абдусалом Деҳотиро дар хусуси омӯзиши рӯзгору осори Саид Холзода, аз он ҷумла дostonи мавриди назари мо дастгирӣ кардааст [59, с.14].

Қисми дуюми дoston, ки «Партави ҳаёти нав» номгузорӣ шудааст, дар маҷмуаи дасточамъии «Таронаи наврӯзӣ» дар соли 1960 ба таъб расидааст. Ин қисмати дoston ба сохтмони роҳи Ленинобод-Душанбе бахшида шудааст. Шоир образи Ленинро ҳамчун маҳбуби халқ, иззатбахшандаи синфи коргар, раҳнамои мардум тасвир кардааст. Дар симои Ленин мардум начотбахши худро меканд:

Гуфто: «Бишнава ором,
Чои гап нест ин мақом.
Номаш, шунав, Ленин аст,
Бисёр номи ширин аст [21, с.96].

«Як хусусияти умумӣ ва муштараки назми халқӣ» – менависад фолклоршинос А. Суфиев аз он иборат аст, ки «ҳамаи шоирон ва ҳофизони машҳуру номашҳури халқӣ Ленинро ба офтоби ҷаҳонтоб, офтоби ҳаётбахш, кӯҳи азим, шери дамон ва уқоби кӯҳӣ нисбат медиҳанд ва душманони ҳақиқат ва озодиро ба «дарёи бало», «бахри пурталотум», «абри сиёҳ» ва «деви ҳафтсар» ташбеҳ медиҳанд» [111, с.107].

Ин навъи ташбеҳ ва тавсифҳои анъанавии қадимии фолклорианд ва онҳо дар ифодаи мақсад нақши муҳим мебозанд. Фикри шоирони халқиро равшан ва мазмуни асарҳои онҳоро барҷаста мекунанд. Саид Холзода ҳам Ленинро ба офтоб монанд мекунад ва ин образи анъанавӣ дар тасвири шоир обу ранги тоза ва таровати хоса пайдо кардааст.

Дар тасвири шоир дар сайёраи замин ду офтоб - яке дар осмон ва дигаре дар Москва мебошад. Халқи мазлум аз нури офтоби заминӣ бештар баҳра мегиранд. Маскани ин офтоб дар шаҳри Москва буда, офарандаи бахту иқбол ва амаликунандаи орзуву омоли мардуми дунё Ленин мебошад:

Ҳаст ягона бар мо,
Хуршеди авҷи партав.
Маскани хуршед фазост,
Маскани уст Маскав [21, с.98].

Шоир соли 1958 достони «Ишқи модар», соли 1960 достони «Таассуроти Москва», соли 1967 достонҳои «Имдоди Ленин» ва «Ҷоҳан зерини ҷоҳ»-ро эҷод менамояд. Бояд қайд кард, ки достони «Имдоди Ленин»-и шоир дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» соли 1967 ба муносибати 100 - солагии В. И. Ленин бо саъю кӯшиши Сангин Норматов ба таърифи расидааст [80, с.2].

Ба андешаи адабиётшинос Соҳиб Табаров дар солҳои 50-70 асри ХХ Сайдалӣ Вализода, Ҳомид Саид, Саид Холзода, Давлатшоҳи Помирӣ,

Қурбоналӣ Рачаб, Чаббор Қаюм барин шоирону ҳофизони халқӣ дар мавзӯҳои ободони мамлакат, сохтмонҳои азими хочагӣ ва маданӣ, Ленин ва партия, меҳнати пурсамар, дӯстӣ ва ҳамкориҳои мардуми меҳнаткаш, сулҳу амонӣ ва ғайра дostonҳои зиёде эҷод кардаанд, ки «...дар онҳо майли ба адабиёти китобӣ наздик шудани эҷодиёти лафзӣ равшан мушоҳида карда мешавад» [117, с.88].

Фолклоршиноси тоҷик Асаддуло Сӯфиев таъсири муҳити ҷамъияти сотсиалистӣ ва матбуот, адабиёти классикӣ ва тадриҷан ошноӣ бо адабиёти Шуравии тоҷикро омили таъсирбахш дар эҷоди шоирони халқӣ медонад. Ӯ андешаҳояшро дар бораи Сайдалӣ Вализода ва вассофи Октябр ва Ленин будани ӯ иброз намуда, зикр кардааст, ки «...дар солҳои баъди ҷанг ҳам маҳорати образофаринии худро (ҳадаф С. Вализода - С.Н.Ш.) равшан зоҳир намуд ва як силсила асарҳои баландғоя эҷод кард. Чунин услуб ва равиҳои адабиро дар дostonи «Имдоди Ленин»-и Саид Холзода ҳам мушоҳида мекунем» [111, с.76].

Шоир баъдан, дostonҳои тарҷумаҳолӣ худ «Саргузашти ҷабрдида» (1971) ва дostonи «Инқилоб»-ро соли 1972-1980 ба таъби мерасонад, ки онҳо мавзӯ ва эҷоди замони Шуравиро дар худ доранд.

Дostonи «Ишқи модар» асари тарҷумаҳолист. Он аз оғоз то анҷоми дoston «ба зиндагии пур аз дарди модари шоир» бахшида шудааст. «Модарест, ки зани ҳамидаву солеҳа, бомаърифат, шеърӯ қиссадон буда, сарчашмаи илҳами шоир аз ӯст. Модаре, ки аз хурдсолӣ дар дили кӯчаки ӯ меҳри каломӣ бадеъ парварида, ҳатто дар бистари марг хушбахтии фарзандашро аз Кирдгор таманно кардааст. Дар дoston симои модар хеле самимӣ, воқеӣ, завқангез, мафтункунанда, гуворо, зиндагибахшу эҳёкунандаи ҳаёт ба тасвир омадааст, ки ин сифатҳо ба тамоми модарон хосанд» [99, с.18]. Инак, ба чанд порча аз оғози дoston мутаваҷҷеҳ мешавем, ки шоир чи гуна бузургии модарро ситоиш кардааст:

Эй модари азизам,

Эй нури дидагонам.

Эй қомати баландам,

Эй қуввати равонам.
Хубони рӯйи дунё,
Ҳусни туро надоранд.
Шамсу қамар, ки хубанд,
Пеши ту сар фароранд [21, с.163].

Шоир ба таври зиндагии тоқатфарсои аҳли хонаводааш пардохта, лаҳзаҳои бемории модар, нодориву қашшоқӣ ва бо ризоияти модараш ба духтархолааш издивоч кардани падараш ва бо ҳамин сабаб кӯч бастанӣ онҳо ба ҷониби Ҳисор ва билохира, вафоти модарро ҷолибу хотирмон нақл кардааст. Кӯдак марги модарро таҳаммул накарда, тез-тез сари турбати модар меравад, он ҷо хобаш мебарад ва модараш дар хоб ӯро насихат мекунад, ки:

Ту бедарак махӯр ғам,
Ки ғамгусор дорӣ.
Бар модари абад низ,
Акнун туро супурдам.
Хуш лаззати замон бин,
Зеро, ки ман набурдам [21, с.167].

Ҳамин лаҳза аз дур падарашро мебинад, ки мисли бемор, парешонхотир, дар дасташ асо, гӯё бо зани вафоткардааш роз мегуфт, зеро аз рафтани ӯ аз зиндагияш нуру сафо паридаст. Вале дунё дигар гардида, инқилоб ғалаба карду зиндагӣ ранги дигар гирифт. Падар ҳасрат меҳӯрд, ки кош модар зинда мебуду ин рӯзҳоро медид. Шояд писар ҳам ба дунболи ту рафта бошад. Аз пуштаи мазор якбора кӯдак «қиблагоҳ» - гуфта садо мебарорад. Пас аз муддате падар низ аз олам мегузарад ва зиндагии мушкили ин кӯдакон боз ҳам мушкилтар мешавад. Кӯдакон бо модарандар танҳо мемонанд. Он гоҳ шоир ба ҳайси подабон дар деҳаи Кӯлиҳавоӣ (Момоҳавоӣ) фаъолият мекунад. Дар ин қисмати достон, аз мушкилоти кори подабонӣ ва бо ҳамин васила зиндагӣ карданро тасвир мекунад:

Дар обу лою гармо,
Ранҷи зиёд бурдам.

Аз шом то ба хуфтан,

Оши ҳалол гирифтам [21, с.180].

Оши ҳалол – нонест, ки шом соҳибони гову мол ба подабон медиҳанд. Пас аз ин, шоир ба тасвири шаҳри Душанбе мепардозад, ки дар гӯшае биринҷ, равғану гандум, ҳалво мефурӯшанд, ки ба он наздик шудан танҳо ба боён муяссар мегардид. Аммо мардуми камбағал бо чомаҳои дарида ва бе кафш мегаштанд.

Дар охири дoston шоир ғалабаи Инқилоби Октябрро як навъ раҳой аз ин мушкилот дониста ва таъкид мекунад, ки ба василаи Инқилоб орзуи модараш амалӣ шуд, мо камбағалбачаҳо соҳиби мактаб, китоб ва сухан шудем.

Ҳарчанд фаъолияти шоирии Саид Холзода бо шеърҳои хурд оғоз шуда бошад ҳам, солҳои панҷоҳум шоир ба дostonнависӣ машғул шуда, 8 дoston эҷод кардааст, ки аз ин шумор «Ду ҳаёт» ва «Инқилоб» аз ду қисм иборат мебошанд. Ҳамаи дostonҳои Саид Холзода ҳодисаву воқеаҳои реалиро дар бар мегиранд. Қисми зиёди ҳодисаю воқеаҳои тасвиршуда ҳодисаҳоеанд, ки шоир бо чашми худ онҳоро дидааст ва ё аз забони шахсони таърихӣ шунидааст. Ғояи асосии дostonҳои шоир талоши мардуми одӣ барои озодӣ, мубориза бар зидди синфи ҳоким, тантанаи инқилоб ва амалишавии орзую омоли халқи камбағал мебошад. Шоир, ки фарзанди замони худ аст, осори ӯро талқини ғояҳои ленинӣ ташкил медиҳанд. «Симои марказии дostonҳои ӯ Ленин ва таълимоти ғояҳои ленинӣ қарор дорад. Сурудҳое, ки ҳофизон офаридаанд, пур аз ҳикмату мақолҳои пурмазмунӣ мардуми Шарқ мебошанд. Образи бадеии дохӣ дар шуури халқ аз худи солҳои аввали револютсия, ҳангоми дар қайди ҳаёт буданаш ҷойгир шуда буд» [70, с.3].

Дар дostonи «Саргузашти ҷабрдида» шоир аз панҷоҳу шашсола шудани худ хабар медиҳад:

Рӯзу шабу солу соати моҳ,

Бигзашту бирафт шаш ба панҷоҳ.

Водии ҳаёт тай намудам,

Ман сайри канори вай намудам [21, с.187].

Дар ин дoston шоир рӯзгори пешинро бо ҳаёти хушбахтонаи замони Шуравӣ муқоиса карда, сабаби ҳаёти хушбахтона, ободии мулкоро аз шарофати сиёсати халқпарваронаи Ленин медонад:

Дар водии бахт то расидам,
Ман лаззати умри хеш дидам.
Он гармии нури ленинӣ буд,
Он қуввати зури ленинӣ буд.
Водии ҳаёт Иттиҳодам,
Иқлими бихишти умрбодам... [21, с.192].

Душманони ин мулки бихиштосо ривочу равнақи онро чашми дидан надоштанд, аз ин рӯ ба ин хоки муқаддас ҳамла оварданд. Аммо қувваи дӯстӣ ва пайванди ногуастани мардумони гуногунмиллату якмароми собиқ Иттиҳоди Шуравӣ тавонист, бар душман ғалаба кунад, решаи фашизми беадолатро аз рӯйи хок пок намояд:

Мо тоҷику туркману таторем,
Ё арману гурчу озарием.
Аз баҳри Ватан ба чон бикӯшем,
Дурдона ба хас намефурӯшем.
Майдони ҷидол бекарон буд,
Ин ҷанги дуҷуми ҷаҳон буд [21, с.199].

Достони «Инқилоб» аз ду қисм иборат аст. Қисми якум «Яргӯ» (ғам, андух, ҷарима - С.Н.Ш.) ном дошта, аз номи пирамарди хирадманду қиссадон, ки ба туҳмате гирифтор шуда, ба Сибир бадарға шудааст, нақл мекунад.

Қисми дуюм, «Бадарғагӣ» ном дошта, аз 23 байт иборат аст. Дар ин қисм, шоир аз номи марде, ки дар мулки Руссия, дар сармои Сибир шоҳиди зиндагии тоқатфарсои мардуми бадарға шудааст, нақл менамояд. Сармо, нарасидани хӯрок, конҳои ангишт, меҳнати вазнин мардуми бардарғашударо аз зиндагӣ безор менамуд. Беқадрии инсон, надоштани одитарин ҳуқуқи инсонӣ дар бадарға, ба зарби ҷӯбу милтиқи полис ҷон додани чанд тан аз бадарғашудаҳо лаҳзаҳои ҳузнангези зиндагии ин мардуми бечора буданд.

Образи Иван дар достон ҳамчун марди равшанзамир ва некбин тасвир шудааст. Иван пешомади давлати Николайро хуб медонист, зирак ва хушёр буд. Дилаш ба ганчинаи бебаҳои Ватанаш месӯхт, ки он ба дасти бегонаҳо мерасад:

Николай, медонӣ, худхоҳподшоҳ,

Подшоҳи беҳаёю рӯсиёҳ.

Англисҳоро хушомад мекунад,

Гургу рӯбоҳ рафтуомад мекунад... [21, с.203-204].

Аммо бовар дошт, ки пояи ин давлати зулмпарвар бебақост ва билохира, шуълаи инқилоб бо сарвари пешвои одилу ҳақпарвар Ленин ба анҷом мерасад ва рӯзи пирӯзӣ наздик аст.

Боби дигари достон «Асирий» ном дорад. Дар ин боб Файз аз зиндагии нобасомон, мушкил ва тоқатфарсои худ нақл мекунад. Сабаби ба Сибир бадарға шуданаширо аз тухмати қозӣ Абдулмуъмин медонад. Аз ҷаври Абдулмуъмини бераҳм мардум сарсонун овера, беҳонаву дар гардидаанд. Ҳамин аст, ки Файз дар мулки Сибир гирифта бар асирий шудааст. Файз дар қатори ҷавонони дигари саркаш, ки ба қозӣ итоат накарданд, дар сармо ба буридани ҷангал машғуланд.

«Фирор» бахши дигари достон аст. Бо кӯмак ва раҳнамоии бародари рус Захар Новиков Файз аз бадарға мегурезад. Гарчи роҳ хатарноку душман қавӣ аст, аммо онҳо ба мақсад мерасанд, полиси рӯсиёҳро нобуд сохта, аз ҷангал берун мешаванд.

Дар бахши ҷудоии достон Файз ҳамроҳи Захар Новиков гурехта, бо дастаи инқилобчиён ҳамроҳ мешаванд. Файз ҳанӯз ба моҳияти инқилоб, натиҷаи он хабар сарфаҳм намеравад. Захар дар бораи ҳаракати пинҳонии болшевикҳо ва барои амалӣ шудани нақшаҳои инқилобиашон ба Файз маълумот медиҳад:

«Инқилобаш чист, - гуфтаам, - эй ҳабиб,

Ҷаҳмон ҷо ҳаст бо моён қариб?»

Ҷ табассум карду гуфта сӯи ман:

«Инқилоб- озода аст бар марду зан.

Сарвараш мардест, - Ленин номи ӯ,

Мо гирифтем номаю пайғоми ӯ» [21, с.212].

Ба ин нигоҳ накарда, дар дили Файз шуълаи умед пайдо мешавад ва аз Захар хоҳиш менамояд, ки барои баргаштанаш ба Ватан кӯмак намояд. Пас аз заҳматҳои бистрӯза ва тай кардани роҳи пурмашаққату хавфнок онҳо то Вершина ном деҳа мерасанд ва аз он ҷо Захар барояш маслиҳат медиҳад, ки агар аслашро пурсанд бигӯяд, ки аз савдогарон ҷудо шуда, биёбонгард шудааст. Пас онҳо худоҷофизӣ намуданд ва Захар барои амалӣ намудани андешаҳои инқилобиаш баргашт.

Файз бо асп ба сӯи деҳа рафта ва як лаҳза он ҷо хобаш бурдааст. Марди пире наздаш омада, ӯро пурсупос намуда ва он чи Захар ӯро омӯхта буд, тақрор кард. Мард ба суханҳои Файз бовар кард ва тақлиф намуд, ки метавонад, шабро дар хонаи ӯ рӯз кунад, аммо бояд имрӯз алафашро аз саҳро ба хона барад. Шоир барои тақвияти фикри Файз аз мақоли халқии «Дар дӯстӣ пул аҳаммият надорад» истифода кардааст:

Гар ба аспат мерасонӣ то деҳам,

Ман пули ин хизмататро медиҳам.

Гуфтаман, ки: «Пули ту даркор не,

Хуб бидон, дар ҷӯрагӣ бозор не» [21, с.216].

Шоир пас аз тасвирҳои дилгирикунандаи ғарибӣ, машаққати роҳ ба тасвири ҳолатҳои руҳбахши ошиқона мегузарад. Дар хонаи пирамард ду духтари моҳрӯйи нозанин, боадаб, ширинтакаллум, маҳчабин – Оля ва Валя калон мешуданд. Дар дили Файз алангаи ишқи Оляи моҳрухсори бошарму ҳаё аланга зад. Пирамард аз ин гап огоҳ шуда, зан ва духтаронашро саҳт мазаммат кард. Ба Файз тақлиф мекунад, ки метавонад, дар хонаи ӯ бимонад ва ба кори хоҷагӣ барояш мададрасон бошад. Ҳамзамон, ба ивази меҳнаташ музд низ медиҳад. Азбаски ишқи Оля дар дили Файз ҷӯш мезад, ӯ розӣ мешавад.

«Булбул дар хонаи акка» бахши тамсилии дoston аст, ки онро шоир аз номи Файз нақл мекунад. Дар ин муддате, ки Файз дар хонаи Иван паноҳ бурда буд, бо мақсади висоли маъшуқа ранҷҳои ба сараш омадаро таҳаммул кардааст.

Вақте Иван аз ишқварзии онҳо огоҳ мешавад, мехоҳад аввал Файз ва баъд Оляро бо ханҷар пора кунад. Аммо Оля бо оҳанги эътироз ба падар сухан мегӯяд ва ишқи худро бо тоҷикписар ошкор менамояд:

...Тарк кун ин кори пурхавфу хатар,
Чунки анчомаш туро орад зарар.
Дӯст медорам ҳамин тоҷикписар,
Баҳри ман беҳ аст, ӯ аз симу зар... [21, с.219].

Бо Файз маслиҳат медиҳад, ки гурезад. Файз мисли тамоми ҷавонони содиқ бе Оля рафтано барои худ раво намебинад. Аммо Оля пофишорӣ карда, гурехтаношро афзал дониста, зимнан таъкид мекунад, ки ҳамин шароит пайдо шуд, баргардад ва онҳоро низ ҳамроҳаш барад:

Интизори кӯдакам, дар ҳуш дор.
Гар писар будӣ, диҳам ном Файзёр.
Аз ту мехоҳам фаромӯшам макун,
Ҳалқаи беёрӣ бар гӯшам макун... [21, с.221].

Дар охири ин қисм шоир лаҳзаи гусели Файзро аз рӯйи расму таомули русҳо ба як лаҳза нишастан пеш аз сафар ба таври зерин тасвир кардааст:

Ҷомадонам мондам пеш аз сафар,
Андаке шиштем мо бо ҳамдигар.
Чунки русро қадимӣ одат аст,
Чун кунад, ӯ аз хатар хоҳад раст... [21, с.221].

«Бозгашт» қисми дигари достон аст, ки дар он қаҳрамони лирикӣ аз мушкилоти кашидааш ба Иван нақл мекунад. Иван аз шумори инқилобчиёне, ки дар ҳаракати инқилобии Россия ҳамроҳ буд ва пинҳонӣ бо болшевикон ба Инқилоби Октябр омодагӣ медид. Иван дар инкишофи тафаккури инқилобии Файз саҳми арзанда дорад. Иван Файзро бо ҳамроҳии се нафари дигар ба Москва мефиристад. Дар дили Файз шуълаи ишқи инқилоб ва воҳӯрдан бо Ленин аланга мезад ва ҳамин буд, ки бо Степани коргари роҳи оҳан ошно шуд. Степан ӯро дар хонааш ҷой дода, ҳамзамон аз навғониҳои ҳаракати инқилобӣ

ӯро тез- тез хабардор мекард. Оҳиста – оҳиста андешаҳои Файз низ инқилобӣ гардид ва ӯ аз Степан ва дар симои ӯ аз халқи бузурги Рус миннатдор мешавад:

Софдил ҳаргиз ба мисли халқи рус,

Ман надидам, гап занам дар ин хусус... [21, с.225].

Русихонам кард охир Истипан,

Русидонам кард охир Истипан.

Ҳам вақоеи ҷаҳон омӯхтам,

Ҳам аз ӯ вазъи ҷаҳон омӯхтам... [21, с.225].

Дар қисми «Васфи Петербург» шоир аз шаҳри таърихии Петербург, кӯчаҳои ҳамвору шишаосо, бому бурҷҳои мрамарин, кӯчаҳои чароғон, роҳҳои сангфарш васф намуда, аз номи Степан таърихи рӯзи «Якшанбеи хунин»-и соли 1905-умро ёд мекунад. Мардуми сода дар ҳама давру замон ба одилу раиятпарвар будани подшоҳон боварӣ доранд, халқи бадбахту бечораи рус, ки аз зулму истисмори ҳокимони вақт ба дод омада буданд, ба даъвати поп Гапон ба Қасри зимистона рафта, адлу дод талаб намуданд, ки дар натиҷа ҳамаи ошӯбгарон кушта шуданд. Шоир ин лаҳзаро чунин тасвир кардааст:

Саҳна он рӯз қулзуми хун гашт,

Шамс мотам карда, гулгун гашт.

Ном «Якшанбеи хунин» Файзи ҷон,

Монда дар дунё аз он дам ҷовидон» [21, с.227].

Ҳамзамон, дар бораи ду пуле, ки аз болои дарёи бузурги Нева мегузарад ва як маротиба аз ҳам ҷудо шуда, боз бо ҳам пайваст мешаванд, Файз нақл мекунад, ки бисёр барои хонанда ачиб аст:

... Ӯ ду булак мешавад зуд аз миён,

Меравад ҳар нимааш бар осмон.

Ошику маъшуқосо ҳар чагас,

Якдигарро мекашанд оғӯш пас... [21, с.227].

«Пётри 1» давоми ин қисми дoston буда, дар бораи мучассамаи бузурге, ки дар миёни шаҳри Петербург бо шукуҳу шаҳомати хос қомат афрохта буд, қисса

мекунад. Агар дар 12 байти аввал дар бораи меҳнатдӯстии Пётр, дар назди дуредгаре шогирдӣ намуда, киштисозиро омӯхта, ба баҳр роҳ кушода, Россияро аз қашшоқӣ раҳо кардани ӯ сухан равад, дар 8 байти охир сабаби ин ҳама пешрафтро дар меҳнати коргарону деҳқонони азияткашида медонад:

Расия дар даври ӯ зуд пеш рафт,
Бо азоби саҳти аз ҳад беш рафт.
То низоми Раси гардид чо ба чо,
Чони милён кас шудӣ аз тан чудо... [21, с.229].

Бедодгарии ҳокимияти вақт, бар зидди онҳо ошуб намудани болшевикон дар фасли «Дуҳокимиятӣ» баён гардидааст. Ин замонест, ки Россия дар арафаи Инқилоби Октябр қарор дошт. Синфи коргар бо андешаҳои инқилоби болшевикӣ мусаллаҳ гардида, ҳокимият дигар имконияти идора кардани онро надошт.

«Мулоқот бо Ленин» баҳши охирини қисми аввал буда, Файз ба орзуяш мерасад. Вай аввалин бор бо Ленин мулоқот намуда, нақшаҳои минбаъдаи болшевикон – аз зулму ҷабру ситам озод намудани оммаи халқ, ба ҳар як нафар зиндагии арзанда ва шоиста бахшидан, баробарҳуқуқии марду зан ва ғайраро фаҳмида, дар муддати як моҳ бо роҳи қатора ҳамроҳи чор нафар болшевикон роҳи Бухороро пеш гирифтаниш нақл мешавад:

Муддати як моҳ оташ гашт кард,
Ӯ гузар аз ҷангалу аз дашт кард... [21, с.233].

ва:

...Рӯзи сиюм вориди манзил шудем,
Мо ба Когони Бухор дохил шудем [21, с.233].

Қисми дуюми дoston «Сарнагун шудани Аморати Бухоро» унвон дошта, дар баҳши аввали он аз омадани Файз назди болшевик Победин ва аз ӯ дар миёни деҳқонҳои бечораву безамин тарғиб намудани инқилобро барои худ вазифа мегирад.

Дар қисми «Воқеаи мудҳиш» шоир аввал аз тезутунд шудани авзои сиёсии Россия ва дар оташи инқилоб оҳиста-оҳиста пухтани тафаккури мардум хабар

медихад. Ҳодисаи мудҳишро, ки қаҳрамони лирикӣ мебинад, ҳамон ҷазои маъмулии амирони манғитӣ - 75 чӯб задани мардуми бечораи равшанфикр мебошад. Шоир марди ҷазодидаро шикастнопазир тасвир мекунад. Зеро онҳо мардумро, ки гирифтори ин ҷазо менамуданд, бо сару рӯйи хуншор соатҳо беҳушу ёд мемонданд:

...Сад дарего, гуфтам- аъзояш шикаст.

Дошт гар сад чон, як чонаш нараст.

Ясаул дидам, ки дастонаш кушод,

Хест аз чояш чаҳида мисли бод... [21, с.237].

Қисми аввали фасли «Мужда» фарогири масъалаҳои омодагии болшевикон барои Инқилоби халқии Бухоро мебошад, ки аз байтҳои 23 дар бораи ғалабаи Инқилоби Октябр дар Россия ва идома додани он дар Бухоро нақл мешавад. Ҳамин андешаҳо то байти 47 идома меёбад. Байтҳои 48-54 аз ҳодисаи нохуши ба сари Садриддин Айнӣ омада, 75 чӯби дарра хӯрдану дар зиндони амир афтоданаҳ хабар медиҳад:

Дастаи ҷаллод ханҷарҳо ба бар,

Айниро бурданд аз зиндон бадар.

Ҳочимулло дод фатво ғайри ҳақ,

Кофараш гуфта, навиштан даҳ варақ.

Кард кушбегӣ сазовораш ба ранҷ,

Гуфт: «Чӯбаш зан ҳафтоду панҷ»... [21, с.240].

Шуълаи Инқилоби рус ба аморати Бухоро расид. Аммо муллоҳо ва руҳониёни мутаассиб ба назди амир рафта, аз омадани «кофир» ва дур гаштанашон аз оини мусулмонӣ бардурӯғ хабар доданд, ки худашон ба даҳшат афтода буданд. Амир ягона роҳро дар куштани чанд тан «кофир» - мардони меҳнатии рус - челонгарону кафшергарони бечора дониста, гурӯҳро барои нобуд кардани онҳо фиристод:

Дастаи руҳониҳо аз мадраса,

Ҳамчу шайтон омаданд дар васваса.

Ҷумла суфию муллоҳои Бухор,

Чамъ шуд аз ҳар кучо девонавор.

Тохтан бо калтаку теғу табар,

Мисли ваҳшӣ сӯи косиб-коргар... [21, с.241].

Дар Когон, ки қувваи коргарӣ бештар буд, гурӯҳи инқилобчиён аз Бухоро ба Когон рафтанд. Дар чор завод – заводи пахта, равғанкашӣ, заводи коркарди пӯст, заводи собунпазӣ қувваҳои инқилобӣ зуд пайравонашонро пайдо карданд. Зеро муҳандисон ва кормандони асосӣ – русҳо буданд. Дар Когон дар заводи пахта қувваҳои инқилобӣ чамъ омаданд, Алашевский ва Победин мардуми инқилобиро раҳнамоӣ мекарданд. Аз омодагии болшевикон намояндагони аморат бохабар шуда, дар Каркӣ ҷанг миёни онҳо бархост. Дар аввал дастаи амир бо аспу шамшер ҳамла карданд, аммо бо раҳнамоии Победин ва бо истифода аз тӯпу флемеёт (ҳадаф пулемёт аст - С.Н.Ш.) дастаи амирро рӯзи аввал шикаст доданд. Аммо онҳо ба ин қонё нашуда, рӯзи дигар боз ба муҳориба мебароянд. Дар ин муҳориба қувваи коргару деҳқон бо сарвари болшевикон ғалаба ба даст оварданд. Онгоҳ Колесов бар лашкари амир ҷанг карда, онро шикаст дод, аммо ба фитнаи амир, ки:

Гуфт: «Адлу сулҳ барпо мекунам,

Ҳам муросоро ба Шуро мекунам» [21, с.246].

Бовар карда, аз фатҳи минбаъда даст кашид. Дар натиҷа зархаридони амир лашкари ӯро торумор карданд. Амир бо ифтихор бераҳмии худро як навъ ҳифз намудани шариати ислом ва дин доништа, мегуфт:

Гуфт: «Созам шахро аз фирқа пок,

Дар шариат қатли бедин нест бок» [21, с.246].

Баъд аз ин, аҳволи мардуми бечора боз ҳам сангинтар гардида, мардумонро аз сари кӯчаю бозор ба қатл мерасонданд. Билохира, болшевикон машварат оростанд ва ба Ленин мактуб навиштанд:

«Ассалом, эй гавҳари поки Ленин,

Офтоби равшани рӯйи замин.

Ассалом шурои адли муътабар,

Пешво мушқилкушои ранҷбар... [21, с.248].

ва:

Лашкари Сурхи диловарро фирист,

Гар наояд ғайри мурдан чора нест [21, с.248]?!

Ин мактуб ба дасти Файз фиристода мешавад, зеро аз ӯ бовариноктар одам дар гурӯҳ набуд. Файз субҳи дигар ҳамроҳи ду деҳқон роҳи Тошкандро пеш гирифта, бо эҳтиёткориҳои зиёд ба округи ҳарбӣ мерасад. Аз марди мусаллаҳи ҳарбӣ Фрунзеро пурсон мешавад. Чун марди ҳарбӣ Файзу дӯстонашро санҷид он гоҳ ба назди Фрунзе расонд. Фрунзе бо хондани мактуб дар ғазаб шуда:

Гуфт: «Лаънат бар аморат, бар амир,

Бегунаҳ резонд хуни ҳар фақир.

Лашкари сурхе, ки зуру моҳир аст,

Баҳри додан дасти ёрӣ қодир аст» [21, с.250].

Файз як шабонарӯз интизор шуда, ҷавоби мактубро аз Фрунзе мегирад, онро ба Победин мерасонад. Аз мазмуни мактуб маълум мешавад, ки барои ҳамла тайёрии ҳамаҷониба зарур аст, аз ин рӯ бояд Файз мактубро ба Бухоро барад. Файз дар либоси дарवेशии чанда ба Бухоро меравад. Ӯро дастгир мекунад. Дар аввал Файз умедашро аз инқилоб меканад, дар ҳарос меафтад, ки мабодо мактуб пайдо шаваду раият дар балои амир гирифта шаванд:

Розӣ ҳастам, чон равад он нома не,

Маҳв бигардам ман, аммо омма не... [21, с.255].

Гурӯҳи инқилобчиён мактуби ӯро гирифта, субҳ ӯро гусел намуданд.

Баҳши «Фатҳи арки амири Бухоро» бо мисраъҳои:

Чун тулуъи шамс аз кӯҳи баланд,

Нури Ленин дар ҷаҳон партав фиканд... [21, с.257].

оғоз гардида, сипас аз ғалабаи шуроҳо дар Самарқанд ва шикасти амир хабар медиҳад. Ба арки амир расидани аскарони Сурх ва ғалабаи онҳо, байрақи Советро овехтани Фрунзе бо сухани табрикӣ баромад намудани Куйбишев, Победин дар 26 байти ин қисми дoston баён мешавад.

Шоир пас аз тасвири ғалабаи Октябр дар Бухоро ба тасвири ҳолати руҳии Файз мепардозад. Файз баъд аз ғалабаи Инқилоб ва ба хушбахтӣ расидани

мардуми бечора дар фикри иҷрои қавли чавонмардиаш мешавад. Он гоҳ ба назди комиссар рафта, иҷозат мецоҳад, то барои пайдо кардани ҳамсар ва писараш равад. Ҳарчанд ўро насихат мекунад, аммо ў розӣ нашуда, бо имзои Фрунзе ба Сибир ба ҷустуҷӯи ҳамсараш меравад. Пас аз мушкилоти зиёд ба Сибир ба деҳаи Вершина мерасад, аммо дар хона ба ҷуз аз хушдоманаш каси дигарро намебинад. Пас аз пурсуҷӯ маълум мешавад, ки баъди гурезондани Файз хусураш Иван полисҳои зиёдро оварда, дар ҷангалҳо ўро кофта, пайдо накарда, Оляро шиканҷаи зиёд додаанд. Худи Иван аз тирӣ партизанҳо кушта шудааст. Оля ба сафи партизанҳо дохил шуда, барои халқаш хизмат кардааст, аммо аз теғи ноҷавонмардонае кушта шудааст. Файз писараш Файзиёрро дида, ба оғуш мекашад. Шоир дар ҳамин қисмати дoston қиссаи тамсилиеро меорад, ки гурги бадҳайбатеро дастгир карданд, сад ҷӯб заданд, садояш баланд нашуд. Як ҷӯб ва як химча ба гурғбача заданд, чашмонаш хашмгину алас гардид. Шоир мегӯяд, ки ширинии фарзанд ба ҳеҷ чиз монанд карда намешавад. Шоир хати сюжетро ба тарафи дигар бурда, ривояте меорад, ки киллае (саги мода - С.Н.Ш.) бачаашро гум карда, шабу рӯз ба ҷустуҷӯяш меравад. Сипас, боз ба хати сюжет Файз пайдо мешавад. Хушдоманаш ба Файзиёри хурд дар бораи падараш хабар медиҳад. Файзиёр ба оғуши падар меояд ва падар сару рӯйи ўро мебӯсад. Баъд ҳамроҳи хоҳарарусаш - Валя, ки корманди комсомол буд, шавҳараш ва хушдоманаш ба зиёрати қабри Оля мераванд:

...Бори охир сӯи равза ман нигоҳ,

Кардаму Олия гуфтам, алвидоъ....

Риштаи бахтам аз он чо канда шуд,

Бори умедам ҳама яхбаста шуд... [21, с.275].

Файз мецоҳад, писарашро гирифта, баргардад, аммо модарарусаш илтиҷо мекунад, ки Файзиёрро набарад, чунки умеди зиндагиаш ҳамин аст ё ўро низ аз ин диёр барад. Файз модарарус ва Файзиёрро ба Бухоро меорад, ки айёми баҳорон будаву мардум ба ҷашни меҳнаткашон - якуми май омодагӣ медиданд. Ҳамин тавр, дoston бо омадани Файз ва ба мактаб мондани фарзандаш ва дар роҳи инкилоб содиқ мондани ў анҷом меёбад.

Ин дostonро метавон як навъи дostonи таърихӣ пазируфт, зеро далелҳо, шахсиятҳои зиёди таърихӣ, ки дар Инқилоби халқии Бухоро саҳм доштанд, дар ин дoston зикр шудаанд.

Дар қисми аввали дostonи «Ёди шаҳидони zilзилаи Ҳисор» аввал дар бораи мудҳиштарин zilзилаи Арманистон, вайрон шудани шаҳрҳои Ленинанкан ва Абакан, сарсону саргаронии мардуми бечора, ғамшарик шудани тамоми мардуми собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, ба кӯмаки Арманистон рафтани тамоми мардум, рӯзу шаб дар фикри мардуми офатзада будани Ҳукумати Шуравӣ тасвир ёфтааст:

Нимаи арманӣ таги хок шуд,

Зинда касе монд, алампнок шуд.

Дар ғами ақрабо чудо мегирифт,

Дар ғами мулку ҷо чудо мегирифт... [21, с.279].

Ҳанӯз дарду доғи мардуми арман, харобаҳои шаҳрҳои бузурги Арманистон бартараф нашуда буд, ки дар шаби ялдои соли 1989 дар Ҳисор замин чунбид. Инсон пеши ҳодисаҳои табиат очизу нотавон монд. Деҳаи Шарора макони хушбахтиву шодию сурур бо як зарбаи замин ба маскани хомӯшон табдил ёфт. Аз миёни ҳамаи мардум ягона духтараке, зинда монд, ки ўро Шарора номиданд:

Оҳ аз он тифл, ки дар маҳда буд,

Синаи модар ба даҳон карда буд.

Қатраи шире, ки кашидӣ фурӯ,

Ним ба шикам ним будӣ дар гулӯ.

Тифл ба гаҳвора зуд мурда буд,

Модари бечора чудомурда буд [21, с.283].

Шабе, ки замин ба тифлақонаш раҳм накард, дар ин шаб дар ин маҳал шаби арусии ду дилдода буд. Ду дилдодае, ки мисли Лайлию Мачнун, Вомиқу Узро, Юсуфу Зулайҳо, Тоҳиру Зухро дар ишқи якдигар сӯхтаву сохтаанд ва билохира ба висоли якдигар расиданд:

Дар раҳи ишқ сойби исён шуданд,

Дар ғами васл сӯхта бирён шуданд.

Рахт зи дунё бибастанд, вой,

Ба ин алам низ бирафтанд вой [21, с.285].

Шоир аз номи тамоми мардуми Иттиҳоди Шуравӣ дар ҳаққи мардуми номуроде зери хок монда дуо мекунад:

Хотираю ёди шумо умрбод,

Монд ба чо ба мардуми иттиҳод.

Деҳи шуморо мазор кардаем,

Фотиҳагоҳи эътибор кардаем [21, с.286].

Достони тамсилии «Чоҳкан зери чоҳ», аз 123 байт иборат аст. Ин дoston дар асоси ҳикоети «Чоҳ макан ба ҳар касе»-и Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ-и Муҳаммад Авфии Бухорой эҷод шудааст. Агар дар ҳикояи «Чоҳ макан ба ҳар касе» сухан дар бораи воиз, марди ҳасуд, марди накӯкор равад, дар дostonи Саид Холзода сухан дар бораи марде меравад, ки се писар дорад Сулҳ, Фитна ва Ҷанг, ки ҳар яке ба номи худ лоиқ аст. Ин навъи баён таърихи дурудароз дорад. Умумияти дostonи Саид Холзода бо ҳикояи «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ» дар ягонагии мавзӯ ва сюжет аст, аммо дар хотимаи дostonи Саид Холзода масъалаи байналмиллӣ ҷанги байни Ироку Исроил матраҳ мешавад.

Ин дoston давоми мантиқии дostonҳои тамсилии адабиёти классикӣ аст. Падар фарзандонро имтиҳон мекунад. Падар Сулҳро аз ду бародари дигар боло медонад, зеро дар Сулҳ эътимод бештар аст. Аммо аз Фитна дусад ранҷ, ки аз захри мор бадтар аст, мерасад. Аз ҷабри Фитна ситамҳои Ҷанг бадтар аст. Аммо падар роҳи халосиро намеёбад, зеро бо Ҷангу Фитна робитаи хунӣ дорад, яъне Ҷангу Фитна бародарони Сулҳанд. Падар пайваста бо Сулҳ машварат мекунад, аз маслиҳатҳои Сулҳ истифода мекунад. Аммо аз Фитна канора мечӯяд. Ҷанг мағруру ҳавобаланд буда, бо миёнаравии Фитна гоҳ ёри ин, гоҳ ёри он мешавад. Фитна дар ғазаб мешавад, ки Сулҳ назди падар азиз аст, аз ин рӯ роҳи нобуд сохтани ӯро мечӯяд. Бо нобуд кардани Сулҳ қонеъ нашуда, мехоҳад, ки ӯ бо дасти падар нобуд карда шавад. Фитна дар бораи Сулҳ бадгӯй карда, ӯро

туҳмат менамояд, ки дар миёни аҳли деҳ дар бораи падар суханҳои ношоиста мегӯяд:

«Даҳони падар мекунад бӯи бад,
Ба ҷон омадам ман аз он бӯ зи ҳад.
Нишинам замоне ба паҳлӯи ӯ,
Надорад дилам тоқати бӯи ӯ» [21, с.157].

Аммо падар ба гуфтаи Фитна бовар намекунад. Фитна аз пеши падар берун шуда, ба бозор меравад ва ба микдори ду қадок (воҳиди ченаки вазн ба 409, 5 г. баробар аст - С.Н.Ш.) сармисоқ (сирпиез - С.Н.Ш.) харида, бо гӯшти барра якҷоя мепазад ва роҳи Сулхро интизор мешавад. Фитна хуб медонист, ки Сулҳ хатман ба назди падар меравад. Аз ин рӯ, ӯро маҷбур мекунад, ки аз ин шӯрбо бихӯрад. Сулҳ бо хӯрдани ин шӯрбо даҳонаш бадбӯ шуд, ҳангоми ба назди падараш рафтан даҳонашро бо дасташ баст, зеро меандешид, ки:

Мабодо ки табъи падар лат хӯрад,
Зи ман риштаи меҳрубонӣ бурад [21, с.158].

Падар бо дидани ин ҳол гуфтаҳои Фитна ба ёдаш омад, саҳт аламаш кард ва дар ҳашм шуд. Он гоҳ мактубе навишт ва ба дасти Сулҳ дод, то онро ба Ҷанг расонад:

Бипечонд хатро, сари ӯ бибаст,
Набикшой гуфту бидодаш ба даст.
Бибар, беҳиёнат расон, деҳ ба Ҷанг,
Ҷавобаш биёвар, маро деҳ ба ҷанг [21, с.159].

Сулҳ ба аспаш нишаста, мехост, раҳсипор шавад, ки Фитна ногаҳон, пайдо шуда, аз ӯ сабаби саросемагиашро пурсид. Сулҳ мақсади сафарро баён кард, Фитна баҳона намуда, мактубро аз дасти Сулҳ гирифт ва роҳи макони Ҷангро пеш гирифт. Дар ҳаёлаш Сулхро бо Ҷанг шӯр андохта, ба ҳамин васила роҳи халосӣ аз Сулхро чувт.

Бегоҳӣ Сулҳ ба назди падар ҳозир мешавад. Падар аз дидани Сулҳ дар таачҷуб меафтад. Баъд аз Сулҳ сабаби даҳонашро бо дасташ бастанро мепурсад.

Дар ҷавоб Сулҳ ҳодисаи ба хонаи Фитна рафтани шӯрбӯи саримсоқӣ хурданаш ва бадбӯ шудани даҳонашро нақл карда мегӯяд:

Мабодо ба табъи зарифи шумо,
Ҳамин бӯ занад гуфтам, эй қиблаго [21, с.160].

Сипас, падар аз дурӯғи Фитна огоҳ мешавад ва номаеро, ки ба Сулҳ дода буд, пурсон мешавад. Сулҳ мегӯяд, ки онро ба зӯрӣ Фитна гирифт.

Шоир суҳбати падару писарро анҷом надода, ба тасвири ҳолати Фитна мепардозад. Фитна бо нома давон ба назди Ҷанг меравад. Дарвозабонон Фитнаро ворид шудан ба қасри Ҷанг нагузоштанд. Фитна номаро пешниҳод кард. Дар он лаҳза Фитна маст буд:

Чунон маст будӣ дар он лаҳза Ҷанг,
Ба чашмаш паланг гашта буд, муши ланг.
Чу кайфу сафояш бәсе чӯр буд,
Ба назди вай одам кам аз мӯр буд... [21, с.161].

Ҷанг номаро хонд ва амр дод, ки зуд анҷомаш диҳанд:
...Тани Фитна аз хун намуданд ранг,
Ба ҷо овариданд фармони Ҷанг [21, с.162].

Вақте Ҷанг хушёр шуд, сари буридаи Фитнаро дида, як лахт хун партофту ҷон дод.

Шоир баъд аз ин ба тасвири нишастии Сулҳу падар мепардозад. Падар бо Сулҳ аз марги Фитнаву Ҷанг хабар дода, аз мақоли халқии «Ҷоҳан зери ҷоҳ» истифода намуда, хулоса мекунад, ки ҳар касе барои дигарон бадӣ мекунад, билохира дар ҷоҳи бало худаш гирифта мешавад.

Дар хотимаи дoston шоир ба мардуми Араб муроҷиат мекунад, ки рӯзе Фитна миёни Исроил ва Араб барҳам меҳӯрад ва мардум аз балои фитнаву ҷанг раҳо шуда, ба Сулҳ мерасанд:

Ба мулки шумо кафтари бахт боз,
Кушояд қаноту занад бол соз.
Араббача озоду хандон шавад,
Насибаш чу мо боғу бӯстон шавад [21, с.163].

Аз таҳлилу баррасии жанри дoston дар эҷодиёти Саид Холзода ба чунин натиҷа расидем, ки шоир на танҳо дар эҷоди жанрҳои хурди лирикӣ ҳунар аз маҳорати баланд нишон додааст, балки ҳамзамон, чун шоири тавонои дostonсарои халқӣ дар эҷоди жанри дoston ҳунару маҳорати вижа доштанаширо нишон додааст. Гувоҳи ин, таълифи силсилаи дostonҳои «Ду ҳаёт» (дар ду қисм), «Таассуроти Москва», «Имдоди Ленин», «Чоҳкан зери чоҳ», «Ишқи модар», «Саргузашти чабрдида», «Инқилоб» (иборат аз ду қисм) ва «Ёди шаҳидони зилзилаи Ҳисор»-ро бо камоли маҳорати шоирӣ, чунин дostonҳоро ба анҷом расонидааст.

Забон, устухонбандӣ ва тарзу усули баёни ҳагги сужети воқеаҳо ва тасвири симои образу персонажҳои дostonҳо хеле огоҳона ба риштаи тасвир кашида шудааст. Илова ба ин, барои ҳар дoston тарзу усули хоси тасвир ва вазни мувофиқ интихоб ва мавриди баррасӣ қарор додааст. Ин гувоҳи он аст, ки шоир дар асарҳояш анъанаи дostonсароии классикий муосири тоҷикро ба ҳам пайваста, анъанаи дostonсароиро идома додааст.

2.3. Вазни ашъори шоир

Мусаллам аст, ки вазн аз унсурҳои муҳимми каломии манзум ба ҳисоб меравад. Тули ҳазорсолаҳост, ки он дар анвои мухталифи худ каломии бадеъро таҷассум намуда, онро ба намуди назм ва наср тасниф кардааст. Гузашта аз ин, вазн чунон дар таркиби каломии бадеъ бавижа, каломии манзум ҷой гирифтааст, ки якеро аз дигаре ҳоло чудо кардан мумкин нест. «Биноан, вазн ба асоситарин ҷузъи каломии манзум табдил ёфтааст, ки шоирон онро дар эҷодиёти худ ба таври мақсабиву фитрӣ истифода мекунанд» [46, с.391]. Кор то ҷое муассир аст, ки вазн адабиёти гуфторӣ ва баҳусус, осори манзуми шоирони мардумиро низ фаро гирифтааст. Қасрати истеъмол ва доираи васеи вазни аруз аст, ки адабиётшинос Т. Зеҳнӣ онро ба вучуди аз адабиёти араб ба адабиёти тоҷик ворид шудани арузи форсӣ, арузи аҷам ба қалам додааст. «Воқеан, агар чунин намебуд, вазни аруз то ин андоза маъмулу фарогиру «худӣ» намешуд. Аз тарафи дигар имконияти бою доманадору васеи забони мост, ки арузро ба худ мутобиқ намудааст ва онро бо тамоми назокаташ дар худ мунъакис кардааст» [54, с.328].

Мутолиа ва таҳқиқи ашъори Саид Холзода нишон дод, ки шоир забони тоҷикиро бо тамоми имконоташ хуб медонад ва вазро, ки аз масоили ҳазмшудаи он аст, дар шеъри худ ба таври васеъ истифода кардааст. Ин аст, ки ашъори ин шоир пурра дар вазни аруз суруда шудааст.

Чунин маълум мегардад, ки шоир дар баҳрҳои ҳазач - 29 шеър, рамал - 17 шеър (2 - дoston), раҷаз - 6 шеър (1 - дoston), музореъ - 6 шеър, хафиф - нест, мутақориб - 2 шеър (1 - дoston), мутадорик - 1 шеър, мунсарех - 1 шеър, сареъ - 1 шеър (дoston), мусаддас - 1 шеър (дoston), мусамман - 1 шеър (дoston), мучтас 1 шеър (1 - дoston) ва дар маҷмӯъ 56 шеър, 8 дoston ва 64 рубоӣ эҷод намудааст.

Баҳри ҳазач дар луғат ба маънои тараннуми хушоянд буда, рукни аслияш мафойлун мебошад [74, с.48].

Авзони дигаре, ки дар баҳриҳазач суруда шудааст, ба тариқи зайл аст:

«Шаҳри замона» (ғазал аз 16 байт иборат аст).

1.1. Вазн: ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи макбузи мачбуб.

Афсӯс дари фасод ҳар чо яла буд,

Иғвогару ҳилагар мисоли гала буд [21, с.286].

--V/V-V-/V--V/V-

Мафъӯлу, мафоъилун, мафоъилу, фаъал.

«Ватан-Модар» (манзума аз 36 байт иборат мебошад).

1.2. Вазн: ҳазачи мураббаи солим.

Даме, ки дида во кардам,

Ба атрофат нигоҳ кардам [21, с.287].

V - - - /V - - -

Мафойлун, мафойлун.

1.3. Вазн: ҳазачи мураббаи ахраб ва ахрам

«Варзоби азиз» (ин шеър аз 8 банди чормисрағӣ иборат аст).

Варзоби азиз дорам,

Садҳо тухфаҳо дорад.

-- V / V - - -

-- V / V - - -

Мафъӯлу, мафоъилун.

Дашту домани зебо,

Боғу меваҳо дорад [21, с.289].

- - - /V - - -

Мафъӯлун, мафоъилун

Ин шеър дар ду вазн суруда шудааст.

1.4. Вазн: ҳазачи мусаммани солим

«Аризаи манзум» (ин шеър, аз 16 байт иборат мебошад).

Навиштам бар шумо, эй роҳбарон ҳамин арза,

Тараҳҳум кун, намо тавфику аҳамият ба ин арза [21, с.291].

V - - - / V - - - / V - - - / V - - -

Мафоъилун, мафоъилун, мафоъилун, мафоъилун.

1.5. Вазн: ҳазачи мусаддаси маҳзуф

«Мешиносам» (ин шеър аз 18 байт иборат мебошад).

Аё, эй сарви дар ин боғ раста,

Ба навда меваи иқбол баста [21, с.292].

V - - - / V - - - - / V - -

Мафойлун, мафойлун, фаъулун

1.6. Вазн: ҳазачи мусаммани аҳраби мақбузи макфуфи маҷбуб

«Мактуб» (ин шеър аз 16 байт иборат мебошад).

Мактуби саломатӣ туро аз падарат,

Аз боду ҳавои дилкушои ватанат.

- - V / V - V - / V - - V / V -

Аз ҷониби хоҳарону ҳам модари ту,

Аз номи ақои тую ҳам додари ту [21, с.293].

- - V / V - V - / V - - V / V -

Мафъулу, мафоилун, мафойлу, фаъал.

1.7. Вазн: ҳазачи масаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф

«Нома» (ин шеър аз 16 банди чормисрағӣ иборат аст).

Эй муниси ҷон, салом аз мо,

Эй гавҳари ком, салом аз мо [21, с.294].

- - V / V - V - / V - -

Мафъулу, мафоилун, фаъулун

1.8. Вазн: ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи азал (абрат)

«Панднома ба фарзанд» (ин шеър аз 17 байт иборат мебошад).

Ин номаи ман пур аз панд,

Бо номи шумо азиз фарзанд [21, с.297].

- - V / V - V - / ~

Мафъулу, мафоилун, фаъул

1.9. Вазн: ҳазачи мусаддаси аҳраби макфуфи маҳзуф

«Нома»-и чорум» (ин шеър аз 19 байт иборат аст).

Фарзанди азиз Абдурахмон,

Мақтуби падар гиру бархон [21, с.298].

-- V / V -- V / V --

Мафъӯлу, мафоилун, мафоъил.

1.10. Вазн: ҳазачи мусаддаси мақбузи мақсур

«Номаи манзум ба писари хурдӣ - Музаффар»

Фарзанди азизу чону дилбанд,

Ман аз ту ҳазор бор хурсанд [21, с.299].

-- V / V - V - / V - V -

Мафъӯлу, мафоъилун, мафаъил.

Ин нома дар баҳри ҳазачи масаддаси ахраби мақбузи мақсур эҷод шуда,
дар шакли маснавӣ фароҳам омада ва аз 25 байт таркиб ёфтааст.

1.11. Вазн: ҳазачи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Муродхонаи сулҳ» (ин шеър аз 9 байти чормисрағӣ иборат аст).

Насли нави навраси чавонам,

Таҳсили фани замона дорем [21, с.301].

-- V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.12. Вазн: ҳазачи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Аризаи шикоятӣ» (ин шеър аз 12 байт иборат аст).

Пурс арзи дили маро раисам,

Як нухта туро, ки менависам [21, с.312].

-- V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.13. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Забона дорад» (ин ғазал аз 10 байт иборат мебошад).

Ишқаш ба дилам забона дорад,

Донам, ки чиро баҳона дорад [21, с.313].

-- V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.14. Вазн: ҳазачи мусаддаси мақбузи мақфуфи мақсур ё маҳзуф

«Хаёл» (ин манзума, аз 28 банди чормисрагӣ иборат мебошад).

Рӯзона ҳамеша одати ман,

Машғул шудан ба кори колхоз [21, с.325].

- V / V-V -/ V - ~

Мафъӯлу, мафоилун, мафойл.

1.15. Вазн: ҳазачи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Баҳори кӯҳсорам» (ин манзума, аз 175 байт иборат аст).

Эй дӯст, ки дар замони бахтӣ.

Бар сайру канор завқ дорӣ,

Айём, ки чаҳор фасл дорад,

Тартибу низом мебиёрад [21, с.329].

- - V / V - V - /V--

Мафъӯлу, мафобилун, фаъӯлун

1.16. Вазн: ҳазачи мусаддаси мақбузи маҳзуф

«Таронаи колхозчӣ» (ин шеър аз 10 байт иборат мебошад).

Аъзои колхоз гаштем бародар,

Беҳад сарфароз ҳастам баробар [21, с.340].

V - - -/ V - - - / V - -

Мафобилун, мафобилун, фаӯлун.

1.17. Вазн: ҳазачи мусаддаси маҳзуф

«Мурочиат бо дил» (ин маснавӣ аз 14 байт иборат мебошад).

Ба ман гӯ эй дили аз ғусса раста,

На он рӯзест бошӣ хору хаста [21, с.343].

V - - -/ V - - -/ V - -

Мафобилун, мафобилун, фаъӯлун.

1.18. Вазн: ҳазачи мураббаи солим

«Дар меҳмонӣ» (ин шеър аз 15 байт иборат мебошад).

Эй ҳамдиёрони ҷонӣ,

Ҷавонони харангонӣ [21, с.345].

V - - - /V - - -

Мафоъйлун, мафоъйлун.

1.19. Вазн: ҳазачи мусаддаси максур ё маҳзуф
«Раъйи писар» (ин шеър аз 28 байт иборат мебошад).

Димоғам сӯхт мисли латаи чарб,

Гирифта чӯбдастери ба дастам [21, с.347]

V - - - / V - - - / V - ~

Мафойлун, мафойлун, мафоъйл.

V - - - / V - - - / V - -

Мафойлун, мафойлун, фаъулун.

1.20. Вазн: ҳазачи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф
«Қалам кунам» (ин маснавӣ аз 7 байт иборат мебошад).

Даври сухану сухан аз онам,

Ҳар азм кунам агар тавонам [21, с.348].

- - V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъулун

1.21. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф
«Хомаи ман» (ин манзума аз 19 байт иборат аст).

Эй хомаи тези теғ созам,

Марҳам ба танам ба сина розам [21, с.349].

- - V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъулун.

1.22. Вазн: ҳаҷазии мураббаъ ва мусаддаси ахрабу ахрами абтар
«Хома» (ин манзума аз 34 байт иборат аст).

Аё хома бар кафи ман,

- - V / - - - / -

Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ

Буррои теғосо.

- - V / - - -

Мафъӯлу, мафъӯлун.

Рози ниҳони дилро,

-- V / - - - / -

Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ.

Танҳо туй шиносо [21, с.350].

-- V / - - - / -

Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ.

1.23. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи мақсури маҳзуф
«Гуфтори гузаштагон» (ин маснавӣ аз 7 байт иборат мебошад).

Хондам каму беш ину онро,

Ганчинаи он гузаштагонро [21, с.352].

-- V/V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.24. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф
«Фатҳи кайҳон» (ин манзума аз 55 байт иборат аст).

Гӯянд ки дидай надидам,

Гӯянда бигуфт ман шунидам [21, с.316].

-- V / V - V - / V - -

Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.25. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби ахрами ачал
«Ба модарам» (манзумаи мазкур аз 63 байт иборат аст).

Як турфа қавми нотарс,

-- V / - - - / ~

Зӯру далер будаст [21, с.363].

-- V / - - - / ~

Мафъӯлу, мафъӯлун, фоъ.

1.26. Вазн: ҳазачи мусаддаси ахраби маҳфуфи маҷбуб
«Ленини вафодор» (ин шеър аз 10 байт иборат аст).

Озодию бахт оварид ӯ,

Қонуниҳаёт офарид ӯ [21, с.358].

-- V / V - - V / V -

Мафъӯлу, мафоъилу, фаъал.

1.27. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф

«Раъйи писар» (ин шеър аз 28 байт иборат мебошад).

Дар ин айёми айшу шодмонӣ,

Рафиқон бишнавед аз ман ҳикоят.

Хикоят дар миёни зиндагонӣ,

Кунам аз кардаи худ ман шикоят [21, с.346].

V - - - / V - - - / V - -

Мафӯйлун, мафӯйлун, фаъулун

1.28. Мероси аҷдодон. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси аҳраби аҳрами маҷбуб

Бо қадри ҳолам хондам,

Мероси аҷдодонро [21, с.365].

- - V / - - - / V -

Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъал

1.29. Фард. Вазн, ҳазаҷи мусаммани солим

Фалакпаймои мо мушак, ҳаме бешубҳаю бешак,

Зи қутби Моҳ бар Зуҳал нишон бигрифт аз Маскав [21, с.376].

V - - - / V - - - / V - - - / V - - -

Мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун

Умуман, шоир дар баҳри ҳазаҷ шеърҳои зиёд офарида, дар ифодаи он маҳорати баланди эҷодӣ зоҳир намудааст.

Баҳри рамал. Рамал низ аз баҳрҳои серистеъмолу муштараки арузи арабу аҷам буда, аз калимаи «рамалон» гирифта шудааст, ки дорои чандин маънои луғавӣ мебошад, ки яке аз маъноҳои он давидани уштур, бурё бофтаи ва навъе суруди бошитоби кандашаванда аст [74, с.51].

Бинобар он ашъоре, ки дар вазни мазкур суруда мешавад, хушоянду равону пуризирибу тез ва ба мусиқӣ чӯр мебошад. Мутолиаи арузии ашъори Саид Холзода нишон дод, ки вай ба чунин авзон таваччуҳи хос зоҳир намуда, зиёда аз 13 шеъри худро дар баҳри мазкур эҷод карда, аз худ маҳорати аҷибанишон додааст. Аз он ҷумла, тавзеҳи мисраҳои он ба тариқи зайл аст: Вазни рамали мусаммани мақсур 5 адад фобилотун, фобилотун, фобилотун фобилун

(-V--/-V--/-V--/-V-) вазни рамали мусаддаси махбуни маҳзуф 2 адад фоџилотун, фоџилотун, 1 адад фоџилун (-V--/-V--/-V-) ва вазни рамали мураббаи аслами мусаббағ, машкул ва мушаъс низ 3 адад фоџилотун, фаълун (-V--/--), файлоту, мафъулун (VV-V/---), фоилотун, файлотун, (-V--/VV--) шеър эҷод намудааст.

2.1. Вазн: рамали мусаддаси махбуни маҳзуф

«Тоҷикистон» (ин ғазал аз 8 байт иборат мебошад).

Тоҷикистон мулки мою чони мо,

Марди меҳнатдӯст ҳар деҳқони мо [21, с.314].

- V - - / - V - - / - V -

Фоџилотун, фоџилотун, фоџилун.

2.2. Вазн: рамали мусаммани маҳзуф

«ГЭС»-и Норақ» (ин шеър аз 6 банди чормисрағӣ иборат аст).

Муждагонӣ, рафиқон Норақ гардон мешавад,

Ин барои насли инсон роҳати чон мешавад [21, с.300].

- V - - / - V - - / - V - - / - V -

Фоџилотун, фоџилотун, фоџилотун, фоџилун

2.3. Вазн: рамали мураббаи машкули маҳзуфи мучтас

«Бобои қиссагӯ» (ин манзума аз 22 байт иборат аст).

Бачаҳои деҳи ман,

VV - V / - V - /

Фаџилоту, фоџилун.

Маро бобо мегуфтанд [21, с.322].

VV - - / - - ~

Фаџилотун, мафъулун

2.4. Вазн: рамали мураббаи махбуни макфуфи маҳзуф

«Набераҳои бобо» (ин шеър низ аз 22 байт иборат аст).

Бачаҳои хушбахтам,

VV - - / VV - -

Фаџилотун, фаџилотун.

Зеби даври замонам [21, с.341].

- V - V / VV - -

Фoбилоту, фaбилотун.

2.5. Вазн: рамали мураббаи махбун

«Ман пионерам» (ин шеър аз 9 байт иборат мебошад).

Ман пионери далерам,

Дар ғайрат мисли шерам [21, с.346].

-V - - / VV - -

Фoбилотун, фaбилотун.

2.6. Вазн: рамали мураббаи аслам

«Номи нек» (ин шеър аз 6 байт иборат аст).

Эй ишқи покбозон,

Ман пайрави шумоям.

Чун пешво шумоед,

Ман низ аз қафоям [21, с.352].

-V - - / - -

Фoбилотун, фаълон ё фаълун.

2.7. Вазн: рамали мусаддаси маҳзуф

«Арзу илтимос» (ин шеър аз 15 байт иборат аст).

Эй вакили ҳукмати одил кардам,

Чатри лутфат сояфканд бар сарам [21, с.355].

- V - - / - V - - / - V -

Фoбилотун, фoбилотун, фoбилун.

2.8. Вазн: рамали мусаммани маҳзуф

«Ҳазли дӯстона» (ин шеър аз 12 байт иборат мебошад).

Шод бошӣ, умр бинӣ боз садсоли дигар,

Садри колхозию бар колхозчиён ҳастӣ падар [21, с.356].

- V - - / - V - - / - V - - / V V -

Фoбилотун, фoбилотун, фoбилотун, фoбилун ё фaбилун.

2.9. Вазн: рамали мусаммани маҳзуф

«Арзу ҳол» (ин шеър аз 4 банди чормисрағӣ иборат аст).

Ман аз он дӯстони нонию забонӣ нестам,

Ё чу маддохон дар афсонахонӣ нестам.

Бо такаббур, бо тамасхур, чун фалонӣ нестам,

Чон ба чонон гашт лозим дар вафояш хестам [21, с.357].

- V - - / - V - - / - V - - / - V -

Фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фоъилун.

2.10. Вазн: рамали мусаммани мақсур

«Мақсади деринаям» (ин ғазал аз 7 байт иборат мебошад).

Ҳар саҳар хезам агар пеш аз тулӯъи офтоб,

Кори колхоз меравам бо дӯстонам бо шитоб [21, с.359].

- V - - / - V - - / - V - - / - V ~

Фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фоъилон.

2.11. Вазн: рамали мусаддаси махбуни машҷуни аслам.

«Шикояти чорпоён» унвон дошта, ин шеър аз 64 байт иборат мебошад).

Партия ёри додраси мо,

Набувад ғайри ту каси мо [21, с.308].

VV - - / V - VV / - -

2.12. Вазн: рамали мусаддаси махбуни аслам

«Кӯр кунат чашматро» (ин маснавӣ аз 12 байт иборатаст).

Кӯр созад намакам чашматро,

Шудам огоҳ сабаби хашматро [21, с.359].

VV - - / VV - - / VV - -

Фоилотун, фоъилотун, фаълун.

2.13. Шеъри ҳаҷвӣ. Вазни рамали мусаммани маҳзуф

Ялалию ялалию алалию ялало,

Нест мисли мудирӣ анбор дар дузди бало [21, с.312].

- V - - / - V - - / - V - - / - V -

2.14. Вазн: рамали мусаммани махбуни аслам

«Шаби висолам омад» (ин ғазалаз 5 байт иборат аст).

Ин чи шаб буд, ки дилам ногаҳ ба фарёд омад,

Санаме мисли парй зи дар хиромон омад [21, с.314].

VV - - / VV - - / VV - - / - -

Фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фаълун.

Баҳри раҷаз. Раҷаз номи баҳре аз нуздаҳ баҳрҳои аруз аст, ки вазнаш бар рукни асосии мустафъилун (--V-) бунёд ёфтааст ва маънои луғавии раҷаз сурат, изтироб буда, хангоми сурудан овоз ларзишдор ва музтариб мебошад [54, с.210;124, с.90].

Мутолиаи арузӣ нишон дод, ки шоири мардумӣ Саид Холзода аз авзони баҳри мазкур истифода бурда, шеърҳо гуфтааст ва таҳлили онҳо ба тариқи зайл мебошад. Аз ҷумлаи шеърҳои дар баҳри мазкур эҷоднамудаи шоир «Ба қавл вафо кунем» ном дорад, ки аз 13 байт иборат мебошад.

3.1. Вазн: раҷази мураббаи музон.

Шеъри дигаре, ки дар вазни баҳри раҷаз суруда шудааст, «Ёрирасонӣ омедем» ном дорад, ин шеър аз 7 банди чормисрағӣ иборат аст.

Мо халқи колхозҳои кӯх,

Пиру ҷавон чандин гурӯҳ [21, с.303].

- - V - / - - V ~

Мустафъилун, мустафъилон.

3.2. Вазн: раҷази мураббаи музол.

«Варзоб» (ин шеър аз 9 банди чормисрағӣ иборат мебошад).

Зебо маконам Варзоб,

Фаҳри замонам Варзоб [21, с.339].

- - V - / - - ~

Мустафъилун, мафъулун.

3.3. Вазн: раҷази мураббаи матвии махбун

«Ид муборак» (ин шеър аз 14 байт иборат мебошад).

Иди ҳаёти инсон,

Бахту наҷоти инсон [21, с.342].

-VV - / V - V ~

Муфтаилун, мафоилун.

3.4. Вазн: раҷази мураббаи махбуну музол

«Ман тоҷики озодам» (ин шеър аз 16 байт иборат мебошад).

Эй баҳти барқосо,

Мулки дилам дурахшон [21, с.354].

- V - / V - V ~

Муфтабилун, мафӯилун.

3.5. Вазн: раҷази мураббаи матвии музол

«Ёри ҷасур» (ин шеър аз 6 банди чормисрағӣ иборат аст).

Ёри ҷасури пахтакор,

- - V - / - - V ~

Мустафъилун, мустафъилон

Баски ту ҳастӣ номдор [21, с.304].

- V V - / - V V ~

Муфтабилун, мустафъилун

Баҳри музореъ. Музореъ дар луғат ба маънои мушобиҳат ва монандӣ шарҳ ёфтааст. Ин баҳрро аз он сабаб музореъ номидаанд, ки он бо баҳри мунсарех монандие доштааст. Баҳри музореъ аз баҳрҳои нисбатан маъмули назми халқҳои тоҷик ва араб маҳсуб меёбанд. Музореъ рукни асосӣ надорад.

Шаклҳои солими музореъ аз ҷумлаи вазнҳои сақили арузӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар онҳо ҳичоҳи дароз нисбат ба ҳичоҳи кӯтоҳ бештаранд. Музореъ дар арузи арабӣ дар шакли мусаддас, дар арузи тоҷикӣ бошад, дар шаклҳои мусамман ва мураббаъ истифода мешавад [125, с.58].

Дар эҷодиёти Саид Холзода 7 шеър дар авзони баҳри музореъ, ки намунаҳои он ба таври зайл аст, омадааст:

4.1. Вазн: музореи мураббаи аҳраби мусаббағ

«Омад баҳор» (ин шеър аз 10 банди чормисрағӣ иборат аст).

Омад баҳори хандон,

Дар кишвари дурахшон [21, с.304].

- - V / - V - ~

Мафъӯлу, фӯбилотон.

4.2. Вазн: музореи мураббаи ахраби мусаббағ

«Баҳори умр» (ин манзума аз 22 банди чормисрағӣ иборат аст).

Бар даври чархи айём,

Бигзашт то ба алҳол [21, с.319].

-- V / - V - ~

Мафъӯлу, фоъилотон.

4.3. Вазн: музореи мураббаи ахраб

«Омад баҳори тобон» (ин шеър дар шакли маснавӣ навишта шуда, аз 8 байт иборат мебошад).

Дар сарзамини тоҷик,

Зидди ҷаҳони торик [21, с.353].

-- V / - V --

Мафъӯлу, фоилотун.

4.4. Вазн: музореи мураббаи ахраб

«Мо насли тоҷиконем» (ин шеър аз 9 байт иборат мебошад).

Мо ҳам насли ҷавонем,

Фарзанди тоҷиконем [21, с.353].

-- V / - V --

Мафъӯлу, фоилотун.

4.5. Вазн: музореи мураббаи ахраби мусаббағ

«Дар ҳаёт» (ин шеър аз 22 байт иборат мебошад).

Дар даври чархи айём,

Рӯз асту шаб солу моҳ [21, с.360].

-- V / -- V ~

Мафъӯлу, фоилиён.

4.6. Вазн: музореи мураббаи ахраб

«Ба модарам» (ин шеър аз 62 байт иборат мебошад).

Аз одамони деҳа,

Ў нақлу қиссадон буд [21, с.361].

-- V / - V --

Мафъӯлу, фоъилотун.

Баҳри хафиф. Хафиф аз сабуктарин баҳрҳои фаръии арузӣ ба шумор меравад. Ин баҳр, ҳамчун дигар баҳрҳои гурӯҳи дуом, аз омехта шудани рукнҳои солиму зихофи баҳрҳои аслии рамалу раҷаз ба вучуд меояд.

Хафиф бештар дар шакли мусаддас меояд ва албатта, бо рукни рамал оғоз мешавад. Дар шакли мусаммани хафиф хеле кам шеър гуфта шудааст. Бояд гуфт, ки дар гурӯҳи дуоми баҳрҳои фаръӣ бештар рукнҳои махбуни баҳрҳои мазкур истифода мешавад [54, с.210].

Аз таҳқиқи авзони ашъори Саид Холзода равшан гардид, ки шоир дар ин баҳр 3 шеър эҷод намудааст. Дар баҳри хафифи мусаддаси махбуни аслам 2 шеър фоилотун, мафоилун, фаълун (-V--/ V-V- / - -), 1 шеър дар баҳри хафифи мусаммани махбуни аслам фоилотун, фоилотун, фоилотун, фаълун (VV--/ V-V-/ VV--) суруда шудаанд.

Баҳри мунсарех. Вазнҳои баҳри мунсарех низ аз вазнҳои шӯҳу сабуки аруз ба шумор меравад. Шеърҳои дар ин вазн гуфта шуда, ба баҳри сарех монанд буда, вале боз фарқият низ доранд. Рукнҳои солими он мустафъилун ва мафъӯлотун (- -V - /- - - V) мебошад. Дар ин баҳрҳо шоир шеър эҷод намудааст ва намунааш ин аст:

5.1. Вазн: мунсарехи мураббаи матвии манхур

«Файзи баҳор» (ин шеър 12 байт иборат аст).

Таг-таги ҳар шар-шара,

-VV - / - V -

Муфтаъилун, фоъилун.

Дар ҳамворию якбара [21, с.344].

-VV - / - V - V - /-

Муфтаъилун, фоъилоту, фаъ.

Баҳри мутадорик. «Мутадорик» на аз калимаи «тадорук», балки «идрок» буда, маънояш «дарёфтани» мебошад. Ин вазро, ки Ҳасани Ахфаш баъд аз Халил ибни Аҳмад ихтироъ карда (дарёфта) аст, ҳамин тавр ном гузоштааст. Дар илми аруз «ракзулхайл» (асптозонӣ, суръат ва ғайра), «савтулнокус» (садои

зангӯла) ва ғайра ном дорад. Рукни солимаш «фоилун» буда, зиҳофаш «махбун»-фаилун ва мактуъ-фаълун мешавад [162, с.224].

6.1. Вазн: мутадорики мусаммани аҳазз

Шеъри «Соли нав муборак» аз 14 байт иборат аст. Авзони дostonҳои шоир ба таври зайл аст:

Насли бузурги ояндаи мо,

Нури офтоби тобандаи мо [21, с.315].

-V -/ - V -/ - V - /-

Фоѐилун, фоѐилун, фоѐилун, фоѐ

6.2. «Ду ҳаёт», вазн: рамали мусаммани маҳзуф

Пурсид аз ман командир [21, с.98].

«Оѐ ту нести фақир?»

- v - - / - v -

Фаѐилотун, фаѐилун.

6.3. «Таассуроти Москва», вазн: музореѐи мусаммани аҳраби мусаббағ

Киштии матлаби ман

Дарқаҳри мавчи ин об,

Лангар фурӯ ниҳода,

Кайҳост меҳӯрад тоб [21, с.101].

- - V / - V - - / - - V / - V ~

Мафъӯлу, фоѐилотун, мафъӯлу, фаѐилон.

6.4. Достони «Имдоди Ленин», вазн: мучтаси мусаддаси макфуфи аслам

Аз арраю аз табар халосам,

Аз ҳеч касе намеҳаросам [21, с.149].

- - V - / - V - V / - -

Мустафѐилун, фоѐилоту, фаълун.

6.5. Достони «Ишқи модар», вазн: ҳаҷазии мураббаи макбузи маҳзуф

Ту модари манастӣ,

Ягона иттиҳодам [21, с.164].

V - V - / V - -

Мафоѝилун, фаѝулун

6.6. Достони «Инқилоб», вазн: рамали мусаддаси маҳзуф

Доштем дар дехамон марди кӯхан,

Муйсафеди номвар, соҳибсухан [21, с.199].

- V - - / - V - - / - V -

Фоѝилотун, фоѝилотун, фоѝилун.

6.7. Достони «Чоҳкан зери чоҳ», вазн: мутақорибии мусаммани мақсур

Зи обу зи оташ ҳам аз боду хок,

Биёмад вучуди яке марди пок [21, с.156].

V - - / V - - / V - - / V ~

Фаѝулун, фаѝулун, фаѝулун, фаѝул

6.8. Достони «Саргузашти чабрдида», вазн: ҳазачи мусаддаси мақсур.

Рӯзу шабу солу соати моҳ,

Бигзашту бирафт шаш ба панҷоҳ [21, с.187].

- - V / V - V - / V - ~

Мафѝулу, мафоѝилун, мафоѝил.

6.9. Достони «Ёди шаҳидони зилзилаи Ҳисор», вазн: сареѝи мусаддаси матвии мавқуф

Гуфта гузаштанд бузургони пеш,

Ман на ба такрор дар ин назми хеш [21, с.278].

- VV - / - VV - / - V -

Мустафѝилун, муфтаѝилун, фоилун.

Хулоса, тавре маълум мегардад, шоир Саид Холзода ба авзони баҳрҳои хушоянди арузӣ таваччуҳи хос зоҳир намуда, қисми зиёди ашъорашро дар авзони баҳри ҳазач, рамал, раҷаз, мутақориб, сареѝ, музореѝ ва ғайра сароидааст. Ашъори дар ин замина эҷодкардаи шоир ниҳоят хушоянд, гӯшнавоз, равон ва мутантан мебошад. Агарчи баъзе лағжишҳо дар тақтеѝ ба назар расид, вале онҳоро ихтиёрооти шоирӣ номидан мумкин аст. Ин гувоҳи он аст, ки вазни аруз дар шеърӣ шоирони мардумӣ ва чун шуарои касбӣ ҷойгоҳи вижа дорад.

2.4. Қофия ва радиф дар ашъори шоир

Қофия ва радиф аз унсурҳои муҳимму ҷудонашавандаи шеъри тоҷикӣ маҳсуб меёбанд. Тули ҳазорсолаҳост, ки шоирони мо аз унсурҳои мазкур истифода карда, шеъри худро чи аз ҷиҳати шакл ва чи аз ҷиҳати бадеияту оҳангу маънӣ музайян месозанд. Зарурату моҳият ва қонуну қоидаҳои қорбурди қофия ва радиф дар шеър аз ҷониби донишмандони соҳа, бавижа суҳаншиносони касбӣ, тавзеҳ ва таъйину таъкид шудааст. Афқору андешаҳои онҳо то ин ҷо расидааст, ки шеър бе қофияву радиф ҳусне надорад ва шеър бо истифодаи дурусту бамавриду унсурҳои мазкур, бадеият, маънӣ ба шакли муносиб касб мекунад. Меъёр ва моҳияти қофияро яке аз назариядонҳои асримиёнагии мо Шамсиддин Муҳаммади Қайси Розӣ дар китобаш «Ал-муъҷам» чунин шарҳ додаст: «Бидон, ки қофия баъзе аз калимаҳои охиринаи байт бошад, ба шарти он ки калимаҳо бар айнҳо ва навъҳо дар охири абёти дигар мутаққарар нашавад» [94, с.165].

Ба ифодаи дигар, донишманди мазкур ҳарфҳои тақроршавандаи таркиби шеърро қофия номидааст. Агар зиёда аз ин тақрор бошад, қофия не, балки он ба радиф таъдил меёбад.

Бо дарназардошти ин, шоирони мо чи дар гузашта ва чи имрӯз аз қофия ва радиф ба таври худ истифода карда, каломашонро аз ҳар ҷиҳат зебу оро додаанд. Саид Холзода низ чун шоири огоҳу донишманд аз унсурҳои мазкур қор гирифта, вачҳи аҳсани онҳоро дар ашъораш ба ҷилва овардааст.

Афсӯс дари фасод ҳар ҷо **яла** буд,

Иғвогару ҳилагар мисоли **гала** буд.

Аз шумии фатвои дуруғи онҳо,

Иқлими ҳаёти халқ дар **зилзила** буд [21, с.286].

Калимаҳои қофияшаванда дар ин шеър «**яла**», «**гала**», «**зилзила**» мебошад. Дар мисраи аввали байти якум, калимаҳои «**яла**» ва дар мисраи дуюм «**гала**» ва дар мисраи охирин, яъне чорум «**зилзила**», чун решаи қофия шакл гирифтааст, ки он аз ҷузъҳои – «-яла», «-ала», «-ила» намоён гаштааст.

Чуноне ки мебинем, дар чузвҳои мазкур садоноки «а»-равӣ ҳарфи «л» қайд ва ҳарфҳои «а», «а» ва «и» ҳазв шудаанд. Қофия баробари ҳарфи равӣ тамошудаанд, навъи муқайяд аст. Калимаҳое, ки пас аз қофия дар ин шеър такрор шудаанд, радиф мебошанд. Радифи «буд» аз ҷумлаи радифҳои серистеъмоли шеъри тоҷикӣ, ки замонӣ гузаштаи дур ва амали пурра ва анҷомёфтаре нишон медиҳад. Шоир бо овардани ин қофия ва ҳам овардани чунин радифҳо ҳолати иҷтимоии рӯзгори худро манзури хонанда намуда, онро нақӯҳиш кардааст. Дар намунаи зайл шоир танҳо қофияро ба кор бурдааст. Чунончи:

Фақат дидам баланд **афлок**,

Деҳоту дашти **вахшатнок**.

Замини хору **пурхошок**,

Ватанҷонам Ватан-модар [21, с.288].

Қофияҳои ин шеър дар калимаҳои «**афлок**», «**вахшатнок**», «**пурхошок**» дар чузвӣ «-ок» мушаххас гардидаанд.

Дар ин ҷо: ҳарфи «к» равиӣ муқайяд ва садоноки дарози «о» радифи муфрад шудааст. Мисраи чорум аз қофия озод мебошад.

Дар мисоли дигар шоир манзараеро ба риштаи тасвир кашида, қофияҳои зебоеро ба кор бурдааст:

Мисоли селу **санг** омад,

Чун аждар чун **паланг** омад.

Ҳама мардум ба **танг** омад,

Ватанҷонам Ватан – модар [21, с.288].

Калимаҳои «**санг**», «**паланг**», «**танг**» ҳамқофия буда, калимаи «**омад**» - **радиф** мебошад ва қофия дар ин шеър солим аст. Дар ин ҷо чузвӣ «-анг» решаи қофия маҳсуб меёбад. Ҳарфи «г»- равиӣ муқайяд, «н»- қайд ва «а» ҳазв шудааст. Дар байти зерин:

Чамъ овардем бе **талаф**,

Садҳо ҳазор банд **алаф** [21, с.290].

Калимаҳои «**алаф**» ва «**талаф**» чузвӣ «-аф» решаи қофия гаштааст. Дар ин ҷо ҳарфи «ф» - равиӣ муқайяд ва «а» тавҷеҳ мебошад.

Дар шеъри зерин, шоир ба қаҳрамони лирикии худ таманниёти нек карда, барои ифода шудани матлабаш қофияи муносиборо интиҳоб кардааст, чунончи:

Аё, эй сарви дар ин боғраста,

Ба навда меваи иқбол баста.

Зи авчат авчи гул ҳар чо шикаста,

Насибат бод ин гулзори зебо [21, с.32].

Дар ин чо калимаҳои **баста, раста, шикаста** ҳамқофия буда, «-аста» дар онҳо решаи қофияро ташкил додаанд. Дар ин ҷузв ҳарфи «т»- **равии мутлақ**, «с»-**қайд**, «а»-**ҳазв** ва «а»-и охир **васл** шудааст. Қофияи мазкур бинобар ҳарфи **васл** доштани қофияи навъи **мутлақи пурбаҳо** мебошад. Дар байти навбатӣ низ шоир фикрҳояшро бо қавофии мутлақ манзури хонанда кардааст. Дар ин чо аз фараҳу шодӣ аз боду ҳавои беғубори Ватан ёд кардааст.

Донӣ ҳама шод дар диёрем,

Дар боду ҳавои беғуборем.

Аз номи ту мегирем мактуб,

Пурқуввату сарбаланд аз **онем** [21, с.303].

Калимаҳои қофияшаванда «**диёрем**», «**ғуборем**» буда, ҷузви «-орем»-у, «-рем» решаи қофия таъйин гаштааст. Ҳарфи «г» - равии мутлақ, садоноки дарози «о» - ридфи муфрад ётбарсари «ё» васл ва ҳарфи «м» хуруҷ мебошад.

Дар шеъри дигар аз кишту деҳқонӣ ёд карда, ҳамоно хурсандию хушбахтии худро ба миён гузошта, бепарво набудану ёрирасони ҳам буданашро таъкиду талқин намудааст. Чунончи:

Деҳқони кишти донаем,

Хушбахту хурсандонаем.

Беаҳду бепарво наем,

Ёрирасонӣ омадем [21, с.303].

Дар ин шеър калимаҳои қофияшаванда «**донаем**», «**хурсандонаем**», «**наем**» мебошад. Ҷузъи «-онаем» дар онҳо решаи қофияро ташкил додааст. Дар ин чо «а»-равии мутлақ «н»-радифи зойд, «о» ридфи муфрад, «е» васл ва «м» хуруҷ мебошад. Шеъри мазкур, бинобар бе радиф буданаш муқаффо

арзёбӣ мегардад. Дар мисоли баъдӣ, шоир аз ишқу ёр сухан карда ҳам аз қофия ва ҳам аз радиф суд ҷустааст. Чунончи:

Ишқам ба дилам **забона** дорад,
Донам, ки чиро **баҳона** дорад.
Маҳбубаи худ шинохт афташ,
Парвози ғами **чаҳон** надорад [21, с.313].

Калимаҳои «**забона**», «**баҳона**», «**чаҳон**» ба қисмати аввали калимаи радиф пешванди «**на**» ҳамқофия буда, «**н**» радиф аст. Дар ин ҷо «**а**» равии муқайяд, «**н**» ридфи зойд, «**о**»ридфи муфрад шуда омадааст.

Дар ашъори Саид Холзода навъҳои ҷадиди қофияроӣ чун **қофияи салибӣ (перекрёстная рифма)** низ ба назар мерасад, ки он дар шеърҳои бо бандҳои чор мисраӣ навишташуда, қор фармуда шудааст. Дар ин ҳолат қофиябандӣ чунин шакл мегирад: **а б а б**.

Омад шарик бо ман,
Рӯзонаю шабона,
Ман бо ғаму ба ман ғам,
Бо тирӯ бо нишона [21, с.319].

Ҳар кулфате кашидам,
Ҳар дарду ранчи дунё,
Шуд сарф ними умрам,
Бе ҷоҳу ганчи дунё [21, с.319].

Баъзе шоирони тоҷик дар бандҳои чормисраӣ дар баробари қор фармудани қофияҳои салибӣ, ҳаммаҳдуд, камаркашанда шакли нави қофиясозиро пеш гирифтаанд. Масалан:

Як шаҳри ҳамешасабзи даврон,
Гардида Душанбеи Ҳисорам,
Гуфтам агарчи ман бимирам,
Ормону алам дигар надорам [21, с.303].

Дар ин шеър мисраъҳои 2, 3, 4-ум бо ҳам ҳамқофия ҳастанд. Мо ин навъи қофияро дар фолклорӣ низ дучор мешавем.

Қофияҳои маснавӣ. Саид Холзода шоири дostonсаро ва манзумаҳои ҳаҷман калонро дар шакли қофиябандии маснавӣ эҷод кардааст, зеро ин шакли шеър барои қофиясозӣ нисбатан осонтар мебошад. Шоир барои ҳар як байти асари худ қофияи ҷудогона пайдо мекунад ва барои пайдо кардани қофия ба саҳтиҳо дучор намеояд:

Эй мулки муқаддасу мунаввар,
Хокат ба ману ба халқи ман зар.
Нуре, ки ба рӯи туст ҳар гоҳ,
Фаввора занад расида бар моҳ [21, с.303].

Дар калимаҳои қофияшаванда «вар», «зар», «гоҳ», «моҳ» дар мисраъҳои аввали байти яқум, калимаҳои «вар», «зар» ҳамқофия буда, дар ин ҷо рави ҳарфи «- р» мебошад, ки қофияи солим аст. Дар байти дуюм низ калимаҳои «гоҳ», «моҳ», рави буда, ҳарфи – «х» қофияи солим мебошад, ки ин қофия ҳам асли мебошад. Дар байти аввал, садоноки кӯтоҳи «а» тавҷеҳ ва дар байти дуюм, садоноки дарози «о» ридфи муфрад шудааст, ки ҳар ду навъ ҳам навъи муқайяди қофия мебошанд.

Дар ашъори Саид Холзода 64 рубоӣ пайдо кардем, ки дар ин жанр низ адиб маҳорати баланди нигорандагии худро нишон додааст. Ҷунонки маълум аст, рубоӣ як банди шеъри мустақилмаъноест, ки аз 4 мисраъ ташкил меёбад. Шоир дар рубоисароӣ низ аз ҷиҳати қофиясозӣ ба душворӣ дучор намешавад, зеро се ва чор мисраи ҳар як рубоӣ як навъ қофияро талаб мекунад:

Донам зи ҷӣ беқарор бошад дили ман,
Бо ёди касе фигур бошад дили ман.
Сокин нашуда дақиқае аз ҳаракат,
Ҷӯёни рухи нигор бошад дили ман [21, с.370].

Калимаҳои «қарор», «нигор», «фигор» ҳамқофия буда, ҷузъи «-ор» решаи он мебошад. Дар ин ҷо «р»-рави ва «о»- ридфи муфрад аст, ки пурбаҳоянд.

Дар ин рубой шоир барои бадеияти суханонаш радифро низ ба кор андохтааст, ки мусиқавияти онро таъмин карда, оҳангнокиро вусъат бахшида, чолибияташро таъмин сохтаанд.

Дар рубоии дигар, шоир аз ҳосилоту хирмани пур сухан карда, қофияи **муқайядро** истифода бурдааст.

Чинанд чунонки хирмано гардад пур,

Дилшод шавад дӯст, вале душман кӯр.

Ояд ба завод кӯҳи барфин гардад,

Аз он бирасад ба халқамон айшу ҳузур [21, с.372].

Дар ин ҷо ҷузви «-ур» дар таркиби калимаҳои «**пур**» ва «**ҳузур**» ҷой гирифта, решаи қофияро ташкил додааст: «**р**» равии муқайяд ва «**у**» ридфи муфрад мебошад.

Дар маҷмуъ, Саид Холзода дар ашъори пурмухтаво ва гуногунжанри худ аз қофия ва радифҳои солим кор гирифта, шеърӣ каломашро таъмин кардааст. Дар ашъори шоир, қавофии муқайяд бо рави, қайд, ридфи муфрад ва қавофии мутлақ бо ҳарфҳои васлу хуруҷ, ридфи муфраду зоиҷ зиёд ба кор рафтааст. Ҳамчунин, шоир аз равишҳои нави қофиябандӣ низ истифода кардааст. Ҳунари қофияроии шоир дар он зоҳир мешавад, ки вай қофияҳояшро солиму пурбаҳо манзури хонанда намудааст. Аз он ҷумла, радифҳои ашъораш низ ба вачҳи даркорӣ истифода шуда, оҳангнокии бадеият мусиқавияти суханашро таъмин кардаанд.

Боби III.

Бадеъияти ашъори шоири мардумӣ Саид Холзода

3.1. Чойгоҳи санъатҳои маънавӣ дар ашъори шоир

Саид Холзода кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар ашъораш аз санъатҳои бадеӣ истифода намуда, мақсаду маром ва дар маҷмуъ, афкори хешро муассиру нишонрас созад. Шоир дар истифодаи санъатҳои бадеӣ асосан, давомдиҳандаи анъанаи шоирони назми классикӣ буда, аз ин доира берун гом наниҳодааст, аммо кӯшиш намудааст, ки дар ҳамин қолаби классикӣ тозабаёнӣ дошта бошад.

Санъатҳои бадеӣ ҳам ба шакл ва ҳам ба мазмуни калима, ибора ва ҷумла таъсири амиқ мегузаранд ва ба ду гурӯҳ, санъатҳои маънавӣ ва лафзӣ ҷудо мешаванд, ки яке ба зиннати мазмун, дигаре ба зебоии лафз равона мегардад. «Вале ҳар ду гурӯҳи санъатҳои бадеӣ аз ҳамдигар таъсирпазирӣ доранду дар якҷоягӣ ҳусну таровати маъноӣ ва лафзии суҳанро таъмин месозад» [160, с.127].

Санъатҳои маънавӣ дар асоси ба назар гирифтани маъноӣ калима ва ибораю ҷумлаҳо сохта мешаванд. Аммо санъатҳои лафзӣ ба шакли калимаву ибораҳо асос ёфтаанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки Саид Холзода дар ашъори худ аз анвои мухталифи санъатҳои бадеӣ истифода карда, каломашро аз ҷиҳати маъноӣ рангин ва дилнишин намудааст. Аз ҷумла, дар ашъори шоир маҷоз, ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, киноя, муболиға, ирсоли масал, саволу ҷавоб, лаффу нашр, истифода шудааст, ки онҳо бисёр равону зеҳнгир мебошанд.

Аз ашъори Саид Холзода маълум мешавад, ки ӯ ба санъатҳои маънавӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир кардааст. Бинобар ин, дар фасли мавриди пажӯҳиш роҷеъ ба санъатҳои маънавӣ дар ашъори С. Холзода ибрози андеша мекунем.

Маҷоз дар луғат ба маъноӣ ғайриҳақиқат ва «маҳалли гузаргоҳ» шарҳ ёфтааст. Дар истилоҳ санъати маънавиест, ки дар он калимаву ибора ва таркибот «ба маъноӣ кӯчида ва ғайриаслӣ корбурд мешавад». Ба ин вижагӣ,

каломи манзумро бе маҷоз тасаввур намудан ғайриимкон аст. Маҷоз дар шеър доманаи густурда дошта, санъатҳои бадеӣ мисли ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, киноя, муболиға, ирсоли масалу ихом ва ғайра, ки аз маҷоз ба вучуд омада, шакл ва мазмуни муайяне ба худ гирифтаанд, нақши санъати мавриди назарро дар шеър боризтар нишон медиҳад [153, с.128-129].

Саид Холзода дар шеърҳои чун ниёғони хеш, маҷозро хеле зиёд ба кор бурдааст. Шоир дар достони «Саргузашти ҷабрдида» муборизаи аскарони сурхро, ки бар зидди душман ҷоннисорӣ кардаанд, рӯйи қоғаз оварда, душманонро «шағоли талхакаф» ва афсарони сурхро «шер» маънидод кардааст.

Рӯзи аввал дода буд, рӯ бар гурез,

Дастае аз аскарони сурх боз.

Аз қафои ҷодугар гаштан ба тоз,

Аз дами шерон шағоли талхакаф [21, с.263].

Ё дар байти дигар кормандони полиси амири русро «сағони бӯйгир» меномад:

Ин пулисони сағони бӯйгир,

То насозандат туро дунболагир [21, с.220].

Дар байти дигар, шоир онҳоро «шерии шумтук» ва «рӯбоҳи ҳиллагари ба мурдаҳо ҳамроҳ» гашта, ба қалам додааст.

Шерии тумшук дар фалак рӯбоҳ шуд,

Золимони мурдаро ҳамроҳ шуд [21, с.261].

Дар байти навбатӣ, шоир таърифу тавсифи зиндагии орому осудаи даврони Шуравиро васф намуда, ин кишварро маҷозан, «води бахт» номидааст, ки лаззати умри хешро дар он пайдо кардааст:

Гармӣ ба рухам расид он гаҳ,

Қувват ба танам дамид он гаҳ.

Дар **води бахт** то расидам,

Ман лаззати умри хеш дидам [21, с.192].

Шоир дар намунаи баъдӣ дар бораи он рӯзҳои ширини зиндагӣ ва хушбахтии худ, ки аз даврони сотсиалистӣ, ки роҳбарии онро Ленин дошт, бо

як ҳисси баланди шодмонӣ ва аз зиндагӣ ва чи гуна чароғон гаштани ҳаёти худро маҷозан «нури ленинӣ» унвон кардааст. Дар бораи ҳаёти коллективонаи даврони сотсиалистӣ, дар бораи Иттиҳоди Шуравӣ ҳарф мезанад. Шоир ватани советиро «води ҳаёт» ва «иқлими бихишти умрбод» номидааст:

Он гармии нури ленинӣ буд,

Он қуввати зӯри ленинӣ буд.

Водии ҳаёт Иттиҳодам,

Иқлими бихишти умрбодам [21, с.192].

Дар бораи подшоҳии Русия Николай ва полисони даврони ӯ сухан меронад ва онҳоро ба сағони англису ваҳшитар аз ваҳшиён монанд кардааст.

Зархаридану сағони англис,

Ваҳшитар аз ваҳшиёнанду хабис [21, с.204].

Дар мисраҳои баъдина онҳоро ба гургу рӯбоҳ монанд мекунад, дӯстии гургу рӯбоҳро, ки боиси ғорати мардуми бечорааст, маҷозан баён мекунад, яъне ҳамаи кормандони полиси подшоҳ барои ғорати мардуми бечора ба ҳам забон як карда, ба ғоратгарони англис хушомадгӯӣ мекунанд:

Англисҳоро хушомад мекунад,

Гургу рӯбоҳ рафтуомад мекунад [21, с.204].

Аз намунаҳо аён мегардад, ки дар ташаккули каломи шоир ва баёни афкори бадеии ӯ нақши санъати маҷоз назаррас мебошад.

Ташбеҳ дар луғат ба мазмуни монандӣ шарҳ ёфтааст. Дар истилоҳ санъати маънавӣ буда, чизе ба чизе ва касе ба касе монанд кардан аст. Он дар каломи мавзун одатан бо чор унсур: монандшаванда, монандкунанда, вачҳи ташбеҳ ва адоти ташбеҳ иборат аст. Вобаста ба мазмуну мундариҷа ва иштироки унсурҳои мазкур ташбеҳ ба навъҳо чудо мешавад: равшан, пӯшида, таркибӣ, мураккаб, баргашта, ташбеҳи шартӣ, акс, баробар ва измор.

Ташбеҳи равшан. Ташбеҳҳоеро, ки бо ёридиҳандаи монандӣ сохта мешавад, ташбеҳи равшан (сарех) ё мутлақ меноманд.

Дар каломи манзум калимаҳое, ки вазифаи ёридиҳанда монанди омада монандшавандаро бо монандкунанда пайваст менамоянд, инҳоянд: чун, мисли,

хамчун, монандӣ, монанди он ки, чунонки, гӯё, гӯиё, гӯӣ, пиндорӣ, феълҳои монанд, шабоҳат доштанд, гуфтӣ, моно, пасвандҳои -осо, -сон, -ворӣ, -веш ва ғайра Дар осори Саид Холзода ташбеҳҳое, ки бо ёридидиҳандаҳои монандӣ сохта шудааст, зиёд дида мешавад:

Дастаи руҳониҳо аз мадраса,

Ҳамчу шайтон омаданд дар васваса.

Ҷумла сӯфию муллои Бухор,

Чамъ шуд аз ҳар кучо **девонавор** [21, с.241].

Дар осори Саид Холзода санъати ташбеҳ, ки ифодакунандаи ҳаммонандии сурату шакл ё монандии ду чизи мухталиф аз ягон ҷиҳат ба сифатро инъикос мекунад, намунаҳои фаровонро метавон пайдо кард, ки шоир андешаҳои иҷтимоии худро зимни бесарусомонию рушду нумуи фиску фасод, одамони дурӯяву ҳилагарро ба галаи ҳайвон ташбеҳ медиҳад:

Афсӯс дари фасод ҳар ҷо яла буд,

Иғвогару ҳилагар **мисоли** гала буд [21, с.286].

Шоир дар осораш аз ташбеҳҳои «мисли гург хурӯшон», «мисли оташ», «дарахти ларзон», «чу шаккари занбӯр», «чу моҳи нав пурнур», «латтаи тар», «монанди рама», «чун гурги золим», «рӯйи чун барфи ба хун қатинамуда», «мисли гови нухшорӣ» «бурути чун сихи чайра», «бозуи мисли шер», «давидани аспҳо мисли бод», «афтидан чун девори тар», «ларзидани мисли муш», «мисли шер ғуридан», «мисли шоҳин парвоз кардан», «мисли гурги гушна», «хукранг», «саллаи чун хирғаҳи ҷўғӣ калон», «гиряи абри навбаҳор», «чун булбули дар қафас», «чун пой магас», «чун нӯли каргас», «мори печон», «садбарги чаман», «дарахти ларзон», «гуландом», «садафдил», «чашми сияҳангур», «моҳи пурнур» ва ғайра истифода намудааст:

Айвони он расидам,

Бо он **зани садафдил**.

Ў бо даре, ки буд зер,

Истода пас муқобил [21, с.127].

Дар адабиёти гуфторӣ ва навишторӣ ташбеҳҳои «сангиндил», «поқдил» бисёр истифода шудааст, аммо ташбеҳи «садафдил» офаридаи худи шоир аст. Шоир маҳбубаи «поқдил»-ро ба ташбеҳи «садафдил» ба қалам додааст.

Ё ташбеҳи «сияҳангур» дар шеърӣ шоир барои тасвири чашмони маҳбуба истифода шудааст:

Ду чашми ту гуфтам, ки **сияҳангур** аст,

Ҳарфе бизанӣчу **шаккари занбӯр** аст.

Ду минбари қаҳрамонзанони ватанам,

Дидам рӯят чун **моҳи нав пурнур** аст [21, с.368].

Дар байтҳои зерин шоир зиреҳи печидаи тавқи гулӯро «ба ҳалқаи зуннор» ва кушодани дар фасодро ба «иғвогари ҳилагар» ва аҳли насбро ба «булбули дар қафас», ки як умр орзуи раҳой, аз қафасро доранд ташбеҳ кардааст. Дар ин ташбеҳҳо зиреҳи печидаи тавқи гулӯ, ҳалқаи зуннор ва бо оху ҳасрат чон додани булбули дар қафас, ки як умр орзуи чаманро дошт ва калимаҳои мисли ва чун ёридиҳандаи монандӣ мебошанд.

Зиреҳ печида дар тавқи гулӯят,

Мисоли ҳалқаи зуннор зебо [21, с.292].

Ё дар пораи дигар, ҳолати роҳ рафтани пурмашаққаташонро аз водии Зарафшон тасвир карда, рангу рӯяшонро чунин ташбеҳ мекунад:

Боз хестему роҳ рафтем,

Ба ҳоли табоҳ рафтем.

Харобу хазон гаштем,

Мисли заъфарон гаштем [21, с.39].

Ё купруки ларзонро бадрӯ номида, тарсидани раҳгузарҳо ҳангоми гузаштан аз купруки ларзону валангорро чунин ташбеҳ медиҳад:

Вақто ки дидем ўро,

Он купруки бадрӯро,

Маҳкам аз ў тарсидем,

Чун барги бед ларзидем [21, с.39].

Аз таҳқиқи ашъори Сайд Холзода муайян гардид, ки аксари ташбеҳхоти истифода шуда, ташбеҳхоти равшан мебошанд.

Истиора дар луғат ба орият гирифтани аст. Ҳамчун истилоҳи адабӣ санъати маънавӣ буда, аз калимоти ғайриаслӣ ташаккул меёбад, ки дар тасвир миёни онҳо монандие мушоҳида гардад. Аз ин рӯ, истиораро арбоби таҳқиқ як навъи маҷоз ва қарини ташбеҳ донистанд. Аммо зикр нашудани монандшаванда онро аз ташбеҳ фарқ кунондан аст. «Истиора-қайд мекунад адабиётшинос С. Саидов, аз ташбеҳ дида муъҷазтару барҷастатар аст ва дар ифодаи эҳсосот ва тасвири ягон лавҳаи ҳаёт ва табиат беҳтарин воситаи бадеӣ маҳсуб меёбад» [96, с.60].

Санъати истиора ашъро ба ҷуз аз номи аслиаш боз бо киноя аз овардани тасвири баробар ва ё ҷузъе аз онро нишон медиҳад. Истифодаи ин санъат барои шевою дилнишин гардидани каломӣ мавзун дар ифодаи шаклу мазмуни андешаҳои шоир хидмат мекунад. Донишмандон истиораро вобаста ба моҳияти худ ба ду қисм ҷудо кардаанд:

1. Истиораи равшан. Агар соҳиби истиора сарфи назар шавад, яъне зикр наёбаду танҳо истиорашаванда мазкур гардад, онро истиораи равшан ё истиораи биттасреҳ меноманд [54, с.62].

Ҷунончи дар ин шеъри Саид Холзода Алимбекхони бераҳмро истиораомез «дузди шуму мурдор» тасвир кардааст:

Шамшеру теғ дар дасташ,

Ҳар сӯ метохт дар аспаш.

Ин дузди шуми мурдор,

Кард ҳамаро беқарор [21, с.63].

2. Истиораи пӯшида санъати маънавиест, ки нависанда баъзан, истиорашавандаро зикр накарда, ба ягон узв, хулқ, хислат ва аломатҳои онҳоро ба таври изофат ба соҳибистиораи худ мебандад [169, с.37]. Масалан, дар ибораи «гурги дузду лошӣ», «гурги дузду лошӣ» истиора аз ғоратгар ва Аҳмадхон-сардор аст, ки шоир онро бо истифода аз санъати истиора баён кардааст.

Он гурги дузди лошӣ,

Чамъ кард миру курбошй.

Барои ғорат кардан,

Зулму ҳақорат кардан [21, с.62].

Зимни баёни андешаҳо Саид Холзода аз истиора фаровон истифода бурдааст, ки ин санъат ибороту абётеро дар маъноӣ ниҳой васф мекунад, хонанда метавонад, маъниҳо ва тасвирҳои ҷолиберо ба назар дошта бошад ва таъбиротро дар андешааш нигоҳ медорад.

Тавсиф маъноӣ васф, таъриф карданро дорад. Шоир барои тасвири барҷастаи образи муайяни одамон, аз воқеа ва манзараҳои дилфиреби табиат ва қисса кардан сифатҳои хоси онро рӯйи авроқи безабон меорад. Ин тарзи тасвир тавсиф номида мешавад. Аз ҷумла, тавсифро дар луғатномаҳо муайянкунандаи бадеӣ меноманд.

Қобилияти нигорандагии Саид Холзода дар истифодаи санъати **тавсиф** комил буда, аз завқу маҳорати баланди шоир башорат медиҳад.

Тавсифҳои «дорулфунун», «фазлу камол», «чашмаи нур», «бурроӣ теғосо», «деҳи боло», «кӯҳи баланду бошукӯҳ», «кабкӣ дарӣ», «чанғали кушод», «хушрангу бӯю дебо», «муъҷизаофарин», «соҳибқирон», «булбулсифат», «анбарафшон», «муниру хуршед», «тақдиршиноси диндор», «қалби заминӯ осмон», «кишвари боғу биҳишт», «шахси бофазлу ҳунар», «оинаи фазл», «сулҳҷӯёни ҷаҳон», «фаҳри Ватан», «даври сухан», «арсаи адолат», «мурғони дарӣ», «ҷароғи дида», «нури ду чашму марҳами ҷон», «тарабу нишот», «мулки мунаввари нақӯ», «кавқабӣ ҷамол», «хубони руҳи ту», «ҷозибависол», «ҷашми сиёҳҷашм», «субҳӣ мурод», «сарбони мушфиқ», «барқӣ умр», «хубрӯёни рӯйи дунё» ва ғайра маҳсули эҷоди шоири соҳибзавқ мебошад.

Боло зи деҳи ман аст кӯҳе,

Бисёр баланду бошукӯҳе.

Вай чанғали бас кушод дорад,

Кабкони дарӣ зиёд дорад [21, с.146].

Дар абёти дигар шоир маҳбубаро бо сифати «хубони рӯйи дунё» болотар ва қудрати шамсу қамарро аз қудрати муҳаббати маҳбуба камтар медонад, ки ин тавсиф ба дараҷаи ғулув мерасад:

Хубони рӯйи дунё,

Ҳусни туро надорад.

Шамсу қамар, ки хубанд.

Пеши ту сар фароранд [21, с.163].

Дар намунаи зерин низ таърифу тавсифи маҳбубаро идома дода, лабашро лаълу забонашро ба мағзи писта баробар кардааст:

Бизад дар сина чонам гашта хаста,

Лабат лаълу забонат мағзи писта [21, с.293].

Ё дар мисоли дигар, маҳбубаро калимаи «нозукниҳол» васф мекунад:

Дигар аз дидори он **нозукниҳол,**

Дур гардидан буд низ амри муҳол [21, с.218].

Шоир раққосаи хушхиромро, ки дар сахна ҳунарнамоӣ мекунад, бо тавсифҳои «ғизолчашм», «кабӯтарвор» васф карда, онро бо мисраи ниҳой тақвият бахшидааст:

Ғизолчашм чобук меҷаҳидӣ,

Кабӯтарвор боло мепаридӣ.

Ҳаёҳуи халоиқ мешунидӣ,

Аё, эй шӯхи санъаткори зебо [21, с.293].

Ё дар байти дигар, чашмони маҳбубаро васф намуда, онро ба чашмони оҳу баробар донистааст:

Ҳарду чашмаш **чашми оҳу** менамуд,

Тоқати касро зи қалбаш мерабуд [21, с.216].

Дар байтҳои боло санъати тавсиф ба манзараорӣ, тасвирпардозӣ ва маъниофаринии шоир кӯмак кардааст. Гузашта аз ин, шоир тавассути санъати тавсиф диққати хонандаи имрӯзро бештар ба дӯстдорию эҳтироми Ватан равона месозад:

Боғи Ватани моро баҳорест,

Чаннат сафои он надорад.

Аз сайри баҳори беҳазонаш,

Хушбахтиям интиҳо надорад [21, с.313].

Шоир тасвирҳои тозае шеърро бо бардошти эҷодкорона аз ҳаёти ниёгону муосирон ба қор гирифтааст. Тавассути тахайюли шоирона гузаштаю имрӯзаи Тоҷикистони бихиштосоро як-як ба лавҳи хотир овардааст:

Варзоби азиз дорем,

Садҳо тухфаҳо дорад.

Дашту домани зебо,

Боғу меваҳо дорад [21, с.289].

Шоир дар бораи манзараҳои дилфиребу хотирмони диёри Варзоб, ки дар мисраъҳои боло зикр гардидаанд, ибрази андеша менамояд. Махсусан, дар бораи истироҳатгоҳи Хоҷа Оби Гарм, хусусиятҳои шифобахши обҳои лазизаш чунин хотираҳои дилнишин дорад:

Остонаи Хоҷа Оби Гармам,

Роҳаткадаи бисе азизам.

Обаш бувад **шифои дардам,**

Мероси давраи қадимам [21, с.332].

Саид Холзода дар шеърҳои тавсифии худ васфи меҳани азизи худро бо маҳорати баланди тасвиروفаринӣ баррасӣ намуда, ифтихор аз сарзамини бихиштосоҷаш намудааст:

Дар ҳар харобазоре,

Қардан шаҳр бунёд.

Боғу бихишт гардид,

Ҳар як диёри обод [21, с.355].

Сифатчинӣ. Барои тавсиф ва тасвири касе ё чизе ба таври болобардорӣ ё сифатҳои муносиби яқчинса барои як мавсуф пайи ҳам чида мешаванд, ин гуна санъатро санъати сифатчинӣ меноманд [155, с.170]. Сифатчинӣ дар як байт ва дар баъзе маврид дар ду байт ва дар тамоми ғазал низ меояд. Шоир дар достони

«Инқилоб» барои тасвири симои Оля ва Валя аз ин санъат чунин истифода намудааст:

Духтаронаш Олия ва Валия,

Рӯяшон бо сад рақам аз ғолия.

Ҳардушонам **қадрасида, нозанин,**

Боадаб, ширинтакаллум, маҳчабин [21, с.216].

Ташхис низ санъати маънавӣ буда, ба ҳайвонҳо, паррандагон, наботот, чамодот, чирмҳои осмонӣ ва ғайра эҳсосу хислатҳои инсонӣ нисбат дода, онҳоро дар миёни худ ва ё бо инсон ба сухан медарорад, ташхис номида мешавад [169, с.120].

Дар эҷодиёти Саид Холзода санъати шеърӣ ташхис фаровон истифода шуда, ба воситаи корбурди моҳиронааш аз ин санъат адиб ашъи бечонро «чондор» тасвир карда ва набототу ҳайвонотро ба «сухан гуфтан» водор намудааст:

Ҳар долу дарахту ҳар гиёҳе,

Дар чангалу дашту боғу роғе.

Сабза ба ту дуо бигӯяд,

«**Эй пушту паноҳи мо**» бигӯяд [21, с.146].

Дар абёти дигар низ шоир аз санъати ташхис кор гирифта, даврро ба сухан даровардааст, бо тасвири шоиронааш таъсири пурмуҳтавои шеърро афзун намудааст:

«Аз даври саодати шумо пеш,

Аз дастаки золимони бадкеш.

Доим табар ба решаам буд,

Ё арраю ё ки тешаам буд.

Месӯхт танам алоб вал-вал,

Мегашт танам сиёҳи манқал» [21, с.149].

Шоир дар шеъри зерин тавассути санъати мазкур, ки унсурҳои табиат ба худ хусусияти инсонӣ гирифтаанд, бо тасвирҳои лаҳзаҳои хотирмон, воқеияти бадеии тасвирро дар ашъораш таъмин кардааст:

Аз арраю аз табар халосам,

Аз ҳеч касе намеҳаросам.

Ҳар кас биканад зи ман яке барг,

Қонуни лениниаш диҳад марг [21, с.149].

Ё дар порчаи дигар шоир, ба хоки ватанаш мурочиат карда, таъкид намудааст, ки:

Ҳаргиз ту нагӯӣ: «**Ман ба зерам,**

Хоки қадам ҳастаму фақирам».

Мо коргарему дехқонем.

Маҳбуб чу модарат бидонем [21, с.318].

Дар маҷмуъ, шоир бо истифодаи санъати ташхис ва навъҳои он бадеияти каломашро таъмин намудааст.

Санъати бадеие, ки дар шеъри шоир нақши калидӣ бозидааст, талмеҳ мебошад. **Талмеҳ** дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯйи чизест. Агар «талмеҳ»-ро қаблан «тамлеҳ» қарор диҳем, ба маънои милҳ кардан, намакин кардан меояд, ки ин ҳам дуруст аст. Аммо дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаю афсонаҳо ва ҳоказо санъати талмеҳ номида мешавад» [54, с.108].

Саид Холзода ҳамчун шоири мардумӣ дар манзумаи дostonҳояш аз санъати талмеҳ моҳирона истифода кардааст. Талмеҳоти истифоданамудаи шоир далолат ба он мекунад, ки шоир таърихи гузаштаи халқи худро хуб медонад ва аз асотиру афсонаҳои қадимӣ хуб гоҳ аст. Шоир ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаю афсонаҳои машҳур ва бо ягон шеъри маъруфи саромандони сухан ишора намуда, ба ин восита фикри худро дар шеър вусъат ва тақвият мебахшад. Саид Холзода бо воситаи талмеҳ аз Симури афсонавӣ ёд мекунад, ки дар баландии кӯҳи Қоф зиндагӣ мекунад ва ҳар кас ки Симуриро бинад, хушбахт мешавад:

...Момои Симури ном доштаст,

Дар як замоне мақом доштаст,

Вай пардаи абр медаридаст,

Аз Қоф ба Қоф мепаридаст [21, с.316].

Дар ин шеър шоир аз афсонаҳои машҳур, ки хусусияти асотирӣ дорад, басо содаю равон қисса менамояд. Шоир хонандаи имрӯзро аз хислатҳои баландпарвоз будани ин парранда ва бо некхоҳон накӯӣ қардан ва бо бадкорон табоҳиро хос донистааст.

Тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, дар ашъори шоир санъати бадеии талмеҳ басо фаровон истифода шудааст. Шоир талмеҳоти зиёдеро ҳамчун ишора ба воқеаҳои фарҳангӣ, ба аҳли илму адаб, ба паямбарон, Худованд, Рустаму Дорову Искандар, ҳиматбаландии Ҳотаму Анӯшервони одил ва Чамшеду Кубоду Офаридун дар достони худ қисса қардаст:

Аз дину шариату паямбар,
Аз амри Худою пир дигар.
Аз зӯрии Рустами замонаш,
Дорову Сикандари чаҳонаш.
Аз ҳиммати Ҳолами чавонмард,
Гуфтан ба фитода чон фидо қард,
Аз Нушервони одил ҳамчун,
Чамшеду Кубоду Офаридун [21, с.189].

Саид Холзода тавассути ёдовар шудан аз қиссаю ривоятҳои динӣ, ақоиди фалсафии хешро нисбат ба дирӯзу имрӯзи таърих ва дар талаби васл, ошиқу маъшуқаи ноком гардидаро манзури хонандаи имрӯз гардонидаст. Ин аст, ки шоир ба дostonҳои ишқии Вомиқу Узро, Лайлӣ ва Мачнун, Юсуфу Зулайхо, Тоҳиру Зухро, Саломону Абсол ишора қардаст. Чунончи:

Вомиқу Узро ба чабалҳо шуданд,
Лайливу Мачнун ба саҳро шуданд.
Юсуфу Зулайхо, ки ба Канъони ғам,
Дар раҳи ошиқӣ кашиданд алам.
Тоҳиру Зухро ба ин гиру дор,
Дар ин биёбон чигари доғдор.
Шоҳ Салмону Абсоли пок,

Даст ба даст сӯхтӣ дар оташ чӣ бок [21, с.285]?

Дар чои дигар аз ишқи Тохиру Зуҳро ёд кардааст:

Гуфтам, ки фаҳр бошад,

Ин баҳри ошиқ охир.

Дар ёди рӯйи Зуҳро,

Қурбон шудан чу Тоҳир [21, с.124].

Ё дар чои дигар, аз номи марди рус аз достони «Хусрав ва Ширин» ёдовар мешавад. Ба василаи ёд кардани ишқи фидокоронаи Фарҳод шоир ба ду ҳадаф расиданист. Аввал, машҳур будани достони «Хусрав ва Ширин» ва баъдан, лаҳзаҳои кӯҳкании Фарҳод барои Ширин ва номурод гардидани ўро моҳирона тасвир менамояд:

Хондаам, медонам он Фарҳодро,

Он далери кӯҳкани ношодро.

Канд қалби кӯҳ баҳри дилбараш,

Лаъли Ширин шуд ба коми Хусраваш [21, с.203].

Образи Фарҳод дар осори Саид Холзода зиёд ба назар мерасад:

Фарҳод, агар ки мебуд,

Мешуд ғамаш фаромуш.

Монанди он ки Ширин,

Гар мешудаш ҳамоғуш [21, с.109].

Дар дostonҳои Саид Холзода симоҳои қаҳрамонону паҳлавонҳо мисли: Исфандиёри рӯйинтан, Искандари чаҳонгард, Рустами Дoston, Сoми Наримон ва дигарон тасвир шудааст. Шоир дар байтҳои зеринчасорату мардонагии онҳоро бо ишораю талмеҳ тавсиф кардааст, ки як навъ рӯчуи таърихӣ ва талаби замон будааст [46, с.426].

Исфандиёр, Искандар

Ё ки шерони сафдар,

Мисли Рустами Дoston,

Ва ё Сoми Наримон,

Кор надоштан ба д-ин кӯҳ,

Мурда рафтанд ба армон [21, с.77].

Ё чои дигар, аз Чамшеду Нух ёдовар шуда, образи марказиро ба ин ду шахсияти таърихӣ монанд кардааст:

Ту соҳиби мулки авчи хуршед,

Ту шоҳиди даври Нуху Чамшед [21, с.195].

Ё шоир ба маҳбубаи даврони Шуравӣ, ки зани озод асту дар кору зиндагӣ дар баробари мардон дар чамъият ёрирасон аст, мурочиат карда, ишқи озоди ӯро ба ишқи Лайлию Ширин муқоиса мекунад:

Ҳар гаҳ ки бубинамат ба он хотири шод,

Рӯзҳои қадимиям биёяд дар ёд.

Гӯям сабақи ишқ гиранд аз ману ту,

Ку Лайлию Мачнуну Ширину Фарҳод [21, с.369]?

Шоир барои қаззобтар ифода намудани ҳолати руҳии образи марказии достони «Инқилоб» - Файёз ва маҳбубааш аз ишқи Лайлӣ ва Мачнун ёд карда, онро бо лаҳзаи ҷудоии ин ду дилдода ва ба коми дил нарасидани онҳо, марги Лайлӣ ва дар сари турбати ӯ гиристании Мачнун монанд кардааст:

Аз мазор бо чашми тар берун шудам,

Ў ҳамон Лайлию ман Мачнун шудам.

Хотири ношод гаштам бар ҳарам,

Буд аммо Файзиёрам дар барам [21, с.275].

Дар баробари талмеҳоти адабӣ, ки аз осори хаттӣ ва адабиёти гуфтории тоҷик гирифта шудааст, ҳамзамон Саид Холзода бинобар тасвири ҳолати Инқилоби Октябр аз образҳои таърихӣ, амсоли Ленин, Фрунзе, Калинин, Победин, Николай ва охири намояндагони хонаводаи шоҳи Рус ёд кардааст. Дар баробари ин, ба воситаи ин талмеҳот, аз ғасби заминҳои Осиёи Миёна аз тарафи Россия ёдовар шуда, ҳамзамон Николайро аз Дорои дороён сарватмандтар тасвир кардааст:

Ҳар зӯр ба дидаи ҳарисаш,

Нопок ба тӯдаи начисаш.

Николаи зӯртар зи Доро,

Ҳам мири Ҳисор, ҳам Бухоро [21, с.197].

Дар раванди Инқилоби Октябр саҳми калидии В. И. Ленин басо бузург буд. Ин аст, ки дар осори аксари шоирони касбӣ ва халқӣ симои ӯ ба назар мерасад. Саид Холзода низ дар осораш аз саҳми В. И. Ленин дар пешрафти ҳаёти озоду ободи Шуравӣ ёд мекунад:

З-ӯ ёфт вучуд ҷумла ҳастӣ,

Дар обу ҳавою кӯҳу пастӣ,

Ленини муаззамаш ном аст,

Дар Маскваи манаш мақом аст [21, с.196].

Шоир марги доҳии муаззамро аз тири душмани номард чунин хабар медиҳад:

Сад ҳайфу ҳайф гуфтам,

Доҳии азиз мурдӣ,

Аз душмане ба паҳлӯ,

Тири разил хурдӣ [21, с.124].

Сталин идомадиҳандаи идеяҳои ленинӣ буда, барои мустаҳкам шудани пояҳои давлати Шуравӣ хизмати арзанда кардааст:

Доҳиёни ҷамъият,

Пешвоёни ҳақиқат.

Ленину Сталинҷон,

Ғамхори халқи ҷаҳон [21, с. 56].

Зимни тасвири солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз Сталину Гитлер ва дар замони осоишта аз ҷасорату қаҳрамонии Юрий Гагарин, Попович Титов, Валентина Терешкова ва дигарон ёдовар мешавад:

Дунёи ситам, дасти хиёнат бардор!

Аз халқи аламрасидаи синафигор!

Мо ибрататон карда будем Гитлера,

Бар фарқи шумо низ занем мурданивор [21, с.372].

Ё ҷои дигар, симои манфури Гитлер - вайронкунандаи ҳазорон хонаву шаҳру деҳро дар шакли гург ташбеҳ дода, аз бераҳмии ӯ ёд кардааст, ки барои хонандаи имрӯз зарурати гӯшрас кардан дорад:

Гитлери лаини мочарочӯ,

Сангиндилу морчашму бадрӯ [21, с.197].

Фатҳи кайҳон яке аз бузургтарин муваффақиятҳои одамони Шуравӣ буд, ки ин ифтихорот, яъне аввалин шуда, ба кайҳон парвоз кардани одам, яъне Юрий Гагарин шаҳрванди Шуравӣ ифтихори кулли мардуми ин ватани паҳновар буд:

Юрий Гагарин, ки вай ҷавон буд,

Оғуши Расияаш макон буд.

Дастпарвари партияи баномус,

Пайванди дилу муборизи рус [21, с.318].

Дар баробари ин ифтихорот ҷасоратеро, ки як зан – Валентина Терешкова анҷом дод, барои кулли мардуми Шуравӣ фахр буд.

Ҷодую тилисми мулки кайҳон,

Аз ҳайбати ӯ бигашт вайрон.

Титову Поповичу Комаров,

Ҳамкасбу камолашон Берегов [21, с.318].

Аз рӯйи намунаҳои шеърҳои шоир, ки дар матн овардем, маълум мешавад, ки шоир аз образи афсонаҳои халқӣ Симурғи афсонавӣ, Рустаму Доро, Искандар, Ҷамшеду Кубод, Фаридун ва дostonҳои ишқӣ-романтикӣ «Вомиқу Узро», «Лайлию Мачнун», «Юсуф ва Зулайхо», «Тоҳиру Зуҳро», «Саломону Абсол» тавассути санъати талмеҳ бо маҳорат ва ба маврид истифода намудааст, ки аз огоҳии шоир аз таърихи адабиёти классикии тоҷику форс далолатест.

Тазод санъати маънавиест ва маънии бо ҳамдигар зид будан ва бо якдигар душманӣ карданро дорад. Тазодро барои ифода намудани хислати ду нафар ё ду чизи бо ҳам мухолиф, барои ба тарзи муқоисавӣ ва ё муқобилгузорӣ тасвир намудани ягон воқеа истифода менамоянд. Ин аст, ки донишмандон Т. Зеҳнӣ,

Р.Мусулмониён, Х. Шарифов, У. Тоиров тазодро муқобила низ ном бурдаанд, чунончи:

Чунки дар дунё ҳама доранд умед,

Шом торик асту поёнаш сафед [21, с.298].

Байти зерин зиндагии пуртазоди умри одамиро бозгӯ намуда, исбот месозад, ки ҳамеша сиёҳ душмани сафедӣ аст.

Неку бади замона,

Чизе ки **пешу пас** буд.

Ҳар як **азобу роҳат**,

Дидем дидрас буд [21, с.360].

Фалсафаи зиндагӣ тавре сохта шудааст, ки бо вучуди зиддияту муҳолифат ва беадолатиҳо ҳақҳамеша ба ҳақдор ва некӣ аз болои бадӣғалаба мекунад:

Шаб рафту **боз рӯз** омад,

Саҳар офтоб баромад [21, с.51].

Шоир бо истифодаи таркибҳои муттазоди шабу рӯз, неку бад, заҳру позаҳр, азобу роҳат, пешу пас, гилро ба зар биомехт, равшану торик, шебу фароз, масту ҳушёр, ғарибу ватандор, ғаму шодӣ, гулу хор, шоҳу гадо, чӯризану олим, фақиру нотавони онрӯза соҳибмулки имрӯза ва ғайра андешаҳои худро муқобил иброз медорад ва абадиятро ҳамеша бар нестӣ ғолиб медонад:

То субҳи рӯз **шабҳо**,

Ҳар ду каме ғунудем.

Андозаю муқоиса,

Таҳқиқу баҳс намудем [21, с.351].

Ё дар ҷои дигар:

Таспи ту, ҳарорати ту бар даҳр,

Гоҳе **шакар** оварид, гаҳ **заҳр**

Гаҳ хоми заминиён аз он **пухт**,

Гаҳ кишти ҷаҳониён аз он **сӯхт** [21, с.194].

Шоир бо истифода аз санъати тазод ду давраи зиндагии худро муқоиса мекунад. «Гадои дирӯза амини мулку ҷо» гардидааст:

Даври сухану сухан аз онам,

Ҳар азм кунам, агар тавонам.

Онрӯза **факири нонгадоям**,

Имрӯза **амини мулку чоям** [21, с.348].

Ё дар мисоли дигар:

Заринкамарону тоҷдорон,

Дидӣ ба мисоли муру морон.

Таспи ту, ҳарорати ту бар даҳр,

Гоҳе **шакар** оварид, гаҳ **заҳр** [21, с.194].

Таҳқиқот нишон дод, ки дар эҷодиёти С. Холзода санъати тазод мавқеи сазоворро доро мебошад, адиб матлаби эҷодии хешро бо муқобилгузорию муқоисаҳо ва бадеияти баланд ифшо намудааст, ки хеле хотирмон аст.

Санъати суолу ҷавоб низ мисли дигар санъатҳои маънавӣ дар назм барои равшану возеҳ ва муъҷаз ифода сохтани матлаб хизмат намуда, шаклҳои гуногун дорад. Дар эҷодиёти Саид Холзода санъати суолу ҷавоб мавқеи зиёд дошта, он барои ифодаи ҳолати руҳию вазъи қаҳрамонони ғиной, эҳсосу андеша, дарку биниш ва амалиёту изтироботи ботинии онҳо дар қолибҳои гуногуни шеърӣ, аз ҷумла маснавӣ истифода мешавад:

Гуфтам: «Эй моҳи навам дидаи ман бар ёди ту»,

Гуфт: «Бар ман он санам ҷонам фидои номи ту».

Гуфтамаш: «Авлоди хубон ин қадар зебой ту»,

Ё задӣ аз мушқу аттор тар намудӣ дасту рӯ.

Сӯи ман кард ӯ назар бо ишваҳои дилбарӣ,

Гуфт: «Ҷонам садқаат, имшаб маро ту дар барӣ» [21, с.314].

Дар ин маснавӣ шоир дар баробари истифодаи дигар санъатҳои шеърӣ **санъати суолу ҷавобро** низ ба мавқеи истифода намуда, тавассути муқоламаи дилдодагон ишқи поқу муҳаббати ҳақиқӣ, дӯстдорӣҳои беолоиш ва қолибҳои бегаҳро тараннум менамояд:

Гуфтам, ки: «Чӣ гуна чой бошад?»,

Гуфто: «Санаторияст медон».

Гуфтам: «Кӣ дар ин мақом дорад?»),

Ў гуфт, ки «Дардмандон»

Гуфтанд, ки: «Шифохонаи беш,

Дар шаҳр магар кифояш нест»

Гуфто: «Магар будӣ дар он чо»,

Гуфтам: «Бале будам ду чандон».

Гуфто «Зи чизе дидаи хеш,

Як нақл бикун барои моён».

Гуфтам: «Кам аст одамизод»,

Дар умр касал нагашта боре [21, с.336].

Шаклҳои истифодаи санъати суолу ҷавоб дар ашъори Саид Холзода гуногун мебошад, дар мисраи аввали шеър шоир суолгузории худро ба маъшуқа ва дар мисраи дуюм посухи маъшуқаро ифода мекунад. Ҳамин ҳолат, дар мисраҳои дигар такрор гардида, маҳорати баланди нигорандагии шоир тавассути истифодаи санъати суолу ҷавоб дар тасвири эҳсосоти пурғалаёни қалби пурҷӯши ҷавонон хеле хунармандона ба ҷилва омадааст.

Киноя – санъати маънавиест, ки дар луғат ба маънои пӯшида сухан гуфтан омадааст, ки онро эҷодкор ё шоир бо мақсади муайян истифода намудани сухани ширин ва дар айни замон, пӯшидаву рамзнок мегардонад [56, с.118]. Чунончи, шоир дар ин байтҳо машаққати роҳи дарозу пурхатари қад-қадӣ дарёи Зарафшон омадаи худ ва аҳли оилашонро дар достони «Ду ҳаёт» тасвир карда, машаққати шабро ба зӯр рӯз карданаширо кинояомезона «Ситора ҳисоб кардем» - мегӯяд:

...Дуотеба сар кардем,

Харамонро ҷар кардем.

Ҷуллу ҷигелҳомонро

Маҷбур тори сар кардем...

...Шаб дар он чо хоб кардем,

Ду мурға кабоб кардем.

Аз даҳшати хунукӣ

Ситора ҳисоб кардем [21, с.38].

Шоир зимни баёни бузургии бунёдгузори шаҳри Москва Юрий Долгорукий кинояomezона ўро «**марди бедарак нест**» - мегӯяд, яъне ўро марди кордон ва ободкор тасвир мекунад:

Таърихро дӯст дорӣ,
Бинвис, ҳадису бишнава.

Ин марди бедарак нест,
Асосгузори Маскав [21, с.118].

Шоир мудирони анборро кинояomezона «калламушони дукон» меномад:
Аз дасти ин хел дуздон,

Калламушони дукон [21, с.307].

Дар замони Шуравӣ дар маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» бештар шеърҳои ҳаҷвӣ ба табъ мерасид. Шоир мудирони райпо (мудирони маркази савдои ноҳия - Н.С.Ш.)- ро кинояomezона «муши дупо» меномад, ки «назираш ҳатто дар анбори деҳқон» дида намешавад:

Дар худи райони мо,
Ҳаст **як мудирони райпо.**

Ин хел як муши дупо,
Дар анбори деҳқон не [21, с.306].

Мудирони анбор, ки шоир кинояomezона «чиғилдонашро пур» тасвир мекунад, парвои мардуми бечора ва арзу шикоятҳои онҳо надорад. Аз ин рӯ, дар вақти корӣ дар чойхонаи маркази ноҳия бедонабозӣ карда менишинад, зеро дар киссаш маблағи зарурӣ ва дар хонааш орду оби фаровон дорад:

Набошад мисли ӯ бедонабозе назди чойхона,
Чӣ парвои касе дорад, **чиғилдони ҳудаш пур шуд** [21, с.291].

Шоир душманони замони Шуравиро ба мурғи «шикастаминқор» шабех карда, кинояomezона онҳоро чунин тасвир кардааст:

Мурғи шикастаминқор,
Ағёр – душмани мост [21, с.101].

Тавре ки мебинем, шоир аз санъати киноя хеле олий истифода бурда, бадеияти суҳанро таъмин намудааст.

Муболиға санъати маънавиест, ки нависанда чизи тасвиршударо аз будаш зиёд нишон медиҳад. Дар луғат ба маънои аз ҳад гузаштан ва кӯшиши зиёдеро ба қор бурдан тавзеҳ шудааст. Саид Холзода ин санъатро дар шеърӯ дӯстон ва манзӯмаву мактубҳои манзӯмаш фаровон истифода намудааст. Масалан, барои тасвири паҳлавонии Бойков ном шахс аз муболиға истифода намудааст:

Як Бойкови баҳодур,

Кӯҳа ларзонд гуро-гур... [21, с.79].

Ва:

Сангҳои саҳти хора,

Мегаштанд пора-пора [21, с.80].

Шоир муҳорибаи мардумро бар зидди бедодгарон тасвир намуда, мурдаи зиёди душманро ба қаҳдарза муболиға кардааст:

Осмони ҳасм аз он дар ларза шуд,

Мурдаи душман чун қаҳдарза шуд [21, с.262].

Ё марги онҳоро ба мисли реғи зиёд тасвир намудааст:

Қатл он соне сипоҳу бег шуд,

Мурдашон дар дашт мисли реғ шуд [21, с.261].

Шоир зимни тасвири Пётри 1 қувваи ободкорӣ ва сиёсату қордонии ӯро муболиғаомез чунин тасвир кардааст:

Зури фавқулоддаро доро будааст,

Мум гӯё бар қафаш хоро будааст.

Наъли аспонро пачақ қарда ба даст,

Мушт мезад, филро фарқ мешикаст [21, с.228].

Шоир ҳарбу зарби инқилобчиёнро бо сарвариини Фрунзе, мисли зарбаи қонқоҳ ба «тӯдаи гурғон» тасвир қарда, қувваи онҳоро мисли «кӯҳ» тасвир қардааст:

Бар сари моён **Фурунзе ҳамчу кӯҳ,**

Буд зӯру қуввати ҳар як гурӯҳ...

Боз хуршеди фурӯзон мо шудем,

Шерри даррон, барқи сӯзон мо шудем [21, с.261].

Ё дар чойи дигар:

Ҳар гаҳе мерафт аз тӯпҳо садо,

Дашту кӯҳ ларзида бар сӯи само.

Тир ҳар чое, ки рафта мефитод,

Кӯҳ ҳам мебуд, ба таркиш мениҳод [21, с.261].

Тавре ки мебинем, шоир бо истифода аз санъати муболиға фикрҳояшро равшантар ифода кардааст.

Ирсоли масал яке аз санъатҳои маънивиест, ки тавассути он шоир барои истифодаи тақвияти даъвои худ баъзан, аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалиёти ҳаёти шахсӣ мисолҳо мегирад. Саид Холзода аз мақоли халқии «Замин саҳт - осмон баланд» истифода карда, ҳолати камбағалию нодории мардумро дар солҳои авали Ҳокимияти Шуравӣ дар Сталинобод тасвир намудааст:

Душанбе буд он рӯзҳо,

Ҷои ҷамъи амалдор.

Савдогару руҳонӣ,

Шахсони мардумозор...

Замоне қавс дарояд,

Камбағал ҷазир мешуд.

Ғами лучӣ, гушнағӣ,

Онро гулӯгир мешуд.

Осмон баланд замин саҳт,

Монанди санги хора... [21, с.185].

Ё мақоли халқии «**Ятим нон хӯрад, биниаш хун мешавад**»-ро шоир дар тасвири образи марказӣ ба ҷо истифода намудааст:

Гуфтан «Ятим нонро,

Сӯи даҳон бибурда.

Хун омад аз димоғаш,

Онро ханӯз нахӯрда» [21, с.178].

Ё мақоли «**Ҳар ки бад кунад, бад бинад**»-ро шоир мазмунан истифода карда, онро дар шакли «**Ситам, насиби ситамгар мешавад**» овардааст:

Падар пас дар банди андеша шуд,

«Ситам, - гуфт насиби ситампеша шуд» [21, с.162].

Ҳамин тарик, суҳанпардозӣ ва тасвиروفаринии Саид Холзода муваффақона буда, шоир тавонистааст, андешаҳои хешро ҷаззобу дилкаш ба қалам диҳад. Ин ҳунари шоир дар миёни шоирони дигари халқии ҳамин давра назаррас аст.

Лаффу нашр дар луғат ба маънои «ғун кардану густурдан» шарҳ ёфтааст. Ин санъати маънавиест, ки эҷодкор фикру андешаи худро дар мисраи аввали номбурда, дар мисраи баъдӣ, онро пайдар пай тавзеҳ медиҳад. Чунончи, дар байти зерин ибораи «рӯзи сиёҳ» омадааст:

Албатта **рӯзи сиёҳ,**

Дарду ғаму ранҷу оҳ [21, с.64].

Шоир аз ин санъат, дар тамоми осораи фаровон истифода намудааст. Масалан:

Гарчи ман он солҳо **қӯдак будам,**

Зираку хушёру гапчинак будам [21, с.200].

Чунончи маълум мегардад, санъати мазкурро низ шоир дар тавзеҳи афкораш ба қор бурдааст.

Санъати шумор аз он иборат аст, ки шоир дар пораҳои шеърӣ худ барои латофату назакати суҳани худ чанд чизро танҳо-танҳо мешумораду баъд ҳамаро як-як ба тафсир эзоҳ медиҳад. Масалан, дар достони «Саргузашти ҷабрида» аз рӯзгори тоқатфарсои худ дар замони амирӣ нақл мекунад, ки барои баёни ин рӯзгори талхи ӯ санъати шумор ба маврид истифода шудааст:

Рӯзу шабу солу соати моҳ,

Бигзашту бирафт шаш ба панҷоҳ.

Водии ҳаёт тай намудам,

Ман сайри канори вай намудам [21, с.187].

Шоир барои ҷаззобияти тасвири рӯзгори Файёз аз санъати шумор истифода намудааст:

Қисса кӯтахрӯзи **нурдаҳ** даргузашт,

Рӯзи бистум баъди он ки соя гашт [21, с.213].

Чамъу тақсим. Шоир дар санъати чамъу тақсим чизҳоро ба як маънӣ чамъ мекунад ва баъдан, онро тақсим менамояд. Дар достони тамсилии «Чоҳкан зери чоҳ», ки шоир аз «Чавомеъ-ул-ҳикоёт»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ илҳом гирифта, фақат номи образҳо ва ҷараёни достонро ба таври худ офаридааст, санъати чамъу тақсими истифода кардааст:

Табиат бидода ба **ӯ се писар,**

Шудан ҳар кадоме ба фикри дигар.

Нахустинашон Сулҳ, Фитна дуюм,

Ба олам шуда **Чанг** номи **сеюм** [21, с.156].

Аз баррасии мавқеи санъатҳои маънавӣ дар шеърҳои манзума, сурудҳои тарона ва силсилаи достонҳои Саид Ҳолзода маълум гардид, ки ӯ дар осораш аз ҳама навҳои санъатҳои маънавӣ: ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф, тазод, муболиға, лаффу нашр, санъати шумор, чамъу тақсим ва ғайра огоҳона ва бамаврид истифода намуда, ба шеърҳои манзума ва достонҳояш ҷилои тоза ва хусну зебӣ бахшидааст. Офаридаҳояш равану хотирмон ва вирди забони ҳаводорони шеъри номи форсии тоҷикӣ шудаанд.

3.2. Корбурди санъатҳои лафзӣ дар ашъори шеърӣ шоир

Санъатҳои лафзӣ бештар аз калимабозиҳои адабӣ иборат буда, онро тафаннуоти адабӣ ва дилхушиҳои шеърӣ низ меноманд [154, с.25]. Як қисми каломҳои санъатҳои лафзӣ ба алифбои арабӣ махсус буда, онҳоро ба хати имрӯза эзоҳ додан мушкил аст.

Аз ҷумлаи санъатҳои лафзӣ иштиқоқ аст, ки дар ашъори Саид Холзода зиёд ба кор рафтааст. **Иштиқоқ** дар луғат ба маънои шикоятан, шикастан низ мебошад. Дар истилоҳ санъатест, ки нависанда якчанд калима зикр менамояд, ки онҳо дар сухан гуфтан ба ҳам наздик, ё ин ки ҳамаи калимаҳо аз як реша гирифта шудаанд. Баъзе санъатшиносони мо онро санъати чудоғона нашуморида, яке аз санъатҳои таҷниси хат ҳисобидаанд, ки қобили қабул нест. Зеро ҳамаи он вижагӣ, ки як санъати бадеӣ дорост, иштиқоқ онро дорад. Иштиқоқ дар илми морфология маънои калимасозиро дорад, чунки махсусияти аслии он дар калимасозӣ зухур ёфтааст, ки намунаи онро дар байти зайл мебинем:

Ҳочисодик ном як бой,

Соҳибмулку соҳибҷой [21, с.41].

Тавре ки мебинем, шоир дар ин ҷо калимаҳои «соҳибмулк», «соҳибҷой»-ро аз як реша гирифтааст, ки бо «сод» навишта шудаанду аз иштиқоқ падида омадаанд.

Ё дар байти дигар, калимаҳои «валло», «билло» ва «чилва», «ҷавлон» аз як реша буда, илова барин аз хусуси ҳуруф, яъне ҳамсадоҳо ҳамранганд:

Дигар дар кӯҳи Мулло,

Нест ҷои **валло-билло** [21, с.71].

Иштиқоқ ду навъ мешавад: якум калимаҳои аз як реша гирифташуда, дуюм калимаҳои алоҳидарешае, ки таркиби овозиашон ба ҳам наздику монанданд.

Мисол, барои навъи якуми иштиқоқ:

Торикии шаби тор,

Дар дидаам наметофт.

Як лаҳза аз тапидан,

Таскин дилам намеёфт [21, с.107].

Шоир дар дигар чо вижагиҳои торикӣ ва «тор»-ро, ки моҳиятан аз як решаанд, иштиқоқ намуда, фикрашро баён кардааст. Дар байти баъдӣ бошад, вожаҳои «дилу дилписандӣ»-ро иштиқоқ намудааст, ки қолиб мебошад.

Ҳар як бинош мебурд,

Дилро ба **дилписандӣ** [21, с.110].

Навъи дигари иштиқоқ, ки аз ҳамоҳангию ҳамшаклии вожаҳо падида омадааст, дар ашъори шоир ба назар расид. Чунончи вай калимаҳои «малол ва шикоят»-ро чун калиди шеърш ба кор бурдааст, дар айни ҳол намунаи барҷастаи иштиқоқи мавриди назари мо низ ҳаст:

Гаштаю баргашта мисол оварам,

Бар дили хонанда малол оварам [21, с.278].

Дар ин чо иштиқоқ навъи малол низ вучуд дорад, ки дар вожаҳои гаштаю баргашта акс ёфтааст. Дар маҷмӯъ, иштиқоқ дар ашъори шоир мавқеи назаррас дошта, он барои таъкидиҳои соҳибсӯхан, равшантар баён шудани фикраш, танаввуи калимаҳо, аз мушкилии вожабӣ ҳалос шудан ва ниҳоят хушоҳангии калима ва таъмини бадеияти он ба кор рафтааст.

Мураддаф як намуди санъати илтизом аст. Калима, таркиб ва ибораҳои, ки гоҳе баъд аз қофия калима ё калимае чанд такрор меёбад, онро радиф меноманд. Ин санъат махсуси шеъри форсӣ-тоҷикӣ аст ва дар шеъри араб дида намешавад, магар касе, ки ба тариқи такаллуф ва тақлиди шеъри форсӣ тоҷикӣ шеър гӯяд. Аксари шеъри форсӣ-тоҷикӣ бо радиф гуфта мешавад [96, с.108].

Дар достони «Ду ҳаёт» Саид Холзода радифро бо номи мураддаф дар калимаҳои **мекардем, кард, нест** истифода намудааст:

Зиндагонӣ **мекардем,**

Подабонӣ **мекардем** [21, с.37].

Нишасту боз фикр **кард,**

Як чанд сухан зикр **кард** [21, с.37].

Чуз даври худам дигар **шафак** нест,

Чуз васфи хушаш маро **сабак** нест [21, с.188].

Дар байти боло санъати такрор дар аввал омадааст, ки ин бо калимаи «**чуз**» ифода ёфтааст:

Тарсеъ дар луғат гавҳар ба ришта кашидан аст, вале дар истилоҳ санъати лафзиест, ки калимаҳои мисраи якум ва дуюмро дар сурати мутавозӣ дар як шаклу қолаб чидан мебошад [96, с.105].

Тарсеъ дар ашъори Саид Холзода хеле зиёд ба қор рафтааст. Ба абёти зайл тавачҷух мекунем:

Агар шаб шавад **торик**,

Аҷал мешавад **наздик** [21, с.47].

Нанги маро даст **гиран**,

Ҷанги маро сахт **баран** [21, с.59].

Панди туро **пазирам**,

Ҳарфи туро **гузорам** [21, с.168].

Дар ғами ақраб**очудо** мегирист,

Дар ғами мулку **ҷочудо** мегирист [21, с.279].

Ё ки писар будӣ, **падар** кофтӣ,

Ё ки падар будӣ, **писар** кофтӣ [21, с.282].

Тифл ба гаҳ**вора**чудо мурда буд,

Модари беч**ора**чудо мурда буд [21, с.283].

Дар ин шаш байти мазкур ҳамаи калимаҳо дар як шаклу қолаб буда, комилан мутавозианд ва дар ин ҷо боз гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи калимаҳои

ин байтҳо ба ҳам ҳамқофияанд: **торик-наздик, гиран-баран, пазирам-гузорам, бо - чо, вора-чора, падар-писар.** «Ин гуна ҳамвазну ҳамшакл ва мутавозӣ омадани калимаҳои ду ё чанд мисраъ санъати тарсеъ ном дорад [96, с.106]».

Зуқофиятайн (дуқофия) як санъати лафзиест, ки Саид Холзода дар ашъори худ фаровон истифода намудааст. Чунончи дар байти зайл шоир дар як байт ду қофияи муқайядро ба кор андохта, ҳолати иҷтимоии рӯзгори хешро дар давраи аввали барқарор гаштани ҳокимияти Шуравӣ ба ёд овардааст:

Серӣ надод **нону об,**

Гаштем **хазону хароб** [21, с.48].

Дар ин чо қофия дар калимаҳои «нону хазон» ва «обу хароб» чой гирифтааст. Дар чуфти аввал чузъи «-он» ва дар чуфти дуюм чузъи «-об» решаи қофия мебошанд. Ҳарфҳои «н» ва «б» равию муқайяд ва садоноки дарози «о» дар ҳар ду чузв «о» ридфи муфрад мебошад.

Дар байти дигар, шоир аз «хайру саховат» ёд карда, барои ифодаи фикраш ва хушоҳангии ҳолати худ аз ду қофияи нодир истифода кардааст:

Эҳсону **кармати каримон,**

Ҳам хайру **саховати надимон** [21, с.189].

Қофияи якум дар чузвҳои « - омаду - оват» ва қофияи дигар дар чузви « - имон» мушаххас шудааст. Дар чузви аввал «о» - таъсис, «м» ва «в» дахил, «а» ишбоъ ва «м»-равии муқайяд, дар чузви баъдӣ: «и»-ридфи муфрад, «м»-равии мутлақ, «а»- васл ва «н» хуруҷ мебошад.

Дар ашъори шоир, ба навъи мушахас дучор омадем, ки дар онҳо на ду қофия, балки зиёда аз он ба кор рафтааст, аз ҷумла:

Зуд **Захар** аз чои худ **озодчад,**

Бар саломаш сӯи ӯ **бикшоддад** [21, с.210].

Чунонки мебинем, дар ин байт се қофия дар калимаҳои «Захару бар», «озоду бикшод», «чаду даст» чой гирифтааст. Дар чуфти якум, чузъи «-ар», «о» - тавҷеҳ, «р» - равӣ, дар чуфти дуюм, чузви «-од», «о» - ридфи муфрад ва

«д» - равии муқайяд ва дар чуфти сеюм, чузви «-аст», «а» ҳаҷв «с» қайд ва «т» - равӣ мебошад.

Ҳамаи ин аз хунари суханофаринии шоир шаҳодат медиҳад.

Занаш он чо **дав-дав** кард,

Мисли гурба **мав-мав** кард [21, с.50].

Дар ин байткалимаҳои «дав-дав» ва калимаҳои «мав-мав» ҳамқофияанд ва ҳам санъати такрор мебошанд. Шоир дар ин байт низ аз ду санъати лафзӣ яке санъати зуқофиятайн ва дигаре, санъати такрор истифода кардааст.

Санъати такрор. Шоир дар эҷоди шеър кӯшиш мекунад, ки шеъраш боз ҳам сарехтар ва равшантар гардад. Ба ин маънӣ, ӯ калимаю таркибе ва ё ибораҳоеро интихоб менамояд, ки фикри асосӣ бо он беҳтар зоҳир гардад. Ин калимаю ибораҳо гаштаю баргашта такрор меёбанд. Такроршудани калимаҳо боиси пурқувват гардидани мисраъҳои шеърӣ мегардад. Дар байтҳои зерин аз санъати такрор кор гирифта шудааст ва бо тарзу намудҳои мухталиф дар авзони гуногуни шеърӣ, чунончи: дар ин байти шеърӣ калимаҳои «баъзе» дар аввали мисраъҳо омадаанд:

Баъзе аз бому аз дар,

Баъзе зи ҳар сари чар [21, с.78].

а) калимае, ки дар аввали мисраъ омадааст, дар охири мисраъ низ меояд:

Чарро нагӯяд ӯ **чар**,

Чӯйро нагуфта **чӯйбор**.

Ҳар чо ки об бинад,

Дар хандақ аст ё ғор [21, с.181].

б) калимае, ки дар миёни мисраи якум омадааст, боз дар миёни мисраи дуюм такрор шуда омадааст. Боз дар ҳамин байти шеъри ду калимаи «шир-шир» дар мисраи дуюм такрор шуда омадааст:

Мерасид бар гӯш **садои** чонварон,

Ҳам **садою шир-шири** оби равон [21, с.209].

в) калимае, ки дар мобайни мисраъ омадааст, дар аввали мисраъ низ меояд:

Ҳамин оташ **забон** мезад,

Забон бар ҷисму ҷон мезад [21, с. 289].

г) ду калимаи монанд дар як мисраъ такрор шуда омадааст:

Дехқони **сухан - сухан** ба нома,

Чун гавҳари дона-дона кардӣ [21, с.296].

ғ) ду калимаи монанд дар ҳарду мисраъ дар мобайн омадааст:

Гашта чудо аз **падари** меҳрубон,

Аз **падаре**, ки додашон обу нон [21, с.282].

ё дар байти дигар

Имрӯза бихишти ман Душанбе бошад,

Аз ҷони **ширин** бароям беҳ бошад.

Сарчашмаи бахту умри **ширину** ҳаёт,

Бар **мардуми** шаҳру **мардуми** деҳ бошад [21, с.374].

д) калимаҳо дар мисраи аввал пайи ҳам такрор шуда омадаанд:

Ялалию ялалию ялалию ялало,

Нест мисли мудирӣ анбор дар дуздӣ бало [21, с.312].

Дар камар шамшер, дар китфам **камон,**

Дарбари сардор гардидам **равон** [21, с.277].

Дар ин ҷо шоир аз санъати зуқофиятайн бо калимаҳои «мар, бар», «камон, равон» ва аз санъати такрор бо калимаҳои «дар, дар» моҳирона истифода кардааст.

Санъати ҳочиб. Ҳочиб гоҳе дар миёни ду қофия калимаи қофияшаванда калимаи дигаре даромада бошад, онро ҳочиб (пардарор) меноманд [96, с.110].

Дар гашти ҳамин **қадар** замона,

Аз ҷумлаи он **қадар** фасона [21, с.190].

Дар байти мазкур калимаи «қадар», ки дар байни қофияҳо такрор ҳочиб мебошад.

Гаҳ кашолугаҳ молон,

Гаҳғалтонугаҳ хезон [21, с.46].

Дар ин байт, қофияҳои аввал «**гаҳ**» ҳамчун ҳоҷиб такрор шуда омадааст ва боз санъати зуқофиятайн ҷузви «**олу ону**» ва ҷузви «**ону он**» дар калимоти «**кашолону ғалтон**» ва «**молону хезон**» ва санъати такрор «**гаҳ, гаҳ**» оварда шудааст. Пас маълум мешавад, ки Саид Холзода дар ин байти худ аз се санъати лафзӣ истифода кардааст.

Ман сайри баҳори **ӯ намудам**,

Як шаб ба канори **ӯ ғунудам** [21, с.147].

Дар байти зерин бошад, қофияҳои аввал «**баҳору канор**» ва қофияҳои охир «**намудам, ғунудам**» калимаи «**ӯ**» ҳамчун ҳоҷиб ба қор рафтааст. Дар ин байт боз санъати зуқофиятайн «**намудам**» ва «**ғунудам**» оварда шудааст.

Ҳашв. Ҳашв дар луғат чизест, ки бо он чизи дигарро пур мекунад, масалан, пур қардани болин бо пахта. Вале дар адабиёт гапи барзиёдро ҳашв мегӯянд [54, с.193]. Нависанда ё шоир дар навиштани байт, асарҳои бадеӣ ва ё каломии насрӣ баъзе калима ва ибораҳои барзиёд чун гиреҳ пайдо мешаванд. Шоир ба навиштани мазмуни асар ё байт шуруъ мекунад ва пеш аз анҷом ёфтани суханаш калима ва ибораҳои меоварад, ки дар сурати зикр нақардани он ҳам мазмун тамом мешавад ва эҳтиёҷ ба он намонад. Дар ин байти зерин калимаи «додарак» ҳашв аст, аммо ҳашви малех, он ки онро аз шеър ҷудо қардан мумкин нест:

Шӯҳӣ қардам, **додарак**, шӯҳӣ бидон,

Майл агар дорӣ маро шав меҳмон [21, с.215].

Ҳашви малех он аст, ки сабаби ҳусни калом, боиси раванқ ва малоҳати сухан мешавад ва маъниро боз ҳам нозуктару балеғтар мегардонад [54, с.194].

Далолатгар, **тӯй эй дил**, ба қорам,

Тӯй таъби зарифу мушқборам [21, с.344].

Дар ин байт дар мисраи якум, ифодаи «**тӯй эй дил**» ибораи **ҷонишинӣ** мебошад.

Илоҳӣ хун шавӣ, **эй дил**, ту охир,

Чаро қардӣ маро ошӯфтахотир [21, с.344].

Дар ин байт дар мисраи якум, «эй дил» ибораи **исмӣ** мебошад. Дар мисраи дуюми байт, «Чаро кардӣ маро ошуфтахотир» нидо шуда омадааст.

Ҳашви миёна он аст, ки овардани калимаи муътариза, агарчи нисбат ба сухани аслий барзиёд афтодааст, дар салосати байт зарар намерасонад, будан ва набудани он баробар мебошад [54, с.196]. Дар ин байт ибораи «эй **роҳбарон**» ҳашви миёна аст:

Навиштам бар шумо, **эй роҳбарон**, ҳамин арза,

Тараҳҳум кун, намо тавфику аҳамият ба ин арза [21, с.291].

Муламмаъ дар луғат ба маънии «омехташуда ва рангоранг гардида» омадааст. Дар истилоҳи адабиётшиносӣ санъати лафзиест, ки эҷодкорро ба чандзабонӣ водор месозад. Дар натиҷа шоир мисраеро бо забони тоҷикӣ ё бо забони ўзбекӣ ва байтеро бо забони арабӣ ва байтеро ба тоҷикӣ менависад. Дар байтҳои зерини худ Саид Холзода санъати мазкурро, ки ба забони тоҷикию ўзбекӣ навиштааст, гувоҳи андешаҳои болост:

Арзу ҳолим **ушбу даргоҳинга келтирдим Ғанӣ,**

Барчаданҳимматбаланду меҳрубон севди сани.

Ўйладим шад айласан мен хастаи Холзодани,

Лутфу эҳсонинг қанӣ, идбору одобинг қанӣ [21, с.357]?

Арза ёздум ноз билан, дар қоғазӣ тумтумтуроқ,

Вай баландтар буд, дар мазмун зи кӯҳи Фанфароқ.

Тахта гуфтӣ дар Сибир, шифр дар заводи Гумбулоқ,

Арзаи ман дар амал беоқубат монду мазоқ [21, с.357].

Бе касу бе ошно, бечора дурман **бир ғариб,**

Чархи маккори фалак келтурди мундай **айланиб.**

Боракан тақдирға, нону намакқилган **насиб,**

Мунча иззо чекмас эдим мен эликбешга **кириб** [21, с.357].

Тачниси том он аст, ки ду калимаи ҳамчинс, ки ҳам дар талаффуз ва ҳам дар навишт якхелаанд, вале ҳар кадом маънои дигаре доранд, зикр ёфтааст [54, с.128].

Бар охири худ расид шаб ҳам,

Бар доманаш сабза рехт шабнам [21, с.154].

Тачнис дар ин байт калимаи «шаб» буда, дар байти аввал ҳадафи шоир фаро расидани шаб аст, дар байти дуюм, он ба маъни шабнам рехтан омадааст. Шоир дар ин байти боло аз чор санъати лафзӣ-санъати тачнис, санъати иштиқоқ, санъати такрор, санъати мураддаф истифода намудааст.

Аз корбурди санъатҳои лафзӣ дар шеъри Саид Холзода маълум гардид, ки ӯ аз санъатҳои иштиқоқ, мураддаф, тарсеъ, зуқофиятайн, такрор, хоҷиб, ҳашв, ҳашви миёна, ҳашви малех, муламмаъ, тачниси том хеле огоҳона ва хунармандона истифода бурдааст.

3.3. Забон ва сабки баёни шоир

Дар осори бадеи воситаи офариниши образ, тасвири воқеоту ҳолат забон мебошад. Покизагиву ғановатмандӣ ва хусну матонати забони адабӣ, ба сиҳҳатии сохти чомеа ва пухтагии сиёсати он дар марҳилаи конкрет, таърихи адабиёти зинда, ҳамчунин дараҷаи иқтисодию иҷтимоии давр саҳт вобаста мебошад. Ба воситаи забон дар асари бадеи образ офарида мешавад.

Дар замони Шуравӣ дар таркиби забони осори бадеи аввал бештар калимаҳои русӣ ворид шудаанд [143, с.11]. Шоирони касбӣ ва шоирони мардумӣ бештар дар осори худ аз ин калимаҳо истифода кардаанд. Саид Холзода ҳам зимни тасвири ҳаёти замони Шуравӣ аз калимаҳои маъмули русӣ дар осораш фаровон истифода намудааст. А. Н. Болдирев зимни баёни андешаҳои хеш дар масъалаи забони дostonҳои халқӣ, бахусус «Гуруғлӣ» таъкид мекунад, ки: «забони асар ба забони гуфтугӯиҳои ҳамон муҳите, ки дoston ба вучуд омада ва аз насл ба насл гузаштааст, ҷавоб медиҳад» [43, с.36].

Дар таркиби осори Саид Холзода вобаста ба мавзӯи мавриди назар як силсила калимаҳои маъмули русӣ аз қабилҳои санатория, вожати(й), стансия, актив, плон, сводка, бухгалтер, акт, ферма, кооператив, фабрика, такси, терелейбус, бригада, дела, счёт, пенса, митинг, райкомкомсомол, каминдант, победа, командир, союз, журнал, бос, комиссар, полк, пулемёт, комендант, округ, хорошо, блокнот, отдых, давай, сигнал, Ленинский гора, астанофка, искамон (скамейка), трамвай, небыли, фамилий, лифт, начальник, червон, фактур, эшелон, акуп, шикаф, перрон, аржиной, афчарка, мандот, саршайка ва ғайра дар шакли аслии ва қисман бо тағйири фонетикӣ ба назар мерасад:

Баъд аз ду соати рӯз,

Дар Масчоҳ сар кард урус... [21, с.71].

Арзам шунав, -гуфт Умед,

Эй, муҳтарам начальник [21, с.81].

Девору дар сано дод,
Аз наъраи **трамвай** [21, с.128].

Поям зи дар хато шуд,
Дар **искамон** нишастам [21, с.131].

Сигнал ба фазо баланд гардид,
Табъам ба мисоли қанд гардид [21, с.155].

Гуфт: «Гӯ, исми шарифатро ки кист?»
-Гуфтамаш: «**Ў** дар **блокноте** навишт» [21, с.235].

Бар забони русӣ кам кас буд шинос,
«**Хорошо**» медонистанду халос [21, с.240].

Хонд **ӯ** **командиронро** назди хеш,
Баҳри бурдан ҳам **камиссар** чора ҷуст [21, с.258].

Победин ҳам дар Бухоро баъд аз он,
Шуд **камандири** калони **гарнизон** [21, с.266].

Дар талоши Иди Май мардум ҳама,
Доштан **метинг** ҳар ҷо замзама [21, с.276].

Аз ҷумла, дар шеърӯ дostonҳои Саид Холзода калимаҳои счёту пенса, дела, терелейбус, фабрик, кооператив, бухгалтер, активанд, бригада, стансияи Луна, санатория, нони аржиной, перрон, баз, фактур, червон, восход зиёд ба кор рафтааст. Сабаб дар он аст, ки шеърӯ, манзумаю дostonҳои шоир Саид Холзода асосан, охири солҳои пас аз ҷанг ва дар давоми солҳои 50-90-уми садаи ХХ таълиф ёфтаанд, бинобар ин, калимаҳои забони русӣ, ки дар боло ишора намудем, дар шакли талаффузи тоҷикиашон истифода шудаанд. Аз

тарафи дигар, як силсила дostonҳои шоир воқеаву ҳодисаеро ба тасвир
кашидааст, ки дар қаламрави Россия иштироки инқилобчиёни рус, ашхоси
таърихӣ, мисли Фрунзе, Победин, Куйбишев, Иван, Степан (Испетан) ва
кӯмаки онҳо ба инқилобчиёни тоҷик, дар симои персонажи асосии достони
«Инқилоб» Файз ба тасвир омадааст. Ё худ дар достони «Ду ҳаёт», махсусан,
дар қисми дуюми он ки «Партави ҳаёти нав» номида шудааст, сухан дар бораи
ёрии халқи рус дар сохти роҳи мошингарди Сталинобод-Ленинобод (Хучанд)
меравад. Мо ба як силсила калимаҳои русӣ, ки мавриди истифода қарор
гирифтааст, дучор меоем:

...Дароз дасти ёрӣ кард,
Техникҳоро роҳӣ кард [21, с.77].

...Началники участка,
Лоиқи ҳар маърака [21, с.79].

...Ҷавоб гуфт:
«Дӯсти наздик,
Кор дорам бар начальник» [21, с.81].

... «Урра!»-и Аскарӣ Сурх,
Наздик расид, дӯстон [21, с.97]!

Пурсид аз ман командир:
«Оё ту нестӣ фақир?» [21, с.98].

Дар асарҳои Саид Холзода истилоҳоти фаровони русӣ ба назар мерасад,
сабабаш он аст, ки амалҳои дар шеърӯ манзума ва дostonҳои шоир тасвир
шуда, дар замони инқилоб ва замони Шуравӣ мегузарад ва ин истилоҳот дар
забони тоҷикӣ бо ҳамон навъе, ки дар забони русӣ қабул гардида буд, ҳамин
тавр истифода шудаанд. Бинобар ин, дар асарҳои шоир калима ва таъбирҳои
забонҳои дигар, бахусус забони русӣ фаровон ба кор рафтааст. Илова ба ин,

яке аз чихатҳои чолиби осори Саид Холзода, ки хеле возеҳ ба назар мерасад, содагии забону тарзи баёни он дар шеърӯ дostonҳо мебошад.

Дар давраҳои аввали ташаккули забони адабии тоҷик, унсурҳои забони гуфтугӯӣ ба забони адабӣ ва адабиёт дохил гардида, сабаби инкишофи забон ва қувват гирифтани ҷанбаи демократии он гардидаанд. Дар ҳамин ҷараён, зарбулмасалу мақолаҳо низ ба таври фаровон ба асарҳои бадеӣ дохил шудаанд.

«Аҳли илму адаб ба хубӣ дарк намудаанд, ки забони адабии имрӯза бояд беҳтарин унсурҳои забони адабии давраи гузашта ва забони зиндаи халқи тоҷикро дар бар гирад, ба ҳамаи тоҷикон фаҳмо бошад. Ин масъалаи давлатӣ бо иштироки фаъолони асосгузори адабиёти советии тоҷик - Садриддин Айнӣ дуруст ҳал карда шуд. Аз солҳои бистум адибон ва олимони тоҷик бо сардории устод Айнӣ роҳи ба забони адабӣ дохил намудани беҳтарин унсурҳои забони гуфтугӯӣ, аз ҷумла зарбулмасал ва мақолаҳоро пеш гирифтанд» [167, с.4].

Дар таркиби осори Саид Холзода калимаҳои лаҳҷавӣ аз қабилҳои сурук-сурук, кунҷков, фарою, сувора, ҳанг, фактур, червон, шивок, лунҷ, усфур, музаллам, маҳда, баз, талхакаф, алоб, килла, фаҳу фих, талхакаф, ҷатоқ, чингу линг, ҳамонд, соф, ҷанда, ямоқ, таксарӣ, уребама, қач, афҷарка, ҷанда, хоқу хумуч, ярғу, гапчинак, моя, адлу инсоф, оши ҳалол, гум, маног, бедарак, пешпуртақӣ, чалак, авқот, лағат, маҳво, дамҳака, фатила, ҷанда, тоқаташ тоқ, қапид, тузоқу поиш, сар қард, қуроқу, фатир, муҷзар, аста-аста, сари саҳт, қуртуқ, сабил, ҷунбучул, зиҳна, хоктона бод, қулфак зад, ало-було, лағат қардааст, зиҳ-зиҳ, сарқалопо, қўтал, занҷекам, бурафт, ширин-ширин, фатила, хавос, буғуз, ҷазир, балои сарта гирам, пазғон, ҳамшера, талҳаи қон, валло-било, рӯйи ман сиёҳ, дадом, дар хобу хап, ҷашмонама зад сиёҳ, туғрӣ, шапид, тағу боло, заҳру зардоб, ҳамид, парам мурама, ҷуллу ҷиғел, хиру хур, лучу дилафгор, қўталда, ҷиғели ифлос, вағнич ба назар мерасад. Дар зер калимаҳои лаҳҷавие, ки Саид Холзода дар шеърӯ манзума ва дostonҳояш мавриди истифода қарор додааст, ба таври намуна меорем:

Ғайр аз **ҷиғели** ифлос,

Дар тан надоштем либос [21, с.37].

Мо дар қишлоқи Марзич,
Мехӯрдем доим **вағнич** [21, с.37].

Дил гӯшнаву зор **мерем**,
Лучу дилафгор **мерем** [21, с.38].

Чуллу чағелхомонро,
Маҷбур тори сар кардем.
Боз кӯталда зӯр кардем,
Бисёр **хиру хур** кардем [21, с.38].

Чӯби **сабил** биларзид,
Додом ҳам **тӯғрӣ** хазид [21, с.40].

Боло кӯху тағ дарё
Чашмоямон зад сиёҳ [21, с.40].

Вақт ҳам қарори шаб буд,
Мардум дар **хобу хап** буд [21, с.41].

Циғелхоро бор кардан,
Такфон ихтиёр кардан [21, с.45].

Мемурем **валло било**,
Гаҳ кашолу гаҳ молон [21, с.46].

Расидан дар Самарқанд,
Мадорашон аз по канд [21, с.47].

Авқоти бегоҳ медод,
Як косагӣ мошоба [21, с.48].

Ў гоҳе суст, гоҳе сахт,
Мекард дар хоб **фиҳу фах** [21, с.58].

Вазир гуфт:-эй амирам,
Балои **сарта** гирам [21, с.59].

Саршайкаи босмачӣ,
Хоҷаи Аҳмадхон буд [21, с.61].

Базӯр гирифт бузашро,
Бузаки **буғӯзашро** [21, с.63].

Он қотилони мардум,
Аз садо гаштан **хавос** [21, с.69].

Мӯи сараш **фатила**,
Рухсора мисли лола [21, с.81].

Асоям буд ба дастам.
Занчекама бўсидам [21, с.83].

Ба ҷониби Душанбе,
Саркаллапо хамидам [21, с.85].

Кайку канаю мӯрча,
Лағат кардаст ҳар **бурча** [21, с.87].

Мисли ҳар деви пурбим,
Чашмҳо **ало-було** буд [21, с.89].

Дар дастҳо чӯбдаста,
Омаданд **аста-аста** [21, с.89].

Гуфтам ба дил: Илоҳо
Хокотона бод бардора...» [21, с.91].

Гузашта рафт чор сол,
Дар дасти бои **зихна** [21, с.92].

Яъқуби чашмгурусна,
Дар **чунбучӯл** даромад [21, с.92].

Як сар барраи бойро,
Гурги **сабил** бихӯрдаст [21, с.93].

Мисоли бед ларзидам,
Туфам руст шуд дар **қуртуқ** [21, с.93].

Зи паҳлӯи як раста,
Хамидам **аста-аста** [21, с.95].

Дар давраи озодӣ,
Ҳис мекунам, ки **ёшам** [21, с.100].

Чӣ гунааш қапидаст,
Ў бо тузоку **поиш** [21, с.103].

Ман он ятимчае, ки
Дар зери **бору чанда** [21, с.105].

Барф аз ҳаво меомад,
Пошида **ушқун-ушқун** [21, с.113].

Берун равона гаштам,
Дамҳака дар гулӯям [21, с.116].

Дар аввали даромад,
Қозибаам **лағат кард** [21, с.123].

Мисли **чалак** задам печ,
Рӯйи замин фитодам [21, с.128].

Ў гуфт: «Эй фалонӣ,
Пешпуртакӣ накун боз» [21, с.132].

Кардам назар ба поям,
Дидам фалак **чалак** буд [21, с.132].

Якто калуч ба поям,
Яктош **бедарак** буд [21, с.132].

Чашми **маноғ** баста,
Фарзандро бичӯям [21, с.171].

Аз шом то ба хуфтан,
Оши ҳалол гирифтам [21, с.180].

Гарчи ман он солҳо кӯдак будам,
Зираку **хӯшёру гапчинак** будам [21, с.200].

Дар лаби як ҷуйчаи оби равон,
Мо ду заҳматдида **каҷ кардем чон** [21, с.209].

Нағз донистам, фиребам медиҳад,
Кор фармуда **уребам** мениҳад [21, с.218].

Сер хӯрдем, аз таъоми аскарӣ,
Рӯйи кат хуфтем, сар дар **таксарӣ** [21, с.250].

Он кулоҳу **чандаи бо сад ямоқ**,
Дар барам, дар зери ӯ будам яроқ [21, с.252].

Зангро чунбонд, дидам аз дарун,
Чингу линг марде мусаллаҳ шуд бурун [21, с.255].

Аз садои ҷонгудози тӯпи мо,
Мечаҳидан **талхакаф** гашта зи ҷо [21, с.259].

Мо ба ҳар **бурчак** флемёт мондем,
Рӯ зи **фаху фих** намегардондем [21, с.262].

Киллаеро гуфт вай камнасл буд,
Насли кам буду лекин асл буд [21, с.271].

Дар куртаю чомаҳо нағунҷам,
Сурхӣ бидавад ба ҳар ду **лунҷам** [21, с.299].

Таг- таги ҳар шар-шара,
Дар ҳамворию якбара.
Сурук-сурук дар чаро,
Гӯсфандҳо бо барра [21, с.344].

Гуфтам хоҳар **ҳалоли чонат** бодо,
Ҳар чо ки равӣ, зафар ба корат бодо [21, с.371].

Чуноне ки мебинем, ашъори шоир бо забони сода, сабки равон, бамаврид истифодашавии воситаҳои тасвири бадеӣ тавсиф, муболиға, истиора, ташбеҳ, тавсиф эҷод шудааст, ки ба хонанда лаззати бадеӣ мебахшад, дар шеърӯ манзума ва истифодаи дostonхояш аз калимаҳои душворфаҳму мураккаб худдорӣ намуда, забони асархояшро ба фаҳму дарки хонанда мувофиқ иншо намудааст. Хонанда ҳангоми омӯхтани ашъораш ба ягон мушкилоту забону тарзи баён дучор намешавад. Забони осори Саид Холзода бо ғанӣ буда, шоир ҳангоми офаридани образҳо бештар аз калимаву таъбирҳои фаҳмову хотирмон истифода мекунад, чунки сабки баёни шоир истифодаи калимаҳои мушкилфаҳму бегонаро наменарааст. Забони ашъори шоир пур аз тавсифҳои муъҷазу дилкаш, ташбеҳҳои равшан ва мақолу зарбулмасалҳои халқист.

Саид Холзода дар шеърӯ дostonхояш аз воҳидҳои фразеологии забон низ фаровон истифода кардааст. Воҳидҳои фразеологӣ мисли калимаҳо дар забони гуфтугӯӣ ва ҳам лаҳҷаҳо дучор мешавад. Саромади таъбирҳои халқӣ дар забони адабӣ забони гуфтугӯист. Баъзеи онҳо барои тамоми мардуми кишвар ошно буда, баъзеяшон хоси забони гуфтугӯи ин ё он маҳал, яъне лаҳҷаи мансуб ба ҳамон маҳал аст.

Ҳоки кӯяшро аз ин деҳ бехтанд [21, с.274].

Тороч намоӣ аз сарат мегардам [21, с.294].

Ҳом аст чунин пилта, ки аз гӯш канед [21, с.373].

Шоир зимни баёни ҳолати равонии қаҳрамон аз воҳидҳои фразеологии «Аз хурсандӣ дар курта нағунҷидан»-ро дар шакли

Аз шодӣ бар тани ман,

Танг шуд, кафид чома [21, с.104] истифода намудааст, ки хеле муассиру хотирмон аст.

Зарбулмасал ифодаи кӯтоҳест, ки инсон дар натиҷаи таҷрибаи дурударози худ дар соҳаи гуногуни зиндагӣ ба вучуд овардааст ва барои таъсирнок гардидани суҳан ва ё ифода истифода менамояд. Таърихи дурударози пайдоиши зарбулмасал шаҳодат аз он медиҳад, ки вобаста ба ҳодиса ва ё воқеаҳои таърихӣ, ҳодисаҳои табиӣ одамон барои баёни кӯтоҳ аз зарбулмасал истифода мекарданд. Ба андешаи Носирҷон Маъсумӣ, «Зарбулмасалҳо дар давраҳои гуногуни зиндагӣ, дар муҳити муайяни иҷтимоӣ, дар шароитҳои муайяни сиёсӣ-иқтисодӣ бо мазмунҳои гуногун ба вучуд омадаанд ва кор фармуда шудаанд. Дар зарбулмасалҳо муносибати иҷтимоӣ ва муносибатҳои равшани нисбат ба ҳодисаҳои табиат доштаи халқ акс ёфтааст» [61, с.97].

Қолиби диққат он аст, ки устодони суҳан дар баробари истеъмоли зарбулмасалу мақолҳои халқӣ худашон дар он қолаб афоризмҳои зиёде эҷод кардаанд, ки бо гузашти рӯзгор ба қатори зарбулмасал ва мақолаҳои китобатӣ дохил шудаанд. Ин навъ зарбулмасалу мақолҳо ва мисраъу шоҳбайтҳои ҳикматомези шоирон дар рӯйи қоғаз намонда, аз тарафи дигарон низ истифода мешудаанд. Ягон фикри начиберо, ки нависандае мегуфт, дигаре сайқал дода, ба қолаби зарбулмасалу мақол мерехт. Адибон зарбулмасалу мақолҳои зиёдро аз адабиёти халқҳои дигар низ тарҷима карда, ба асарҳои худ дохил намудаанд.

Зарбулмасалу мақолҳои халқиро асосан, шоирон дар қолаби арӯз даровардаанд ва аз ҳамин сабаб, дар либоси нав боз хушоҳангу зеботар гаштаанд.

Гуфтан: «Ятим нонро,

Сӯи даҳон бибурда.

Хун омад аз димоғаш,

Онро ҳанӯз нахӯрда» [21, с.178].

Шоир дар шеъри боло зарбулмасали «**Ятимро ба даҳонаш нон расид, бинияш хун мешавад**» моҳирона истифода кардааст. Кор фармуда тавонистани зарбулмасалу мақол ва аз қувваю ҳикмати онҳо истифода кардан аз маҳорати шоир ё нависанда вобастааст. Воҳид Асрорӣ зимни баррасии ҷойгоҳи зарбулмасал ва мақол дар асарҳои С. Айнӣ ба хулосае меояд, ки дуруст муайян кардани мақом ва вазифаи зарбулмасал хоҳ дар асари бадеӣ ва хоҳ дар нутқ, ба маҳорати суҳанронӣ ва санъати каломи бадеии нависанда иртиботи қавӣ доранд. «Забони нависандаро бе ташбеҳу истиораҳо, бе кинояву маҷоз ва зарбулмасалҳо таҳлил ва тадқиқ кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, зарбулмасалу мақолҳо яке аз унсурҳои забони образноки халқ мебошад, ки дар асарҳои С. Айнӣ дар қатори дигар унсурҳои бадеии забони халқ фаровон дохил шудаанд» [35, с.27].

Ё ки зарбулмасали «**Қатра-қатра чамъ шавад, дарё шавад**»-ро дар ифодаи маъноӣ муттаҳидӣ ва ягонагии коргарон баён намудааст:

«Қатраҳо чамъ оварӣ-дарё шавад,

Қатра мехушқад, агар танҳо шавад» [21, с.218].

Ё зарбулмасали «**Тағи коса- нимкоса**», ки маъноӣ пинҳон кардани ягон гап ё ҳодисаеро дорад, шоир чунин баён мекунад:

Гуфтам: «**Дар тағи коса,**

Якто гап аст хулоса» [21, с.95].

Шоир мақоли халқии «**Дӯст доштан гуноҳ нест**»-ро дар шакли

Дӯст доштан нест дар олам гуноҳ,

То ба кай бошам ман дар зери чоҳ [21, с.219] истифода намудааст.

Ё ин ки шоир, аз мақолҳои «**Ошиқӣ ба як нигоҳ мешавад**» ва «**Дар дӯстӣ бозор нест**»-ро чунин ба қалам додааст:

Ошиқӣ аз як нигоҳе ногаҳон,

Ҳаст афзун андар ин рӯйи ҷаҳон [21, с.217].

Гуфтамаш, ки: «Пули ту даркор не,

Хуб бидон, ки ҷӯрагӣ бозор не» [21, с.216].

Мақоли «**Намак хӯрдӣ, намакдонро нашикан**»-ро шоир бо андаке тағйирот дар шакли» **Гар намак хӯрдӣ, надонӣ оқибат кӯр мекунад**» [167, с.67] овардааст. Ӯ шоир мақоли «Мардро дарду ранҷ мешиканад»-ро дар шакли

«Мардро сар мехурад сахтию ранҷ»

Гуфта инро як ҳаками нуктасанҷ [21, с.298].

истифода намуда, матлаби худро равшантар ифода кардааст.

Дар ҷои дигар, шоир мақоли халқии «Пурсидан айб нест»-ро дар осораш моҳирона чунин истифода кардааст:

Ӯ гуфт: «Бо табассум,

Пурсиш намешавад айб» [14, с.126].

Саид Холзода анъанай назми адабиёти классикиро идома дода, барои тақвият бахшидани андешаву афкори образҳои дostonҳояш чунонки мебинем, аз жанрҳои маъмули фолклорӣ - зарбулмасалу мақол фаровон истифода намудааст.

Ҳарчанд ки достони «Чоҳкан зери чоҳ» Саид Холзода дар асоси сужетиҳикояи «Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт ва лавомеъ-ур-ривоёт»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ навишта шудааст, вале аз лиҳози хусусиятҳои забонӣ ва сабки баёни шоир дорои ҷиҳатҳои хос буда, суннатҳои дostonнависии адабиёти форсу тоҷик тақвият додааст.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки шоири мардумӣ Саид Холзода дар офаридани байт, фардбайт, рубоӣ, суруд, ғазал, маснавию манзумаҳо ва махсусан, дoston Саид Холзода давомдиҳандаи анъанай адабиёти классикӣ буда, вобаста ба талаботи даври замон забони осорашро содаву оммафаҳм ва ба дилу дидаи хонандагони ҳама синну сол мувофиқ эҷод намудааст.

Хулоса

Дар **хулосаи** диссертатсия дастовардҳои таҳқиқ, масъалаҳои марбут ба рӯзгору осори Саид Холзода ва иртиботи он бо фолклор, сохтору таркиби шеърӣ ӯ, баррасии жанри дoston дар эҷодиёти шоир, истифодаи моҳиронаи кофияву радиф, ҷойгоҳи санъатҳои бадеӣ дар ифодаи афкори рангин, забон ва сабки баёни шоир натиҷагирӣ шудааст, ки муҳимтарини онҳо чунинанд:

1. Воқеан, аҳволу ашъори шоирони мардумӣ, ки бо эҷодиёти рангину пурмуҳтавояшон пайванди устувореро дар байни адабиёти навишторӣ ва адабиёти гуфторӣ ба вучуд овардаанд, ки як рукни муҳимми фарҳанги миллии моро ташкил медиҳанд. Эҷодиёти ҳар яке аз ин суҳанварони мардумӣ на танҳо фарогири андешаю ормонҳои мардуми одӣ, балки бозтоби равшани одобу русум, забону фарҳанг ва суннатҳои маънавии миллии халқи тоҷик мебошанд. Омӯзиш ва таҳқиқи ашъори шоирони мардумӣ, аз ҷумла адибони мардумии кам таҳқиқшуда, мисли Саид Холзода имкон медиҳад, ки пайвандҳои устувор ва муҳимми адабию ҳунарии байни адабиёти навишторию адабиёти гуфтории тоҷикӣ ба таври илмӣ асоснок гардад ва нақши ин пайвандҳои устувори мазмунию шаклӣ дар инкишофи фарҳанги миллии, ба таври кулӣ бозгӯ гардад. Қонунмандии асосӣ ва муҳимми равобити мутақобилаи адабиёт ва фолклор ва нақши онҳо дар инкишофи ин ду рукни муҳимми фарҳанги тоҷикон ошкор ва мушаххас карда шавад.

2. Аз муҳтавои ҳолномаи шоири мардумӣ Саид Холзода маълум мешавад, ки давраи кӯдакиаш хеле душвору ҳузнангез будааст, вале аз хурдсолӣ қисса, ривоят, афсона ва панду андарзҳои модарашро ба гӯш гирифта, барои саводомӯзӣ мустақилона талошу худомӯзӣ намудааст, чунки панди модар пайваста дар гӯши Саидбек садо медод, ки шоири оянда ба ҳама мушкилиҳо нигоҳ накарда, илоче карда хонад, худомӯзӣ кунад ва чун марди бо ору номус ба камол расад. Ба андешаи шоир, модараш «камтар саводхон буд», ки маслиҳатҳои судманди ӯ тавонистааст, завқи шоирро ба адабиёт ва махсусан ба ашъори адибони классикии форсу тоҷик ва мероси адабии адибони муосир

бедор намояд. Худомӯзии пайваста шоири зираку чӯяндаро ба мурод расонидааст, ки ин маъниро аз мероси адабии ӯ дармеёбем [2-М].

3. Саид Холзода дар баробари дигар шоирони мардумӣ-Бобоюнус Худойдодзода, Юсуф Вафо, Саидалӣ Вализода, Карим Девона, Ҳомид Саид, Ҳикмат Ризо, Қурбон Чалил дар инкишофи адабиёти гуфтории тоҷикон хизмати арзанда кардааст. Доир ба фаъолият ва маҳорати шоири мардумӣ Саид Холзода дар сарчашмаҳои адабӣ, мақолаҳои илмию оммавӣ пешниҳод гардидааст, вале рӯзгор ва осори Саид Холзода ба ҷуз аз чанд андешаҳои муҳаққиқони соҳаи фолклоршиносӣ ба таври монографӣ таҳқиқ нашуда, чанд ишорае дар китоби «Таронаҳои наврӯзӣ»-и Раҷаб Амонов ва Сангин Норматов ба назар мерасад, ки кофӣ нест. Дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Саид Холзода дар сарсухани «Куллиёти ашъор»-и ӯ Саидрахмон Саидов маълумоти мукаммалу муфассал пешниҳод шудааст, ки аз рӯйи мероси адабии шоир таҳқиқ ва баррасӣ гардидааст [2-М].

4. Мероси адабии шоир дар асоси як сарчашма, ки «Куллиёти ашъор» номида шудааст, ҳам аз ҷиҳати жанр ва ҳам аз ҷиҳати муҳтаво мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Саид Холзода ҳамчун шоири мардумӣ аз осори гаронбаҳои фолклорӣ илҳом гирифта, дар сурудани фард, рубой, ғазал, манзума, суруду тарона ва шеърҳои ҳаҷвӣ маҳсусан, дар таълифи силсилаи дostonҳо маҳорати баланд нишон додааст. Рубоӣҳои шоир дар вазни анъанавӣ суруда шуда, дар баробари мавзуи анъанавии ишқ ва мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ашъораш бештар ба назар мерасанд, ки мавзӯҳои набзи замони зиндагии шоирро бештар тараннум намудаанд. Дар «Куллиёт»-и шоир чанд ғазал ба назар расид, ки онҳо дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзӯф ва дар вазни рамали мусаммани мақсур эҷод шуда, таҳаллуси шоир Саид Холзода дар яке аз он ғазалҳо оварда шудааст [2-М].

5. Саид Холзода давомдиҳандаи анъанаи адабиёти классикӣ буда, дар навиштани номаи манзум қувваозмоӣ кардааст, ки ин ҳолат дар шеърҳои шоирони мардумӣ ба назар намерасад. Шоир анъанаи номанигории адабиёти классикиро идома дода, дар чор номаи ба фарзандон навиштааш бо истифода аз

саноеъи бадеъи матлаби хешро баён намудааст, ки хеле ҷаззобу хотирмонанд ва аҳаммияти тарбиявӣ-ахлоқӣ доранд [3-М].

6. Вазн дар каломии мавзун ҷойгоҳи вижаро касб карда, аз аносири зарурии шеър маҳсуб гардидааст. Бо ин дарки маънӣ, дар диссертатсия авзони шеъри Саид Холзода таҳқиқ гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гашт, ки Саид Холзода ба авзони баҳрҳои хушоянди арузӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, қисми зиёди ашъорашро дар авзони баҳри ҳаҷаз, рамал, раҷаз, мутақориб, саръ, музореъ ва ғайра сароидааст. Ашъори дар ин замина эҷодкардаи шоир ниҳоят хушоянд, гӯшнавоз, равон, мутантан мебошанд. Агарчи баъзе лағзишҳо дар тақтеъ ба назар расад, вале онҳоро ихтиёрооти шоирӣ номидан мумкин аст. Ин гувоҳи он аст, ки вазни аруз дар шеъри шоирони мардумӣ ва шуарои касбӣ ҷойгоҳи вижа дорад [1-М].

7. Аз рӯи намунаҳои шеърҳои шоир маълум мешавад, ки шоир дар талмеҳоти худ аз образи афсонаҳои халқӣ-Симурғи афсонавӣ, Рустаму Доро, Искандар, Чамшеду Қубод, Фаридун ва дostonҳои ишқӣ-романтикии «Вомиқу Узро», «Лайлию Мачнун», «Юсуф ва Зулайхо», «Тоҳиру Зуҳро», «Саломону Абсол» тавассути санъати талмеҳ бо маҳорат ва ба маврид истифода намудааст, ки аз огоҳии шоир аз таърихи адабиёти тоҷику форс далолат мекунад [4-М].

8. Саид Холзода дар ашъори пурмухтавоҷаш аз қофия ва радиғҳои солим кор гирифта, шеърияти каломашро таъмин кардааст. Дар ашъори шоир ридфи муқайяд бо равӣ, қайд, ридфи муфрад ва қофияи мутлақ бо ҳарфҳои васлу ҳуруҷ, ридфи муфраду зоиҷ зиёд ба кор рафтааст. Ҳамчунин, шоир аз равишҳои нави қофиябандӣ низ истифода кардааст. Ҳунари қофияроии шоир дар он зоҳир мешавад, ки вай қофияҳояшро солиму пурбаҳо манзури хонанда намудааст. Аз он ҷумла, радиғҳои ашъораш низ ба вачҳи аҳсан истифода шуда, ба ин васила оҳангнокию бадеият ва мусиқавияти суҳанаашро таъмин кардаанд [1-М].

9. Унсури дигари ҳунари шеър, истифодаи санъатҳои бадеист, ки мо онро дар эҷодиёти шоир мушоҳида кардем. Ў ағлаби санъатҳои бадеиро ба кор

бурдааст, ки серистеъмолтарини онҳо маҷоз, ташбеҳ, истиора, тавсиф, ташхис, талмех, санъати саволу ҷавоб, киноя, муболиға, ирсоли масал, лафу нашр, санъати шумор, ҷамъу тақсим, аз санъатҳои маънавӣ; иштиқок, мураддаф, тарсеъ, зуқофиятайн, санъати такрор, ҳашв, муламмаъ, таҷнис мебошанд. Ин санъатҳои бадеӣ дар шеъри шоирони пешин низ мавқеъ доранд, аммо Саид Холзода онҳоро бо диди нав баррасӣ намуда, мавриди истифода қарор додааст. Дар рафти таҳқиқ, ба хулоса омадем, ки Саид Холзода аз санъатҳои бадеӣ огоҳона ва ҳунармандона истифода намудааст [4-М].

10. Ҳамчун шоири мардумӣ, Саид Холзода аз забони гуфтугӯии мардум дар таркиби осораш аз лаҳҷаву гӯйишҳои халқӣ зиёд истифода намудааст. Забони шеъри Саид Холзода сода, раван ва ба талаботи замони ҳуди шоир мувофиқ аст. Дар таркиби осори шоир калима ва истилоҳоти гуногуни забони русӣ ба назар мерасад, ки ин талаботи давраи замони шоир буд. Истифодаи калимаҳои русӣ - интернационалӣ на танҳо дар таркиби ашъори шоирони халқӣ чун Саид Холзода ба назар мерасанд, балки дар осори аксари шоирони касбии ин давраи адабиёти мо зиёд дида мешавад. Саид Холзодаро метавон яке аз шоирони мардумии адабиёти гуфтории тоҷик номид, ки дар ағлаби жанрҳои адабӣ, ба вижа дар жанри достон мероси гаронбаҳое гузоштааст [5-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Аз таҳқиқ ва баррасии мавзуи мавриди таҳқиқ бармеояд, ки рӯзгор ва осори шоири мардумӣ Саид Холзода ба таври мукамал омӯхта нашудааст ва дар диссертатсияи мазкур дар шакли комил масъалаҳои зиндагинома, мероси адабӣ, таркиби осор, қорбурди санъатҳои бадеӣ, авзони шеър, забон ва сабки осори шоир баррасӣ шудааст.

1. Хулоса ва мулоҳизаҳои диссертатсия метавонад дар шаклигирии қорҳои илмӣ-таҳқиқии марбут ба таърихи адабиёт, адабиёти муосир, забон, шеър (вазну қофия, назму наср) ва осори манзуму мансури адибон, навқаламон ва мухлисони назми гуфторию навиштории адабиёти муосири тоҷик мавриди пажӯҳиш ва истифода қарор гирад.

2. Дар асоси матни диссертатсия оид ба эҷодиёти Саид Холзода ҳангоми омӯхтани адабиёти гуфторӣ, адабиёти бачагона ва адабиёти муосир, таҳияи мавод дар омӯзиши курси таърихи адабиёти муосир мавриди истифода ва пажӯҳиш қарор дода мешавад.

3. Рӯзгор ва осори Саид Холзода арзиши баланди адабӣ, эстетикӣ ва ахлоқӣ дошта, он барои омӯзиши ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии фарҳангии садаи XX чун сарчашмаи боэътимод хизмат менамояд. Ин маъниро дostonҳои дахлдори шоир, ки дар диссертатсия таҳлили илмӣ шудаанд, собит месозанд.

4. Дар достони «Таассуроти Москва» шоир ба мавзуи актуалии замонасвири дӯстии мардуми гуногунмиллати шуравӣ дахл карда, онро дар партави ибтикороти барҷастатарин симоҳои он замон махсусан, В.И.Ленин тарғибу ташвиқ намудааст, ки ин равиши эҷодиро бо сабку салиқаи нав дар замони нав метавон истифода кард. Зеро дӯстию рафқат дар ҳама даври замон муҳим буда, тарғибу ташвиқи он ҳеч гоҳ аз манфиат ҳолӣ нест.

5. Саид Холзода агарчи дар мактабу мадраса таҳсили илм накардааст, аммо аз адабиёти классикии форсии тоҷикӣ огоҳии комил дошт. Аз ин рӯ, баъзе аз асарҳои ӯ дар партави осори адибони классикӣ эҷод гардидааст. Махсусан, достони «Чоҳкан зери чоҳ»-и ӯ дар зери таъсири ҳикоёти «Чоҳ макан ба ҳар

касе»-и «Чомеъ-ул ҳикоёт ва лавомеъ-ул-ривоёт»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ таълиф ёфтааст. Маводи дар ин замина дар диссертатсия таҳқиқшуда муқоисаи асарҳои адибони муосир ва классикиро пеш мегузорад.

6. Маводи диссертатсияро метавон зимни таълифи китобҳои дарсӣ, мақолаву монографияҳои илмӣ, ташкили машғулиятҳои факултативӣ доир ба адабиёти гуфторӣ дар факултетҳои филологияи донишгоҳҳои олӣ ва коллеҷҳои омӯзгорӣ кишвар мавриди баҳрабардорӣ қарор дод.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ:

1. Айнӣ, С. Таҳзиб-ус-сибён [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф, 1994. – 45 с.
2. Асрорӣ, В. Эҷодиёти Юсуф Вафо [Матн] / В. Асрорӣ. – Сталинобод, 1956. – 100 с.
3. Бузургзода, Л., Худойдозода, Б. Шеър ва дostonҳо [Матн] / Тартибдиҳанда ва муҳаррир Л. Бузургзода ва дигарон. – Сталинобод, 1941. – 80 с.
4. Бухорой, М.А. Чавомеъ-ул-ҳикоёт ва лавомеъ-ул-ривоёт. [Матн] / М. А. Бухорой. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 320 с.
5. Вализода, С. Дар водии меҳнат [Матн] / Сталинобод: НДТ. 1955.- 51 с.
6. Вализода, С. Нозанини Ватан [Матн] / С.Вализода. – Сталинобод: Нашр.дав.точик. 1953. – 17 с.
7. Вализода, С. Таронаҳо [Матн] /С.Вализода. – Сталинобод: НДТ, 1945. – 107 с.
8. Вализода, С. Шеърҳо ва дostonҳо [Матн] / С.Вализода. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 188 с.
9. Деҳотӣ, А. Куллиёт [Матн] / А. Деҳотӣ. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 472 с.
10. Карим Д. Сатрҳои оташин [Матн] / Мурағтиб: Ҳ. Нозирӣ. – Душанбе: Нақши Аҷам, 1991. – 64 с.
11. Намунаҳои адабиёти тоҷик [Матн] / Коллектив. – Сталинобод: Таджикгосиздат, 1940. – 604 с.
12. Народная поэзия Таджикистана [Текст] / Редактор: М.Явич. – Сталинабад: Госиздат Таджикской ССР, 1949. – 176 с.
13. Ризо, Ҳ. Шоирони халқӣ [Матн] / Ҳикмат Р.– Душанбе, Ирфон, 1970. – 111 с.
14. Сурудҳои Бобоюнус [Матн] / Тартибдиҳандагон: Б. Раҳимзода, Я.Нальский. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951. – 230 с.

15. Тилло, П. Шоирони халқии Бадахшон [Матн] / П. Тилло. – Душанбе: Нашриёти “Шарқи озод”, 1999. – 159 с.
16. Фолклори тоҷик. Хрестоматия. (Таронаҳои Самарқанд) [Матн] / Тартибдиҳанда Б. Шермухаммадов. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1966. – 373 с.
17. Холзода, С. Баҳори кӯҳсор [Матн] / С. Холзода. Васияти Ленин 1958, №3. – С.15.
18. Холзода, С. Биё бо мо сари кор [Матн] / С. Холзода. Маориф ва маданият, 1966. – №35, 22 март. – С.4.
19. Холзода, С. Достони «Имдоди Ленин» [Матн] / С. Холзода. Маориф ва маданият, 1967. – № 102 (2884), 26 август.
20. Холзода, С. Ду ҳаёт [Матн] / С. Холзода. – Сталинобод: НДТ, 1954. – 40 с.
21. Холзода, С. Куллиёти ашъор [Матн] / С. Холзода. Мураттиб ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С. Саидов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 383 с.
22. Холзода, С. Шеърӣ «Васияти Ленин» [Матн] / С. Холзода. Шарқи Сурх, 1958. – № 3. – С.15.
23. Холзода, С. Шеърӣ «Қахрамондухтар» [Матн] / С. Холзода. Занони Тоҷикистон, 1951. № 14. – С.4.
24. Худойдодзода, Б. Сурудҳои Бобоюнус [Матн] / Пешгуфтори Я.Нальский: Ҳофиз Бобоюнус Худойдодзода (1870-1945) / Тартибдиҳандагон: Б.Раҳимзода, Я.Нальский. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951. – 230 с.
25. Юсуф, В. Бо Шумо ман зиндаам [Матн] / Тартибдиҳандагон: В.Асрорӣ ва Х.Умаров, нашри дуюм бо иловаҳо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 160 с.

II. Асару мақолаҳои илмӣ:

26. Айнӣ, С. Куллиёт [Матн] / С. Айнӣ. Ҷилди 11. Китоби дуввум. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 438 с.
27. Акбаров, Ю. Достон [Матн] / Ю. Ақобиров. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. I. – Душанбе: Ирфон, 1988. – С.420-421.

28. Акбаров, Ю. Композитция ва сюжети асари бадеи [Матн] / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 22 с.
29. Акбаров, Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур [Матн] / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
30. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1986. – 792 с.
31. Амонов, Р. Рубоӣҳои халқӣ ва рамзҳои бадеи [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 295 с.
32. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. Выпуск I. Под редакцией А.К.Писарчик. Ответственный редактор А. А. Семёнов [Текст] / М. С. Андреев. – Сталинабад, 1953. – 251 с.
33. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. Выпуск II. Подготовлен к печат и снабжениями и дополнениями А. К. Писарчик [Текст] / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издательство академии наук Таджикской ССР, 1958. – 526 с.
34. Асрорӣ, В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик [Матн] / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
35. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 276 с.
36. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Қисми 2 [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе, 1985. – 131 с.
37. Асрорӣ, В. Эҷодиёти Юсуф Вафо. Материал барои очерки таърихи адабиёти тоҷик [Матн] / В.Асрорӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 102 с.
38. Асрорӣ, В. Халқ ва адабиёт [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 175 с.
39. Баҳор, М. Сабқиносии [Матн] / М. Баҳор. Ҷ.1. – Техрон: Амири Кабир, 1384. – 420 с.
40. Бертельс, Е. Э. Суфизм и суфийская литература [Текст] / Е. Э. Бертельс. – М.: Наука, 1965. – С.72-73.

41. Бобоев, Д. Нома ва номанигорӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / Д. Бобоев (Диссертатсияи номзадӣ). – Душанбе, 1999. – 169 с.
42. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт [Матн] / Ю. Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1987. – 320 с.
43. Болдирев, А.Н. Варақи тоза дар бораи тафтиши дostonҳои даҳанакии халқ [Матн] / А.Н.Болдирев. Инкилоби маданӣ. 1933. – № 10-12. – С.36.
44. Болдиров, А.Н. Вопросы изучения таджикского народного творчества [Текст] / А.Н.Болдиров. Труды ТФАН, СССР, т. XXIX. – Сталинабад, 1951. – 108 с.
45. Брагинский, И. С. Исследования по таджикской культуре [Текст] / М.С.Брагинский. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
46. Бухорой, М.Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX [Матн] / М. Ш. Бухорой. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
47. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: 1963. – 254 с.
48. Виноградов, В.В. О языке художественной литературы [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Госполитиздат, 1959. – 654 с.
49. Ғуломризой, М. Сабкшиносии шеърӣ порсӣ аз Рӯдакӣ то Шомлу [Матн] / М. Ғуломризой. – Техрон: Ҷомӣ, 1381. – 296 с.
50. Давронов, С. Вазни шеърӣ ашъори Абулқосим Лоҳутӣ [Матн] / С.Давронов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 164 с.
51. Давронов, С. Омӯзиши вазни шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / С.Давронов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 176 с.
52. Давронов, С. Соҳти шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / С.Давронов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 26 с.
53. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ [Матн] / А. Зарринқӯб. – Техрон: Сипеҳр, 1369. – 404 с.
54. Зехнӣ, Т. Санъати сухан [Матн] / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.

55. Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик [Матн] / С.Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
56. Қосимӣ, С.А. Бадеияти латифаҳои халқии тоҷикӣ [Матн] / С.А. Қосимӣ. – Душанбе, 2020. – 190 с.
57. Қосимӣ, С.А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифохӣ ва хаттӣ [Матн] / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 393 с.
58. Қосимӣ, С.А. Сурудҳои халқии тоҷикӣ ва масъалаҳои таҳқиқи он [Матн] / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 262 с.
59. Маҳкамов, М. Ёди шоири мардумӣ: Ба зодрузи шоири мардумӣ, ба 100 солагии шоир Саид Холзода [Матн] / М.Маҳкамов. / Адабиёт ва санъат, 2013. – №9, 28 феврал. – С. 14.
60. Маҳмадаминов, А. Корнамоии шоири бузурги халқӣ [Матн] / А. Маҳмадаминов. / Адабиёт ва санъат, 2015. – № 7, (1770). – С.7.
61. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: НДТ, 1952. – 111 с.
62. Мирзоалиева, А. Поэтика газелей Бадриддина Хилоли [Текст] / А. Мирзоалиева. АКД. – Душанбе, 2004. – 24 с.
63. Мирзоев, А. Сездаҳ мақола [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288 с.
64. Мирзозода, Х. Образи бадеи чист? [Матн] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 24 с.
65. Мусулмонқулов, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 24 с.
66. Мусулмонқулов, Р. Аз таърихи афкори адабӣ-эстетикӣ форсу тоҷик [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: 1972. – 364 с.
67. Мусулмонқулов, Р. Асрори сухан [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 113 с.
68. Мусулмонқулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.

69. Назриев, Ҷ., Хуросонӣ, А.М. Номанигорӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / Ҷ. Назриев, А.М.Хуросонӣ. – Душанбе,2014. – 200 с.
70. Налский, Я. Достони «Ленин» [Матн] / Я. Налский // Комсомоли Тоҷикистон, 1968. – № 48 (4827), 21 апрел. – С.3.
71. Налский, Я. И. Қайдҳо доир ба жанри эпикаи назми халқи тоҷик. [Матн] / Я.И. Налский. // Шарқи сурх, 1956. – № 2. – С.95-114.
72. Налский, Я. И. Народный поэт (Бобо Юнус 1875-1945) [Текст] / Я.И. Налский. – Сталинобод: Таджикгосиздат, 1955. – 194 с.
73. Нарзиқул М. Нома ва номанигорӣ [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2013. – 278 с.
74. Нарзиқул, М. Вазни шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: ДМТ, 2021. – 144 с.
75. Нарзиқул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2004. – 79 с.
76. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт [Матн] / А. Насриддинов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 212 с.
77. Ниёзӣ, Ш. Назми эпикаи тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Душанбе, 1965. – 193 с.
78. Низомов, М. Масъалаҳои поэтикаи ғазалиёти Фариддуддини Аттор [Матн] / М. Низомов. – Душанбе, 2002. – 185 с.
79. Нишот, С.М. Зеби сухан ё илми бадеӣ порсӣ [Матн] / С.М. Нишот. – Техрон, 1342 шамсӣ. – С.88-89.
80. Норматов, С. Шоирони халқии райони Шаҳристон [Матн] / С.Норматов. / Тоҷикистони Советӣ, 1956. – № 294 (8264). 18 декабр. – С.2.
81. Нурув, Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил [Матн] /Н. Нурув. – Душанбе: 2020. – 447 с.
82. Ободиён, М. Даромаде бар сабақшиносӣ дар адабиёт [Матн] / М. Ободиён. – Техрон: Овоинур, 1372. – 220 с.

83. Отахонова, Х. Таҳаввули жанри достони дар назми муосири тоҷик [Матн] / Таҳти назари аъзо-корреспонденти АФ РСС Тоҷикистон М.Шукуров, Х. Отахонова. – Душанбе: Дониш, 1983. – 264 с.
84. Потебня, А.А. Эстетика и поэтика [Текст] / А. А. Потебня. Искусство. – М.: 1976. – 614 с.
85. Поэтика литературы фольклор. Сб. статей [Текст] / Редкол.: С.Г. Лазутин и др. – Воронеж: Издательство Воронеж, университета, 1980. – 125 с.
86. Раупова, М. Назарияи ташбеҳ дар нақду шеърӣ форсу тоҷик ва хусусиятҳои он дар назми асри Х [Матн] / М. Раупова. – Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 250 с.
87. Раҳмони, Р. Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари) [Матн] / Р. Раҳмони.– Москва:, 1994. – 169 с.
88. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.
89. Раҳмон, Э. Дирӯз ва имрӯзи Тоҷикистон [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: 1997. – 27 с.
90. Раҳмонӣ, Р. Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон [Матн] / Р. Раҳмонӣ, С.А.Қосимӣ. – Душанбе: 2020. – 352 с.
91. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: Дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 534 с.
92. Раҳмонов, Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик [Матн] / Р. Раҳмонов. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с.
93. Раҳмони, Р. (Раҳмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть I, II [Текст] / Р. Раҳмони. – М.: Квадрат, 1994. – 170 с.
94. Розӣ, Ш.Қ. Ал-муъҷам. (Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва хозиркуандаи чоп У. Тоиров) [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
95. Саидов, С. Адабиёти бачагона [Матн] / С. Саидов. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2019. – 383 с.

96. Саидов, С. Каломи бадеъ [Матн] / С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 132 с.
97. Саидов, С. Назарияи адабиёт. [Матн] / С.Саидов.– Душанбе: Маориф, 2016. – 329 с.
98. Саидов, С. Сабкшиносӣ [Матн] / С. Саидов. – Душанбе: Адиб, 2012. – 256 с.
99. Саидов, С. Холзода ва мероси адабии ӯ // Куллиёти ашъор [Матн] / С. Саидов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 383 с.
100. Сайфуллоев, А. Тадқиқи лирики қаҳрамони халқ [Матн] /А. Сайфуллоев. – Маориф ва маданият, 1975, 15 июл.
101. Сатторзода, А. Нуқтаи пайванд: Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танқиди адабӣ [Матн] / А.Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 238 с.
102. Сатторзода, А. Такмили бадеии форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) [Матн] / А. Сатторзода.– Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
103. Сатторов, А. Афкори адабӣ ва эстетикаи Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 103 с.
104. Сафо, З. Ҳамосасароӣ дар Эрон аз қадимтарин аҳди таърихӣ то қарни чаҳордаҳуми ҳиҷрӣ [Матн] / З. Сафо. – Техрон, 1333. – 584 с.
105. Саъдиев, С. Поэтикаи шоирони Мовароуннаҳри асри XI [Матн] / С.Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 137 с.
106. Сирус, Б. Қофия дар назми тоҷик [Матн] / Б. Сирус. – Сталинобод, 1955. – 186 с.
107. Сирус, Б. Арузи тоҷикӣ [Матн] / Б. Сирус.– Душанбе, 1963. – 287 с.
108. Сирус, Б. Баъзе қайдҳои муқоисавӣ оиди қофияи фолклор ва адабиёти классики тоҷик [Матн] / Б. Сирус. Ах.шӯб. фан. ҷаъмияти АФ РСС Тоҷикистон, барориши 7, 1955. – 27 с.
109. Сирус, Б. Назарияи нави қофиябанди дар назми тоҷик [Матн] / Б. Сирус. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 46 с.

110. Солеҳов, М. Арӯз ва омӯзиши он [Матн] / М. Солеҳов. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 271 с.
111. Сӯфиев А. Инъикоси воқеияти Советӣ дар фолклори тоҷик [Матн] / А. Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 202 с.
112. Сӯфиев, А. Фолклор – афкори эстетикӣ ва иҷтимоии халқ [Матн] / А. Сӯфиев. – Душанбе: Маориф, 1982. – 224 с.
113. Сӯфиев, А. Фолклор-санъати сухан [Матн] / А. Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 208 с.
114. Суфизода, А. Фолклор – ҳамрадифи таърих [Матн] / А. Сӯфизода. – Душанбе: Адиб, 1994. – 208 с.
115. Сӯфизода, А. Қомуси фолклори тоҷик: Гуруғлисаро Бобоюнус Худойдодзода [Матн] / А. Сӯфизода// Адабиёт ва санъат, 2009. – № 8 (1459). – С.6.
116. Сӯфизода, А. Таҳаввули назми шифоҳии тоҷик [Матн] / А. Сӯфизода. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 272 с.
117. Табаров, С. Симои ҷовидонии пешво дар адабиёти тоҷик [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 101с.
118. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм [Матн] / С. Табаров. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 323 с.
119. Тағоймуродов, Р. Амир Хусрави Деҳлавӣ ва такмили авзони ғазал [Матн] / Р. Тағоймуродов. – Душанбе: 2010. – 208 с.
120. Тағоймуродов, Р. Баҳси арӯз ва масоили хостгоҳи он дар адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Тағоймуродов // Паёми ДДҚ ба номи Н. Хусрав. – №1, 2 (37), 2016. – С.3-13.
121. Тағоймуродов, Р. Назари Амир Хусрав ба шеър ва хунари суханварӣ [Матн] / Р. Тағоймуродов. – Қурғонтеппа: Матбаа, 2012. – 212 с.
122. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 122 с.
123. Тоиров, У. Анвоъ ва авзони шеъри халқии тоҷикӣ [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 140 с.

124. Тоиров, У. Каломи манзум [Матн] / У. Тоиров, Б. Ибодов. Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 2005. – 455 с.
125. Тоиров, У. Таҳаввул ва тақомулоти арӯз дар назария ва амалияи шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Ҳочӣ Ҳусайн, 2015. – 350 с.
126. Тоиров, У. Таҳқиқ ва таълими аруз [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Дониш, 1995. – 194 с.
127. Турсунзода, М., Болдирев А.Н. Сарсухан // Фолклори тоҷик [Матн] / Тартибдиҳандагон: М. Турсунзода, А.Н. Болдырев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – С.5-13.
128. Турсунзода, М. Андешаҳо дар бораи лирикаи граждани [Матн] / М. Турсунзода. Куллиёти борат аз шаш чилд. Ҷ. 1. – Душанбе, 1971. – 228 с.
129. Тусӣ, Н. Асос-ул-иктибос [Матн] / Н. Тӯсӣ. Тасҳеҳи А. Азиззода. – Техрон: Фирдавсӣ, 1389. – 631 с.
130. Тусӣ, Н. Меъёр-ул-ашъор [Матн] / Насриддини Тусӣ. Ба эҳтимоли Т. Чалил. – Техрон: Ҷомӣ, 1369. – 200 с.
131. Фолклор. Поэтическая система [Текст]. – Москва: Наука, 1977.
132. Футухӣ, М. Назарияи таърихи адабиёт, нақду баррасии таърихи адабиётнигорӣ дар Эрон [Матн] / М. Футухӣ. – Техрон: Сухан, 1372. – 250 с.
133. Футухӣ, М. Сабкшиносӣ, назарияҳо, рӯйкардҳо, равишҳо [Матн] / М. Футухӣ. – Техрон: Сухан, 1391. – 340 с.
134. Хатлонӣ, С. Масоили тасвирҳои шоирона дар осори Ҷалололидини Румӣ [Матн] / С. Хатлонӣ. – Душанбе, 2009. – 329 с.
135. Хонларӣ, П. Н. Вазни шеърӣ форсӣ [Матн] / П.Н. Хонларӣ. – Техрон: Тӯс, 1367. – 308 с.
136. Хонларӣ, П. Н. Таҳқиқи интиқодӣ дар арузи форсӣ ва чигунагии таҳаввули авзони ғазал [Матн] / П.Н.Хонларӣ. – Техрон: Тус, 1327. – 259 с.
137. Хоҷаева, М. Сабкшиносии насри муосир [Матн] / М. Хоҷаева. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 420 с.

138. Ҳумой, Ҷ. Фунуни балоғат ва саноати адабӣ [Матн] / Ҷ. Ҳумой. – Теҳрон: Илмӣ, 1371. – 450 с.
139. Ҳусайнӣ, А.М. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн] / Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 221 с.
140. Ҳусайнӣ, Р.С. Мактабҳои адабӣ. Ҷ. 1 / Ризо Сайиди Ҳусайнӣ. – Теҳрон: Замон, 1365. – 291 с.
141. Ҳусензода, Ш. Каломи манзум [Матн] / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Сарпараст, 2001. – 173 с.
142. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ [Матн] / Х.Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 254 с.
143. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 399 с.
144. Шамисо, С. Куллиёти сабқшиносӣ [Матн] / С. Шамисо. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2017. – 259 с.
145. Шарифӣ, А. Дар бораи достони «Ду ҳаёт» [Матн] / А. Шарифӣ. /Ҷавонони Тоҷикистон, 2.11.1955.
146. Шарифов, Х., Тоҳиров У. Назмшиносӣ [Матн] / Х. Шарифов.У.Тоҳиров, – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
147. Шарифов, Х. Каломи бадеъ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 159 с.
148. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности) [Текст] / Б. Шерухаммадов. – Душанбе, 1987. – 326 с.
149. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик [Матн] / Б.Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 188 с.
150. Шермухаммадов, Б. Сарсухан [Матн] / Б.Шермухаммадов // Таронаҳои Самарқанд / Тартибдиҳанда: Шермухаммадов Б. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1966. – 342 с.
151. Шодикулов, Ҳ. Вассофи ҳаёти нав [Матн] / Ҳ.Шодикулов // Тоҷикистони Советӣ, 1986, – № 4. 5 январ. – С.3.

152. Шоев, А. Муқаддимаи назмшиносӣ [Матн] / А.Шоев. – Душанбе, 2021. – 123 с.

153. Шоев, А. Рӯзгор ва осори Накибхон Туғрали Аҳрорӣ. [Матн] / А. Шоев. / Диссертатсияи номзадӣ. – Душанбе: 2015. – 158 с.

154. Шоев, А., Саидов С. Тафсири шеър, моҳият ва асолати он [Матн] / А. Шоев, С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 96 с.

155. Шоев, А. Соҳибқирони мулки маънӣ (Таҳқиқ ва шарҳу баррасии «Қасоиди бузургон»-и Туғрал) [Матн] / А. Шоев. – Душанбе: Истеъдод, 2019. – 200 с.

156. Шукуров, М. Анъана, халқият ва маҳорат [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: НДТ, 1964.

III. Фарҳангу луғатҳо:

157. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Т. Атахонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 453 с.

158. Бурҳон, М.Ҳ. Бурҳони қотеъ [Матн] / М. Ҳ. Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.

159. Деххудо, А. Луғатнома [Матн] / А. Деххудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ба чопи донишгоҳӣ, 1370.

160. Ёҳаққӣ, М. У. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ [Матн] / М.У. Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.

161. Квятковский, А. Поэтический словарь [Текст] / А. Квятковский – Москва, 1966. – 221 с.

162. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.

163. Словарь литературоведческих терминов [Текст] / Под редакции Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – Москва: Просвещение, 1974. – 509 с.

164. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 560 с.

165. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти қофия [Матн] / У.Тоиров. – Душанбе: Маориф, 1997. – 152 с.

166. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] Ҷилди 1. Зери таҳрири С. Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. – Душанбе: Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

167. Ҷозилов, М. Фарҳанги зарбулмасалу мақол ва афаризмҳои тоҷикию форсӣ [Матн] / Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 270 с.

168. Ҳасан, А. Фарҳанги Амид [Матн] Иборат аз 3 ҷилд. Ҷ. 1 (а-ҷ). – Тоҳрон: Амири Кабир, 1381. – 1010 с.

169. Ҳодизода, Р., Муҳаммадҷон, Ш., Абдучабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шакурӣ, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 160 с.

IV. Ба алифбои лотинӣ:

170. Namunai folklori tojik [Matn] Tartibdihanda Boldirev A. N. – Stalinobod: NDT., 1938.

171. Namunai folklori tojik [Matn] Tartibdihanda M. Tursunzoda. – Stalinobod: NDT, 1940. – 228 S.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия :

- [1-М]. Самиева, Н.Ш. Авзони шеърӣ Саид Холзода ва хусусиятҳои он [Матн] / Н.Ш.Самиева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ – Душанбе, 2020 – №3 (86). – С. 192-200.
- [2-М]. Самиева, Н.Ш. Шарҳи ҳол ва роҳи эҷодии шоири халқӣ Саид Холзода [Матн] / Н.Ш.Самиева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2020. – №4 (87). – С. 204-208.
- [3-М]. Самиева, Н.Ш. Мактуботи манзуми Саид Холзода ва вижагиҳои он [Матн] / Н.Ш.Самиева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. – №4 (93). – С. 220-223.
- [4-М]. Самиева, Н.Ш. Нақши санъати талмеҳ дар ашъори Саид Холзода [Матн] / Н.Ш.Самиева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. – №6 (95). – С. 171-174.
- [5-М]. Саидов С., Самиева, Н.Ш. Забон ва сабки баёни Саид Холзода [Матн] / С. Саидов, Н.Ш.Самиева // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2022. – №2 (081). – С.184-200.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [6-М]. Самиева, Н.Ш. Қофия ва радиф дар ашъори Саид Холзода [Матн] / Н.Ш.Самиева // Ҷустуҷӯҳои илмӣ (Маҷаллаи конференсияҳои илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба гиромидошти Рӯзи Рӯдакӣ ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ). – Душанбе, 2023. -№2. - С.180-186
- [7-М]. Самиева, Н.Ш. Тасвири баҳору Наврӯз дар эҷодиёти Саид Холзода [Матн] / Н.Ш.Самиева // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ зери унвони «Пешвои миллат-Пешвои Наврӯз» бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ. – Душанбе, 2023. –С. 308-312.